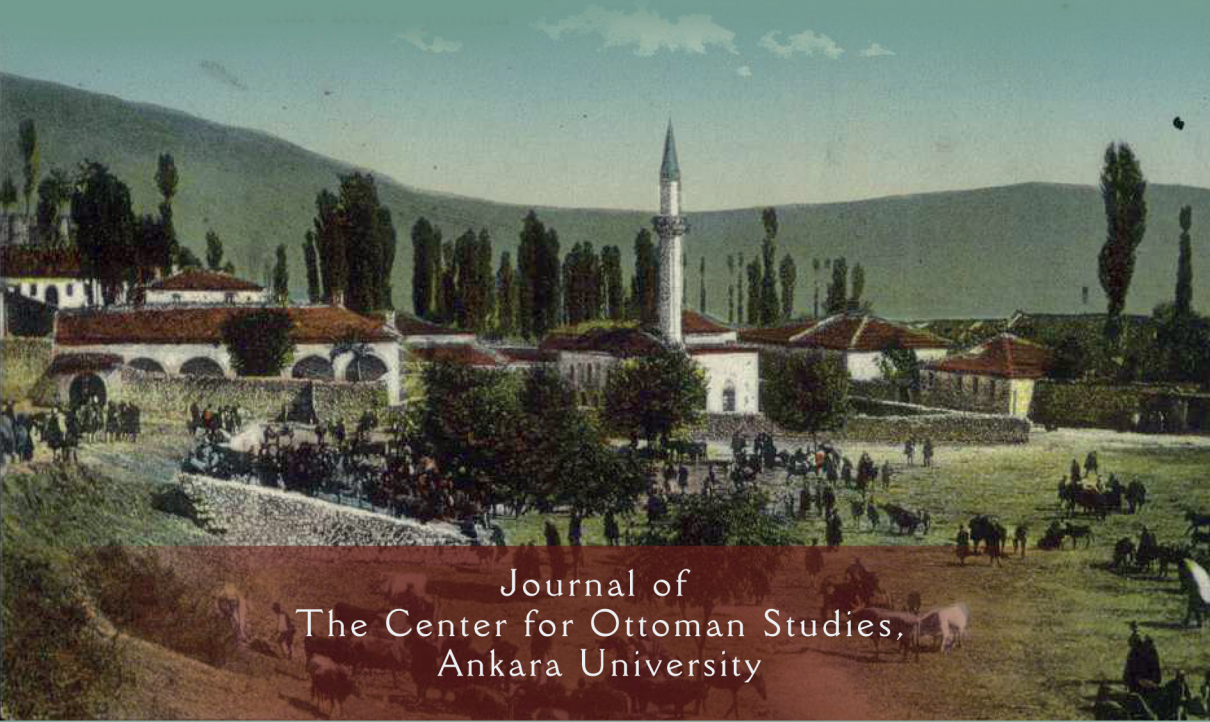

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

OTAM

Sayı: 49 / Bahar 2021

Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University

ANKARA - 2021

Ankara Üniversitesi

**Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi**

OTAM

Sayı 49/Bahar 2021

**Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University**

ANKARA - 2021

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

BAHAR 2021

SAYI: 49

MART

Yayın Sahibi: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi adına
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara Üniversitesi,
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve
Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakıncağ Tarih Anabilim Dalı, Atatürk Bulvarı No: 45,
Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Yayın İdare Merkezi: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ata-
türk Bulvarı No: 45, Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Tel: +90 312 310 96 49; +312 310 32 80/ 1061, **Belgegeçer:** +90 312 3105713

E-posta: otam@ankara.edu.tr

İnternet Sitesi: www.otam.ankara.edu.tr **Bilgi Edinme Birimi:** botam@ankara.edu.tr

Yaygın Süreli Hakemli Yayın

Basım Yeri ve Tarihi: Ankara 13/08/2021

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Başkan)
Prof. Dr. Hatice Oruç (Başkan Yardımcısı)
Doç. Dr. Tülay Ercoşkun (Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Bekir Koç (Üye)

Prof. Dr. Hayal Şebnem Atakan (Üye)
Prof. Dr. İsmail Güven (Üye)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Üye)

Danışma Kurulu Üyeleri

(Danışma Kurulu üyeleri aynı zamanda Hakemler Kurulu üyeleridir.)

Prof. Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Üni.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Prof. Dr. Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Üni.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.)
Prof. Dr. Pal Fador (Macaristan)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Üni.)
Prof. Dr. Dragi Gjorgiev (Makedonya)
Prof. Dr. Aladin Husic (Bosna)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Üni.)

Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi
Üni.)
Prof. Dr. Orlin Sabeve ((Bulgaristan)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Üni.)
Prof. Dr. Yusuf Sannay (TOBB E'İÜ)
Prof. Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

BAHAR 2021

SAYI: 49

MART

Bu sayı için Hakemler Kurulu Üyeleri

Prof.Dr. Mustafa Alkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üni)
Prof.Dr. Hayal Şebnem Atakan (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Bedrettin Aytaç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Üçler Bulduk (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioglu (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Bekir Koç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Hatice Oruç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Abdullah Saydam (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlioğlu (Hacettepe Üni.)
Prof.Dr.Ali Sönmez (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Prof.Dr. Nuri Yavuz (Artvin Çoruh Üni.)
Peof.Dr. Nesimi Yazıcı (KTÜ Karatay Üni.)
Doç.Dr.Erdoğan Keleş (Muğla Sıkı Koçman Üni)
Doç.Dr. Cahide Sınmaz Sönmez (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Doç.Dr. Güneş Şahin (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Doç.Dr. F.Rezzan Ünalp (Ufuk Üni.)
Dr.Öğr.Üyesi Songül Ulutaş (Mersin Üni.)

Yayın Sekreteri: Arş. Gör. Merve Cemile SÖNMEZ

Yazı İşleri:

ISSN: 1019-469X

OTAM, TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS tarafından taranmaktadır.

*OTAM' da yayınlanan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz.
Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.*

Kapak Resmi: Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi-22186

OTAM
Journal of
The Center for Ottoman Studies
Ankara University

SPRING 2021

NUMBER: 49

MARCH

Owner: The Center for Ottoman Studies, Ankara University: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Faculty of Letters)

Managing Editor: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY.

Administrative Office: Ankara University, The Center for Ottoman Studies Directorate, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY

Tel No: +90 312 310 96 49; 310 32 80 / 1061 **Fax No:**+90 312 310 57 13

E-mail: otam@ankara.edu.tr

Web: www.otam.ankara.edu.tr **Information:** botam@ankara.edu.tr

Semiannual Journal

Printed in: Ankara 13/08/2021

Editorial Board

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioglu(President)
Prof.Dr.Hatice Oruç(Vice President)
Doç.Dr.Tülay Ercoşkun(Vice President)
Prof. Dr. Bekir Koç(Membership)

Prof. Dr. H. Şebnem Atakan(Membership)
Prof. Dr. İsmail Güven (Membersip)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Membersip)

Advisory Board

(The members of the advisory Board are also members of the Board of Referees)

Prof.Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Un..)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Prof.Dr.Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Un.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof.Dr. Pal Fador (Macaristan)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Ün.)
Prof.Dr.Dragi Gjorgiev (Makedonya)
Prof.Dr. Aladin Husic (Bosna)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Un.)
Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Un.)

Prof.Dr. Selda Kılıç (Ankara Un.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Un.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Un.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi Un.)
Prof.Dr.Orlin Sabev ((Bulgaristan)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Un.)
Prof. Dr. Yusuf Sannay (IOBB ETÜ)
Prof..Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)

Board of Referees for this volume

Prof.Dr. Mustafa Alkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üni)
Prof.Dr. Hayal Şebnem Atakan (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Bedrettin Aytaç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Üçler Bulduk (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Fezyioğlu (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Bekir Koç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Hatice Oruç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Abdullah Saydam (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu (Hacettepe Üni.)
Prof.Dr. Ali Sönmez (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Prof.Dr. Nuri Yavuz (Artvin Çoruh Üni.)
Peof.Dr. Nesimi Yazıcı (KTÜ Karatay Üni.)
Doç.Dr. Erdoğın Keleş (Muğla Stkı Koçman Üni.)
Doç.Dr. Cahide Sınmaz Sönmez (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Doç.Dr. Güneş Şahin (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Doç.Dr. F.Rezzan Ünalp (Ufuk Üni.)
Dr.Öğr.Üyesi Songül Ulutaş (Mersin Üni.)

Secretary of the Editorial Board: Res. Assist. Merve Cemile Sönmez
Technical Editors:

ISSN: 1019- 469X

*OTAM is indexed/cited in TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS
An article published in OTAM may not be published elsewhere without the permission of the
Editorial Board. The responsibilities of the published articles rests with authors.*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

CAN, MUSTAFA; ALTINOVA ŞAHİN AYŞEGÜL

Osmanlı Elçileri ve Karantina/Ottoman Ambassadors and Quarantine 1

DAYAR, EVREN

Osmanlı İmparatorluğu'nda Memur Kefalet Nizamnameleri/ Surety Regulations for Civil Servants in the Ottoman Empire..... 25

KUŞKU, ONUR; KARATAŞ, MURAT

Çanakkale Savaşları ile İlgili Türk Tarih Yazımının Oluşumu (1915-1922)/Formation of Turkish Historiography Related to Dardanelles Wars (1915-1922) 53

MEVSİM, HÜSEYİN

Bir Rus Subayın Gözüyle 1835 Yılında Bursa Mütesellimliği/Bursa Mütesellimliği in 1835 From a Russian Officer's Perspective..... 73

NASIROV, ALİM

Anatolia in the Chronicle of Ramon Muntaner 91

SARIBAL, İSMET

İkbal ve İltimas: Hüseyin Remzi Paşa/Prosperity and Favoritism: Hüseyin Remzi Paşa 105

TUNA, OZAN

Balkan Savaşı'nda Hamidiye Kruvazörünün Yunan Donanmasına Karşı Ege Denizi, Adriyatik Denizi ve Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri/ The Operations of Hamidiye Battlecruiser against the Greek Navy in Aegean Sea, Adriatic Sea and East Mediterranean during the Balkan War 125

YALÇIN, AYHAN

19. Yüzyılda Taşucu İskelesi/ Taşucu Pier in the 19th Century 139

YÜKSEL, AHMET TURAN; HASHİ YUSUF İBRAHİM

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesiyle İlişkileri (1550-1885)/ Ottoman Empire Relations With East Africa Region (1550-1885)..... 159

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

ERCOŞKUN, TÜLAY

Bekir Koç; Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları 179

VEFEYAT/OBITUARY

ULAŞ, TAYFUN

Mehmet Genç'in Ardından: Her Daim "Genç" Kalan 185

OSMANLI ELÇİLERİ ve KARANTİNA

Ottoman Ambassadors and Quarantine

Mustafa CAN*

Ayşegül ALTINOVA ŞAHİN**

Özet

İlk olarak XIV. yüzyılda Avrupa'nın Akdeniz limanlarında uygulanmaya başlanan karantina, zamanla kurumsallaşarak salgın hastalıklardan korunma hususunda oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Batılı devletler, ülkelerine dışarıdan gelen herkese ayırım gözetmeksizin karantina uygulamışlardır. Dolayısıyla bu devletlere gönderilen Osmanlı elçileri de karantina uygulamasına tabi tutulmuştur. Elçiler kaleme aldıkları sefaretnamelerde bu ülkelerde karşılaştıkları karantina uygulamaları, karantina süreçleri ve karantina mekânları hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Osmanlı elçilerinin karantinaya verdikleri tepkiler, karantina süresi, karantina mekânı ve karantinayı uygulamakla görevli olan yetkililerin tavırlarına göre değişiklik göstermiştir. Elçiler her ne kadar birbirlerinden farklı tavırlar sergilemiş olsalar da kendi ülkelerinden aşına olmadıkları bu uygulamadan genel anlamda rahatsız oldukları gözlemlenmektedir. Elçilerin karantina karşısındaki tutumları insani gerekçelerden kaynaklanmakla birlikte hem Osmanlı zihniyetinden hem de Osmanlı devlet anlayışından izler taşımaktadır. Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamaları başlamadan önce Avrupa'ya gönderilen elçilerin karşılaştıkları karantina tedbirleri hakkında bilgi verilerek Osmanlı elçilerinin karantinaya karşı tutumları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Elçi, Karantina, Sefaretname.

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, mustafacan@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0002-6458-5007

** Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, aysegulaltinova@gazi.edu.tr ORCID:0000-0002-9425-4540.
Makale Geliş Tarihi:27.01.2021 Makale Kabul Tarihi: 03.03.2021

Abstract:

Quarantine, which was firstly started to be implemented in the Mediterranean ports of Europe in the XIVst century, has become institutionalized over time and has played a very important role in protection from epidemics. Western States have applied quarantine indiscriminately to everyone who came to their countries from outside. Therefore, the Ottoman ambassadors sent to these states were also subjected to quarantine. The ambassadors gave important information in sefaretnames (the books of embassy) which they wrote about the quarantine practices, the quarantine processes and quarantine places. The responses of the Ottoman ambassadors to the quarantine varied according to the quarantine period, the quarantine space and the attitudes of the authorities responsible for enforcing the quarantine. Although the ambassadors displayed different attitudes from each other, it is observed that they are generally uncomfortable with this practice, which they are not familiar with from their own countries. Although the attitudes of the ambassadors against quarantine stem from humanitarian reasons, they bear traces of both the Ottoman mentality and the Ottoman understanding of State. In this study, the attitudes of the Ottoman ambassadors against quarantine were evaluated by giving information about the quarantine measures encountered by the ambassadors sent to Europe before the quarantine practices started in the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman State, Ambassador, Quarantine, Sefaretname.

Giriş

Salgın hastalıklar, kısa denilebilecek bir süre zarfında milyonlarca insanın ölümüne yol açan, imparatorluklar çökerten, ordular kıran, yaşam biçimlerini değiştiren bir unsurdur.¹ Öyle ki savaşların galiplerini bile çoğu zaman orduların başarısı belirlememektedir. “*Eski savaşların galipleri her zaman en iyi komutanlara ve silahlara sahip olan ordular değil, çoğu kez yalnızca düşmanlarına bulaştıracak en berbat mikropoları taşıyanlardı*”² ifadesi de bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Orta Çağ’da cüzzam, XIV. yüzyılda veba (kara ölüm), XVI. yüzyılda frengi, XVIII. yüzyılda kolera çok büyük salgınlara sebep olurken tifüs, tifo, zatürre, çiçek, tüberküloz gibi hastalıklar da insanlık tarihini etkileyecek oranda ölümlere sebep

¹ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 15.

² Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2015, s. 253.

oldular³. Hastalığa sebep olan etkenlerin ve tedavi yöntemlerinin henüz bilinmiyor olması, hastalıkların çok büyük yıkımlara neden olmasının en önemli etkeniydi. Zamanla, salgınların tekrar etmesiyle kazanılan deneyimler yeni yöntemlerin uygulanmasını gündeme getirdi. Bilhassa Uzakdoğu ve Avrupa arasındaki ticaretin düzenli hale gelmesiyle birlikte salgın hastalıklar kıtalararası bir tehdit haline geldi. Bunun önüne geçebilmek, hastalıkların uluslararası düzeyde yayılmasını önleyebilmek için yeni bir yöntem geliştirildi. Bu yöntem, hastalık bulaşan kişilerin ve malların tecrit edilmesini ve salgın hastalıkların denetim altına alınmasını sağlayan “karantina” yöntemi idi.⁴

XIV. yüzyıl başlarında, ilk olarak Venedik ve Ragusa daha sonra ise Marsilya ve diğer Hristiyan limanları kendilerini vebaya karşı korumak için önlemler almaya başlamışlardı.⁵ İtalyanca kırk anlamına gelen “quarantena”dan gelen karantina⁶, kelime olarak “yolcuların gözetim altında tutulma süresi” demektir. Bu usul, Osmanlı Devleti’nde uygulanmaya başladığı zaman karantinadan çok “usûl-i tehaffuz” kelimesi kullanılmıştır. Karantina yerine verilen lazaret veya lazaretto kelimelerine karşılık ise Osmanlı’da “tehaffuzhane” tabiri kullanılmıştır.⁷ Karantinada, hastalıklı bir bölgeden gelen ya da böyle bir yerden geldiği şüphesi olan yolcular, hayvanlar ve mallar sıkı kontrol altında tutulurdu. Genellikle kara sınırları ile limanlarda kurulan karantina istasyonlarında yolcular belli bir süre bekletilir ve kendilerinde hastalık görülmezse yollarına devam etmelerine izin verilir. Mikro-organizmaların keşfinden sonra ise yolcular, karantina sürelerinin dolmasını beklerken yıkanarak temizleniyordu. Bunun yanı sıra kıyafetleri, hayvanları, her türlü şahsî eşya ve ticarî malları, niteliğine göre yıkanıp tütsülenip basınçlı su buharından geçirilerek dezenfekte ediliyordu.⁸

Karantina gibi alınan tedbirlerin, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını tamamıyla engellemese de önemli ölçüde sınırladığının fark edilmesi, bu uygulamanın XIV. yüzyıldan itibaren Akdeniz ve Avrupa ülkelerinde kabulünü kolaylaştırdı. Ticari kaygılarla bazı tepkiler olmakla birlikte XVI. yüzyılın

³ Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitap, İstanbul, 2010, s. 19-21.

⁴ A.g.e., s. 21.

⁵ Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, W.W. Norton & Company, New York, 2001, s. 129.

⁶ Çiçek, kolera, veba, sarıhumma gibi bulaşıcı hastalıkların birinin görüldüğü bir taşıtta yolculuk etmiş ya da bu hastalıklardan birinin salgın olduğu bir ülkeden gelen yolcu ve eşyaların girmek istedikleri ülkenin halkıyla temas etmeden evvel tespit edilen bir yerde veya gemilerde geçirmekte oldukları tecrit süresiyle uygulanan sağlık önlemlerinin tamamına karantina denir. Bkz. Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 1322.

⁷ Gülden Sanyıldız, “Karantina”, *Türkiye Dîyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24 (2001), s. 463.

⁸ Macar, *Balkan Savaşlarında Salgın Hastalıklar*, s. 22.

sonlarından itibaren karantina yöntemlerine daha da ağırlık verilmeye başlandı.⁹ Böylece karantina, Batı ve Doğu arasında halk sağlığı ve hijyen standartlarındaki artan eşitsizlikle, Avrupa'yı salgın hastalıklardan korumak için gerekli görülen kalıcı bir kurum haline geldi. Karantina Avrupalı devletler tarafından ülkelerine dışarıdan gelen kişiler için din, uyruk, statü veya misyona atıfta bulunulmaksızın son derece titizlikle uygulandı.¹⁰ 1720 yılında Marsilya'daki veba, karantina uygulamalarının kabulünde etkili oldu. Liman kentlerinden başlayarak Fransa, Hollanda ve tüm Avrupa'ya yayılan veba, böyle bir düzenlemeyi tüm kıtada mecburi hale getirdi. Bu tedbirler sayesinde XVII. yüzyılın sonlarından itibaren veba Batı Avrupa'da ortadan kalkmış, 1718'de Kuzey ve Orta Avrupa'da görülmemeye başlanmıştır. Bu hastalığın Osmanlı topraklarını terk etmesi için ise yüzyılı aşkın bir süre daha beklenmesi gerekecekti.¹¹

Osmanlı'da salgın hastalıklar önceleri gazab-ı ilahi ve Allah'ın hikmeti gibi algılandığından salgın hastalıklarla mücadele etmek için herhangi bir çaba gösterilmezdi. Nitekim 1820 yılındaki veba salgınında yatsı ezanından sonra minarelerden Ahkâf Suresi okunmakla yetinilmiş ve sadece İstanbul'da sur kapıları dışında tabut sayacak görevliler yerleştirilmişti.¹²

Osmanlı Devleti'nde İlk Karantina Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar politikasında koruyucu sağlık uygulamalarının başında tıbbiyenin açılması ve karantina teşkilâtının kuruluşu gelmektedir. Ordunun hekim ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak 1827'de ilk tıp okulu Tıphâne-i Âmire ve 1828'de de Cerrahhane-i Mamure açılmıştır. Asıl tıbbiye ise 1838'de bu ikisinin birleştirilmesiyle Sultan II. Mahmud tarafından kurulmuştur.¹³ Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamasının hayata geçirilmesine sebep olan hastalık, 1831-1833 yılları arasında Hindistan'dan

⁹ A.g.e., s. 22.

¹⁰ Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, s. 129.

¹¹ Macar, *Balkan Savaşlarında Salgın Hastalıklar*, s. 22.

¹² Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçe Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 1320. Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar genellikle savaş dönemlerinde ortaya çıkan imkânsızlıklar dolayısıyla daha kötü sonuçlara neden oluyordu. Böyle zamanlarda cephelerde ve cephe gerilerinde yaşanan salgın hastalıklar en büyük sorunlar arasında yer almaktaydı. Esat Aktaş, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Rus İşgaline; Bayburt ve Çevresinde Salgın Hastalıklar", *Tarih Okulu Dergisi*, 10/XXXI (2017), s.175. Savaş dönemlerinde salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlere ve bu salgınların savaşlar üzerindeki etkisi için ayrıca bkz. Selda Kılıç, "I. Balkan Savaşı Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri Ve Koşulları (Kolera Salgını)", *IX. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 2005.

¹³ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 80-81.

gelerek Yakın Doğu yoluyla Avrupa'ya yayılan korkunç kolera salgınıdır.¹⁴ İstanbul'da 1831 yılında kolera salgını vuku bulunca ilk olarak Galata Nazırı Sârim Bey'in İstanbul'daki dost ülkelerin sefaret tercümanlarıyla yaptığı görüşmede Karadeniz'den gelen gemilere İstinye Körfezi'nde, İslam ülkeleri ve Osmanlı gemileri için de Liman-ı Kebir'de karantina uygulaması yapılmasına karar verilir.¹⁵ Yine II. Mahmud'un emriyle halk ve ulema arasında karantinaya karşı beslenen olumsuz fikirleri yıkmak amacıyla kitaplar yazdırılmıştır.¹⁶ "Kolera Risalesi"¹⁷ adıyla bir risale de yazmış olan dönemin hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi'nin uyarıları da karantina uygulamasına geçilmesinde etkili olmuştur.¹⁸ Böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk karantina, XIX. yüzyılın ortalarına doğru uygulanmaya başlamıştır.

Karantina uygulamaların başlatıldığı 1831 senesinde kolera morbus hastalığından dolayı tahaffuziye tedbirleri alınması gerekmiş, bunun için de Bahr-i Siyah'dan (Karadeniz) gelecek İslam gemilerinin Büyük Liman'da ve ecnebi gemilerinin İstinye'de beş gün karantinada tutulmalarına karar verilmiştir. Gemilerle gelecek yolculara yatabilecekleri yerler ve gerekli olan karantina binaları için tahminen 50 bin kuruşa ihtiyaç vardır. Bu binaların inşası için Kâmilizâde Mustafa Nazif Efendi memur edilmiş ve inşaat masrafları için gerekli olan paranın hükümet tarafından sağlanacağı ifade edilmiştir.¹⁹

1831'de İstanbul'a gelen Amerikalı doktor De Kay, tam da bu yıllarda Osmanlı Devleti'ni meşgul eden kolera salgını hakkında eserinde birtakım bilgilere yer vermektedir. Avrupa'da çok korkulan bu hastalığa yakalananları, bazen buldukları evin kapı ve pencerelerini örerek ölmeye bıraktıkları halde, Türkiye'de böyle yapılmadığını, sirke gibi maddelerle hastaları tedavi etmeye çalışmalarını daha insanca bir çaba olarak takdir eder. Nitekim Doktor De Kay, Kanada'nın Quebec şehrinde kolera hakkında yapılan uluslararası hekimler kongresinde, koleraya yakalananların kurtarılabileceğini İstanbul'daki

¹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 188. Kolera

¹⁵ Yıldırım, *Koruyucu Sağlık Uygulamaları*, s. 1322.

¹⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 188.

¹⁷ Bu risale 4 bin adet bastırılarak devlet büyüklerine, sivil ve askeri görevlilere ve mahalle muhtarlıklarına dağıtılmıştır. Bkz. Yıldırım, *Koruyucu Sağlık Uygulamaları*, s. 1326; Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s. 81. İlerleyen dönemlerde sağlık alanındaki kurumsallaşma ve basın-yayın hayatındaki gelişmelere paralel olarak bu tür risalelerin yerini Sıhhiye Müdüriyeti bünyesinde yayımlanan sıhhiye mecmualarının aldığı söylenebilir. Zeynel Özlü, Kerim Tiryaki, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Sağlık Güvenliği Alanında Bir Uygulama: Kolera Talimatnamesi (1908)", *Tarihsel Süreçte, Anadolu'da Kolera*, Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağır Büke, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 39. Sıhhiye mecmuaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynel Özlü, Kerim Tiryaki, "Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Araştırmalarında Sıhhiye Mecmualarının Önemi", *Tarih Yazımı Üzerine II*, Ed. İsmail Özçelik, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s. 399-425.

¹⁸ Yıldırım, *Koruyucu Sağlık Uygulamaları*, s. 1326.

¹⁹ BOA. CSH. 14 / 651 (04 R 1247 / 12 Eylül 1831).

gözlemlerine dayanarak ileri sürmüştü ve bu gözlemler tıp alanında yeni görüşlerin doğmasına sebep olmuştur.²⁰

1838'de Karantina Meclisi oluşturulmasıyla da Osmanlı Devleti'nde karantina uygulaması kurumsallaştırılmıştır. Fakat konu hakkında yeterli bilgiye sahip kimselerin bulunmaması sebebiyle mecburen Batı ile bilhassa da Avusturya ile işbirliği yapılmış,²¹ yabancı devletlerin İstanbul'daki sefirlerinin tayin ettikleri temsilcilerin tam üye olarak Karantina Meclisi'ne katılmaları ile karma bir yapı haline gelen Meclis, ne yazık ki bir sıhhiye kapitülasyonuna dönüşmüştür.²² Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sıhhiye meclisinde iki Türk aza varken, yabancı aza sayısı on dörde kadar çıkmıştı. Bunun yanı sıra doktorların bulunması gereken mevkileri tüpla alâkası olmayan kişiler işgal etmekteydi.²³

1839 tarihli bir hatt-ı hümayuna göre de Bahr-i Sefid (Akdeniz) ve Bahr-i Siyah (Karadeniz) tarafından gelen yabancı gemilerine tahaffuz usulünün uygulanmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Anadolu tarafında kordon memurları ikame edildiği gibi Rumeli tarafına dahi Ahırkapı'dan Yedikule ve Çekmece derbendine ve ondan Rumeli Feneri'ne kadar kordonlar için gerekli olan çadırlar ve memurların ikame edilmesi istenmiştir.²⁴ Aynı tarihli diğer bir Hatt-ı Hümayun'da ise padişahın karantina usulünün tatbik edilmesi ve karantina teşkilâtının kurulması konusundaki isteği dile getirilmektedir. Memleketin harabetini isteyen sefaretle, zahmet ve masraftan kaçmak isteyen tüccarın bu duruma muhalefet edebileceği, fakat Allah'ın izniyle Devlet-i Aliyye'nin gerçek dostu olan sefaretle de yardımıyla bu muhalifleri bütün bütün def edeceği belirtilir.²⁵

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak II. Mahmud zamanında 1830'larda başlayan karantina uygulaması, daha sonra etkisine binaen artarak devam etmiştir. Öncelikle İstanbul'da başlayan karantina uygulaması daha sonra taşra

²⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 188.

²¹ Salgınlarla karşı uluslararası işbirliği, koleranın XIX. yüzyılın karakteristik salgın hastalığı hâlini almasıyla başlamıştır. Zeynel Özlü, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Veterinerlik Mesleği İle İlgili Bir Değerlendirme", *Belleten*, 76/ 275, (2012), s. 295. Osmanlı sınırları içerisinde sadece Cizre kazasında 1836, 1848, 1850, 1865-1866, 1890 yıllarında kolera salgının yaşanmış olması, Osmanlı topraklarının XIX. yüzyılda koleradan etkilenme boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bilal Altan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre'de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat", *Mukaddime*, 1 (2019), s. 40-41. Koleranın uluslararası alanda neden olduğu işbirliği çabaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynel Özlü, Mustafa Murat Çay, "19. Yüzyılda Dünyada Sağlık Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Çalışmalar Ve Uluslararası Sağlık Güvenliği Açısından Lozan Antlaşması'nın Önemi" *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, Ed. Yunus Emre Tansü, İksad Yayınevi, Ankara, 2020, s. 17-47.

²² Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s. 83.

²³ Gülden Sarıyıldız, *Hıcaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.10.

²⁴ BOA. HAT. 523 / 25526 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

²⁵ BOA. HAT. 523 / 25527 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

teşkilatlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.²⁶ Karantina uygulamasının Avrupa'ya nazaran oldukça geç dönemlerde başlamış olması Osmanlıların karantina uygulamalarından habersiz olmasından değil de gelenekçi yorumlardan kaynaklanmıştır. Aksine Avrupa'daki karantina uygulamaları Osmanlılar tarafından çok daha erken dönemlerde fark edilmiştir. Zira Osmanlı'nın Avrupa'ya gönderdiği elçilerin bir kısmı seyahatleri esnasında bu uygulamaya maruz kalmışlar ve döndüklerinde bunu yetkililerle paylaşmışlardır.

Osmanlı Elçilerinin Karantina Süreçleri

Osmanlı Devleti'nin yabancı bir devlete ilk olarak ne zaman elçi gönderdiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Joseph von Hammer ilk Osmanlı elçisinin Orhan Bey tarafından 1339'da Bağdat'a, Hasan Celayir'e gönderildiğini söylese de²⁷ kuruluş dönemine ait Osmanlı kaynaklarında elçi kelimesi ilk defa I. Murad döneminde kullanılmaktadır.²⁸ XV. yüzyıl ortalarından itibaren görülen geniş ve aktif siyasetle birlikte diğer devletlere gönderilen elçi sayısında, ilk dönemlere nazaran artış yaşanmıştır.²⁹ Osmanlı devlet geleneğinde herhangi bir grubun tekelinde olmayan elçilik vazifesi ile görevlendirilen kişiler, yapılacak olan işin gerekliliğine göre farklı meslek, unvan ve toplumsal statülere sahiplerdi.³⁰ İlk dönemlerden itibaren elçi olarak gönderilen kişiler genel olarak seyfiye ve kalemiye erbabından seçilir, yerine ve ülkesine göre ilmiye sınıfı mensupları da sık sık elçi olarak görevlendirilirdi.³¹ Elçi olarak seçilen kişilerin, gidecekleri ülkenin diline vâkıf olmaları, aranılan bir özellikti. Bu nedenle batılı devletlere gönderilen elçiler, genelde yine batılı milletlerden olup ihtida ederek devlet hizmetine giren devşirmeler olurlardı.³² Ayrıca bu şekilde seçilen kişiler

---

²⁶ Zeynel Özlü, "Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında)", *Belleten*, 2017, 81/291 (2017), s. 436. Bu doğrultuda 4 Mart 1840 tarihinde Anadolu'da Hüdevendigar, Konya, Aydın, Ankara ve Sivas, Rumeli'de Edirne, Silistre, Kosova, Vidin, Selanik eyaletlerinde karantina uygulanmaya başlamış, bu eyaletlere bağlı sancak merkezlerinde salgın hastalıkları haber verecek jurnal kâtipleri görevlendirilmiştir. Sabit Genç, "Amasya Sancağı'nda Karantina Teşkilatının Kurulması ve Ortaya Çıkan Salgınlar (1812-1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2020), s. 79. Bu tarihlere taşra teşkilatında salgın hastalıklara karşı alınan önlemlere örnek olarak ayrıca bkz. Adem Çalışkan, Ahmet Eyicil, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/18 (2019), s. 1289-1319.

²⁷ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Vecdi Bürün, Haz. Mümin Çevik, Osman Demirtepe), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, C. X, 66.

²⁸ Necdet Öztürk, *Çadırın Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2012, s. 126.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, 3. bs., Ankara 1988, s. 268.

³⁰ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, 4. bs., Ankara, 2008, s. 23.

³¹ Mehmet İpşirli, "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1995), s. 9.

³² Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri*, s. 23. 3 nolu dipnot.; Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

sadece ilgili dili değil, aynı zamanda batılıların diplomatik dilleriyle birlikte diplomatik uygulamalarını da bilen kişilerdi. Dolayısıyla seçilen kişiler, politika ve diplomasi alanlarında da bilgi sahibiydiler.³³ XVIII. yüzyılla birlikte başlayan değişime kadar elçi olarak en çok kapıcıbaşılar, çavuşlar, divan-ı hümayun tercümanları, müteferrikalar, sipahi ve silahhtarlar gibi saray teşkilatı mensupları görevlendirilirdi.³⁴

Osmanlı Devleti'nin elçi gönderdiği devletler, siyasi ilişkilerin durumuna göre şekillenmekteydi. Bu nedenle XV. ve XVI. yüzyıllarda en yoğun elçi gönderilen devletlerin başında Venedik gelmekteydi. Yukarıda da değinildiği gibi karantina uygulaması ilk olarak XIV. yüzyıl başlarında Venedik ve Ragusa daha sonra ise Marsilya ve diğer Hristiyan limanlarında uygulanmaya başlamıştı.³⁵ Bu bağlamda Osmanlı elçilerinin de ilk defa Venedik Cumhuriyeti tarafından karantinaya tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Venedik'teki kurallar gereği veba salgınının olduğu bölgelerden gelen herkesin Lido Adası'na, San Marco Rıhtımı'na ya da Giudecca Adası'na çıkmadan önce, hastalığın kente girme tehlikesini en aza indirmek için karantinaya alınmaları ve Lazzaretta adı verilen mekânda birkaç gün geçirmeleri gerekmekteydi. Karantina, hastalıklı bölgelerden gelenlerin kente girişinin yasaklandığı 1423 yılından itibaren düzenli olarak uygulanmıştır. Bu çerçevede soylu, tüccar, hacı, başıboş dolaşan, din görevlisi ya da yabancı, herkesin vebaya yakalanan hastaların bulunduğu Lazaretto Vecchio'da diğer insanlardan uzak bir süre geçirmeleri gerekiyordu. Sonraki yıllarda bu politika devam ettirilmiş ve Venedik'teki yöneticiler tarafından daha da iyileştirilmiştir. Bu doğrultuda 1468 yılında “Şüpheli ancak hastalık taşımayan” yani hastalığa dair herhangi bir belirti taşımayan ya da iyileşen kişiler için Lazaretto Nuovo kurulmuş; diğer karantina mekânı ise hasta olanlara tahsis edilmiştir. Hastalığın gemide ve ziyaret edilen yerlerde görülmediği durumlarda, yasalara göre karantina mekânında geçirilmesi gereken süre yaklaşık iki hafta iken hastalığın bulaşmış olma riskinin bulunduğu durumlarda ise burada kalınması gereken süre kırk gün gibi çok daha uzun bir süreydi.³⁶

Osmanlı elçileri de Venedik'te uygulanan karantinadan muaf tutulmuyor, kente görkemli bir şekilde girişlerini engellemek için XVI. yüzyılda genellikle Venedik toprakları içindeki Dalmaçya limanlarında karantinaya alınıyorlardı. Karantina için XVII. yüzyılda kentteki karantina binası tercih edilse de, Osmanlı elçilerinden 1609'da kente gelen Mustafa ile 1622'de gelen bir diğer Mustafa'nın

³³ Maria Pia Pedani, “Osmanlı Padişahının Adına” *Osmanlı'nın Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Çev. Elis Yıldırım, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 26.

³⁴ Mustafa Can, *Sultanın Kapısında: Kadret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler)*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2019, s. 356.

³⁵ Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, s. 129

³⁶ Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına*, s. 49.

İsplit’de, 1640’da gelen Mehmet Ağa’nın ise Zadar’da karantinaya alındığı bilinmektedir. Venedik’teki uygulamaya göre “sağlık tezkeresi” adı verilen bir belge, karantinada kalınmış olduğunu ispatlıyor ve söz konusu belgenin kente girişte gösterilmesi gerekiyordu. Bu belgenin eksik olması durumunda kişi kendisine öngörülen sayıda günü herkesten uzak bir yerde geçirmek zorundaydı. Karantina uygulaması Venedikliler açısından hastalığın bulaşma riskini azaltsa da, Osmanlı elçilerini kentte bulunma sürelerini belirgin bir biçimde arttırmaktaydı. XVII. yüzyılda Osmanlı elçilerinden çoğu Venedik’te bu şekilde zorunlu olarak iki hafta geçirmiştir. Karantina mekânının bulunduğu adada karantinaya alınan ilk Osmanlı elçisinin 1581 yılında Fransa’ya giden Ali Müteferrika olduğu düşünülmektedir.³⁷ Bu durumda Osmanlı Devleti’nden başka bir devlete elçi olarak gönderilen kişiler arasında karantinaya tabi tutulan ilk kişinin de Ali Müteferrika olduğunu söylemek mümkündür.

Karantina özellikle veba hastalığının yayılma ihtimaline karşı çok katı bir şekilde uygulamaktaydı. Zira veba, yüzyıllar boyu Avrupa’da çok sayıda ölüm vakasına sebebiyet vermişti.³⁸ Karantina taviz verilmeden herkes için uygulanmakla birlikte elçiler, büyük tüccarlar ve alçakgönüllü hacılara göre daha esnek uygulamalarla karşılaşmaktaydılar.³⁹ Venedikliler elçilerin herkesten uzak geçirmeleri gereken bu dönemin daha rahat olması için çabalamakta, Senato daha “rahat” bir karantina süresi geçirmeleri amacıyla kendilerine çeşitli ikramlarda bulunmaktaydı. 1624’te Mustafa Ağa Split’te 1640’da Mehmed Ağa Zara’da bu tür bir karantinaya tabi tutulmuştur. Elçiler için uygulanan karantina sıradan insanlara uygulanan karantinaya göre çok daha ılımlı olsa da Osmanlı elçileri, karantinaya maruz kalmaktan ve karantina mekânında kendilerine sergilenen tavırlardan hoşnut değillerdi. Örneğin 1602 yılında Venedik’e gönderilen Halil isimli elçi, İsplit’de gereğinden fazla kalmaktan şikâyetçiydi. Senato için karantina dönemi ve elçilerin karantinada sergilediği tavırlar bu kişilerin nitelikleri hakkında bilgi edinme imkânı da verdiğinden ayrıca önem taşımaktaydı. Mesela 1615 yılında kente gelen bir diğer elçi Süleyman hakkında karantinaya gösterdiği saygısız tutumdan ötürü “uyumsuz ve kötü niyetli” olduğu kanısına varılmıştı.⁴⁰

Osmanlı Devleti’nde devşirme kökenli görevlilerin elçilik faaliyetleri genel olarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Bu dönemden itibaren devşirme sisteminin bozulması ve bürokrasideki değişim gibi nedenlerden ötürü daha üst rütbeli devlet görevlileri, elçi olarak gönderilmişlerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren reisülküttap gibi çekirdekten yetişme ve ehliyet sahibi görevlilerin de elçi olarak

³⁷ Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına*, s. 49-50.

³⁸ Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, Gökkuşbu, İstanbul, 2007, s.56

³⁹ Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, s. 129

⁴⁰ Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına*, s. 49-50.

gönderildiği görülmektedir.⁴¹ 1683 Viyana Bozgunundan sonra Osmanlı dış siyasetinde diplomasinin etkisinin artmasıyla Avrupa'ya dair sınırlı kaynaklardan edinilen bilgilerin yetersiz kalması ve bu tarihlerden itibaren Avrupa'yı tanımaya yönelik ciddi teşebbüslerin başlaması da üst düzey elçiler gönderilmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere elçi gönderme sebepleri farklı olmakla birlikte Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği dönemlerden itibaren uluslararası gelişmelere birinci elden vâkıf olmak,⁴² bilimsel ve teknolojik gelişmeleri tetkik etmek, Batı'nın üstünlüğünü sağlayan olguları tespit etmek ve Osmanlı'ya getirmek⁴³ gibi hususlar yeni gayeler olarak ön plana çıkmıştır. Bu tarihlerden itibaren gönderilen elçiler Avrupa'yı gözlemleyip, ülkeye yeni ve farklı birtakım bilgilerle dönmüşlerdir. Hatta bunlardan bir kısmı yazdıkları sefaretnamelerle bu bilgilerin daha çok kesime ulaşmasında etkili olmuşlardır. Osmanlı elçileri tarafından hazırlanan ve bu elçilerin gittikleri ülkelerde gözlemleri sonucunda edindikleri bilgileri içeren sefaretnamelerin sayısında, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış görülmektedir. Sefaretnamelerin sayısının ellinin üzerinde olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Sefaretnamelerde genel olarak elçilerin yola çıkış hazırlıkları, yolculuk bilgileri, geçilen yerlerde yapılan törenler, sınırdaki elçi değişim töreni, görülen saygı ve ağırlandırmaların yanı sıra gidilen ülkelerin halkları ve bunların hayat tarzlarından bahsedilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı sefaretnameler, o dönemlerde Batı'yı neredeyse hiç tanımayan Osmanlı Devleti ve toplumu açısından, Batı dünyası hakkında bilgi veren en doğru ve güvenilir bilgi kaynakları olmuştur.⁴⁵

Elçilerin sefaret güzergâhlarında Avrupa ile yüzleştikleri ilk mekânlardan biri, karantina tedbirlerinin uygulandığı nezarethanelerdi.⁴⁶ Sefaretnamelerin tamamında olmasa da bazılarında Osmanlı elçilerinin gittikleri ülkelerde tabi tutuldukları karantina uygulamaları hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Elçilerin sefaretnamelerinde karantina hakkında verdikleri bilgiler onların karantinaya bakışlarını ortaya koymasından da önem taşımaktadır. Osmanlı elçileri sıradan halka nazaran genel anlamda daha ılımlı bir karantina süreci geçirmelerine rağmen bu uygulamayı olağandışı ve rencide edici olarak

⁴¹ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 24.

⁴² 1732 yılında Yirmi Sekiz Çelebizade Mehmed Said Efendi Rusya ile İsveç arasında akd olunacağı haber alınan ittifakı mahallinde anlamak vazifesiyle İsveç'e gönderilmiştir. Bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 18-19.

⁴³ Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasije Geçiş Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 176.

⁴⁴ İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, 143-145.

⁴⁵ Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 60-61. Uzunçarşılı, sefaretnamelerde ilgili devletin siyasi durumuyla ilgili bilgiler verilmemesinin nedenini, gönderilen sefirlerin gittikleri yerlerin dilini bilmemesi olarak görmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 274. 2 nolu dipnot; Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, s. 17.

⁴⁶ Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, s. 56

görmekteydiler.⁴⁷ Bu bağlamda 1720'de Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, Avrupa'da uygulanan karantina hakkında bilgi veren ilk önemli sefaretnamedir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve heyeti, İstanbul'dan hareket ettikten kırk altı gün sonra ve oldukça zahmetli bir yolcuğun ardından 22 Kasım 1720'de Fransa'nın Akdeniz sahilindeki Toulon limanına ulaşmış ve Marsilya'da çıkan veba salgını sebebiyle, Montpellier yakınlarında bir adada kırk gün karantinaya alınmışlardır. Bu konuyu elçi, sefaretnamesinde şu şekilde kaleme alır:

Bunların vilâyetinde hastalık oldukça, âher vilayetten gelen kimesnelere bir niçe eyyâm karışmayub bîgayr-ı mûmâsse mükâleme ve musâhabet iderler. Bizim vardığımız esnâda bâemrillah Marsilya'da azîm hastalık zuhûr idüb ma'âzallah seksen bin kadar nüfûs telef olmuş. Provence eyâletinde dahî zuhûr itmiş. Toulon şehri ise ol eyâletden olmağla kendülere sirâyetden ziyâde havfları olduğundan gelen kimesnelere yirmi otuz gün ve ba'zılara kırk gün mürûr itmedikçe takarrüb itmezler ve bu eyyâm-ı müfârakata nazarato ve karântina ta'bir iderler. Binâen 'alâ zâlik bunlar dahi kalyona çıkmayub bast-ı öZR-i ma'hûd itdiler. Akşama kârib kalyonumuza meyve ve şekerleme ve sebzevât makûlesi vâfir nezl ve ni'met getürdüler.⁴⁸

Daha sonra Paris'e nasıl gidecekleri konusunda görüşmelerde bulunan elçi, Provence'de hastalığın salgın halini aldığını, gidiş-geliş yolunun kapalı olduğunu, herkesin yerini yurdunu terk ettiği için yiyecek temin etmenin zor olduğunu, Paris'e giden ulakların da salgın bölgelerinden geçmemek için kenar vilayetlerden dolaşarak uzun yollar kat ettiğini öğrenir. Bu yüzden kendisine kara yoluyla değil deniz yoluyla gitmesi teklif ve tavsiye edilir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi de bu bilgiler ışığında bir durum değerlendirmesi yaparak heyetiyle birlikte deniz yoluyla gitmeyi daha güvenli bularak bu yolu tercih eder. Bu şekilde Cette Kalesi limanına geldiklerinde kendilerine bir sarayın hazırlandığını söyleyip elçi ve heyetini Maguelonne Adası'nda viran bir katedrale götürürler. Meğerse Fransızlar hastalıktan aşırı derecede korktuklarından karantina için tenha ve ziyaretçisi bulunmayan bu katedrali uygun görmüşlerdir. Heyet, başta ne olduğunu anlayamaz fakat artık geriye de dönemezler ve bir müddet sabretmekten başka çareleri kalmaz. Bu sıkıntı verici yerde 17 Aralık'tan 25 Ocak'a kadar karantina müddeti olan kırk gün tamamlanıncaya kadar kalırlar.

49

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaretnamesinde verdiği bilgilerden karantina uygulamasını makul karşıladığı anlaşılrsa da karantina süresinin

⁴⁷ Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, s. 129

⁴⁸ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Sefâretnâme-i Fransa*, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul, 1306, s. 13.

⁴⁹ A.g.e., s. 16-22.

uzunluğundan ve bu süre boyunca kaldıkları yerden hoşnut değildir. Dahası Fransa İmparatoru'na elçi tayin edildiğinde sürgüne gönderileceğini tahmin etmediğini belirterek Fransız yetkililerden karantina süresinin kısaltılmasını da istemiştir. Ancak Fransızlar daha önce yaşadıkları büyük bir salgın Doğu'dan gelen bir gemiyle ithal edildiğinden ve karantinayı istisnasız herkese uyguladıkları için bu konuda taviz vermemiş, Mehmed Efendi ve maiyeti karantinanın uzunluğuna katlanmak zorunda kalmıştır⁵⁰. Elçi kaldıkları yerden memnun olmasa da karantina sürecinde tayinatlarının⁵¹ yani günlük ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir sıkıntı yaşamamışlardır.⁵²

Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'den 28 yıl sonra Avusturya'ya gönderilen Mustafa Hattî Efendi'nin de Avusturya tarafından uygulanan karantina hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Onun verdiği bilgilerden Avusturya'ya gönderilen elçilerin, Tuna Nehri'ni geçtikten sonra Avusturya sınırının başladığı yerleşim yerlerinden birisinde karantinaya alındığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda Avusturya'nın sınır bölgesinde yer alan Zemun Kasabası önemli bir karantina bölgesiydi. İstanbul'dan 23 Ocak 1748'de hareket edip 18 Mart 1748'de Avusturyalı devlet adamlarınca merasimle teslim alınarak Zemun'a geçen Mustafa Hattî Efendi de burada karantinaya alınmıştı. Mustafa Hattî Efendi'nin Zemun'daki karantina uygulamaları hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Bu kadar müddetden berü keferi beynünde emr-i mütehattimül-icrâ olan Nazarete âdeti mukaddema Cânibî Ali Paşa merhûma oldığı gibi devletleri tarafından bu def'a hakkımızda ikrâm-ı tâm olmak zu'mı ile bi'l-külliyeye Nazarete resmi metruk olup, fakat Nazarethâne dedikleri mükellef ü müzeyyen bir saraylarına inzâl ile iktifâ ve kahve ve şeker ve şerbet makulesi rûsum-ı ri'ayetlerini icrâ ve bir gün mukaddem bizi Beç'e götürmek için peyderpey devletleri tarafından postaları gelüp, me'mûr olduklarını ifâde vü inhâ ederek bir sâ'at mikdârı ârâmdan sonra müheyyâ-sâz oldukları mihmân-hânelerine isâl eylemişlerdür. Hedâyâ-yı hümâyûn olan atların istirahatı için bir iki günden sonra Zemun'dan hareket olunmak üzere iken bi-emri'llâh-i ta'âlâ mizâc-ı hakirânemüzde bir mikdar inhirâf zuhûr edüp, nev'-i âfiyet tahsil ve bu bahâne ile mestûr cerâde-i tâkdir olan âb u dânemizi istifâ vü tekmîl için çend rûz Zemun'da marîzan ikamet ve bi-hamdi'llâhi ta'âlâ birkaç günden sonra

⁵⁰ Fatma Müge Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 21

⁵¹ Tayinat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Can, *Sultanın Kapısında, Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler)*, s. 216-226.

⁵² Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Sefâretnâme-i Fransa*, s. 20.

bi'l-cümle şifâ-yâb olup, şehri Rebî'u'l-evvelin selhi olan cum'a günü savb-i maksûde azîmet olunmuşdur.”⁵³

Yukarıdaki ifadelerden Mustafa Hattî Efendi'den önce, 1739 yılında Avusturya'ya gönderilen Cânibî Ali Paşa için de karantina uygulandığı anlaşılmaktadır.⁵⁴ Avusturyalı yetkililer Mustafa Hattî Efendi'ye yakın ilgi göstererek kuralları göstermelik biçimde uygulayıp bir an önce Viyana şehrine ulaştırmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle sefaret heyeti nezarethane olarak tabir edilen karantina mahallinde kural gereği sadece bir gece kalmıştır. Bu durumun en temel sebebi ise Mustafa Hattî Efendi'nin iki ülke arasında dostluğu pekiştirmek için elçi tayin edilmesi yani o dönemde iki ülke arasındaki dostane ilişkilerdir. Mustafa Hattî Efendi'ye yapılan muamele, Osmanlı sefaret heyetlerinde salgın hastalık belirtisi yoksa devletlerarası ilişkilerin durumuna göre karantinanın olabildiğince esnek ve göstermelik olarak uygulanabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Karantinayla karşı karşıya kalan bir diğer elçi de 1757-1758 ve 1763-1764 yılları arasında iki defa elçi olarak görevlendirilen Ahmed Resmî Efendi'dir. Bunlardan ilki 1757-1758 arası Viyana sefirliği,⁵⁵ ikincisi ise 1763-1764 yılları arasında bulunduğu Prusya sefirliğidir.⁵⁶ Bu iki görevinden sonra da birer sefaretname kaleme almış olmasına rağmen, her iki eserinde de kendisine ve maiyetine karantina uygulandığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Viyana'ya giderken Sava Nehri'ne iki saatlik mesafede olan Zemun Kasabası'na geldiklerinde burada hazırlanmış olan bir konakta yedi gün ikamet ve “*itmâm-ı levâzım-ı misâferet olunduktan sonra*” yola devam ettiklerini bildirmektedir.⁵⁷ Ahmed Resmî Efendi bu bekleminin karantina olup olmadığına dair herhangi bir bilgi vermesede, 1748'de Mustafa Hattî Efendi'nin karantina için bekletildiği yer olan Zemun'da yedi gün ikamete tabi tutulması ve başka hiçbir yerde bu şekilde bekletilmeden Viyana'ya kadar götürülmeleri bu bekletilmenin bir tür karantina olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Ahmed Resmî Efendi'nin Avrupa dönüşünde karantina usulünün faydalarını anlattığı, fakat devrin ileri gelenlerinden biri tarafından eleştirildiği de ifade edilmektedir.⁵⁸

⁵³ Ali İbrahim Savaş, *Mustafa Hattî Efendi Viyana Sefaretnamesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 20-21.

⁵⁴ Canibî Ali Paşa Sefaretnamesinin herhangi bir nüshasına rastlanmadığı için bu konu da ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

⁵⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 102-105; Ayrıca bkz. Bedriye Atsız, *Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980; Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

⁵⁶ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 112-116.

⁵⁷ Ahmed Resmî Efendi, *Viyana Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul, 1303, s. 7.

⁵⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 188; Arif Korkmaz, “*Mehmed Said Paşa Sefaretnamesi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (2011), s. 201-236.

Ahmed Resmî Efendi'nin karantinaya tabi tutulmuş olmadığı varsayılsa bile buralarda kaldığı süre boyunca karantina uygulamasına şahit olduğu veya bu konuda bilgi edinip İstanbul'a döndüğünde bunu yetkililerle şifahi olarak paylaştığı düşünülebilir. Muhtemeldir ki, Ahmed Resmî Efendi, sefaretnamesinde yer vermemiş olsa da uygulamayı savunan konuşmalar yapmış ve bu da dönemin diplomatları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁵⁹

1757 tarihinde Rusya'ya elçi olarak gönderilen Şehdî Osman Efendi'nin sefaretnamesinde de, elçilik heyetinin Rusya sınırına girdikten sonra karantinaya tabi tutulduğu görülmektedir. Elçi ve maiyeti Rusya sınırından girince Kalanter olarak bilinen yerde karantinaya alınmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı yönetimi tarafından İstanbul'daki Rus elçisine, elçilik heyeti henüz yola çıkmadan önce heyetin karantina mahallinde uzunca müddet bekletilmesinin *şân-ı Devlet-i Âliyyeye aykırı* olacağı bildirilmiş; İstanbul'da veya Osmanlı topraklarında veba hastalığının bulunmadığı dile getirilerek karantina süresinin uzamaması istenmiştir. Buna karşın Rus görevliler, karantinanın Rus devletinin bir kaidesi olduğunu belirtmiş, elçilik heyetini Kiev'e kadar ulaştırmakla görevli olan Benderlileri de zahire yetersizliği gerekçesiyle araba ve beygirleriyle beraber geri göndermişlerdir. Rus yetkililer, hareket edilebilmesi için Kiev Generali tarafından gönderilecek yolculuk malzemelerinin beklenmesi gerektiğini, bunun da üç dört günü bulacağını ifade etmişlerdir. Şehdî Osman Efendi bu durumu karantina mahallinde uzunca bir müddet tutulmak istemelerine yormuş ve *nezâret rezâleti* olarak tanımladığı bu durumdan kibarca kurtulabilme çareleri aramaya başlamıştır. Karantina mahallinin dışında bir yere geçilebilmesi durumunda yolcuğun devam edeceğini düşünen elçi, karantina mahalline 45 dakika uzaklıkta ve Kiev istikametinde olan Vasilkof Kalesi'ni gözüne kestirmiştir. Karantinanın yedinci günü yakın çevreyi görme bahanesiyle atına binerek maiyetinden yedi kişi ile Vasilkof tarafına yola çıkmıştır. Elçinin Kiev istikametine yöneldiğini görünce oraya gitme niyetinde olduğunu zanneden Rus görevliler, aynı gün Kiev'e ulaşılmasının mümkün olmadığını, şimdilik Vasilkof'a geçilirse gece değilse de sabah Kiev için yola çıkacaklarını ifade etmişlerdir. Şehdî Osman Efendi'nin daha önceden tasarladığı plana uygun olan bu teklif, elçi tarafından maiyet ve levazımının Vasilkof'a taşınıp ertesi gün Kiev'e hareket edilmesi şartıyla kabul edilmiştir. Geceyi Vasilkof Kalesi'nde geçiren elçilik heyeti ertesi sabah Kiev'e hareket etmiş, böylece elçinin kurnazlığı ile karantina süresinin daha da uzaması engellenmiştir.⁶⁰

⁵⁹ Zira aynı dönemde 19. yüzyılın başlarında İslam dünyasında da karantina meselesi ulema arasında tartışılan hususlardan biri olmuştu. Bazı ulema bu uygulamayı caiz bulurken, bazıları Allah'ın kaza ve kaderinden kaçmaya kalkışmak olarak nitelediğinden dine aykırı buluyordu. Bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 188.

⁶⁰ Şehdî Osman Efendi, *Rusya Sefaretnamesi 1757-1758*, Haz. Türkân Polatçı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 22-23.

1775 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın onaylı nüshasını teslim etmek üzere Rusya'ya gönderilen Abdülkerim Paşa da, Rusya'da karantinaya tabi tutulan bir diğer Osmanlı elçisidir. Onun verdiği bilgilere göre Rusya'da karantina için tutuldukları mekân, etrafı açık geniş bir alanda yer alan avlulu on beş-yirmi daireden oluşmaktaydı. Bunların her birinin de sekizer onar odası bulunmaktaydı. Duvar, çatı ve döşemeleri çamdan mamul ahşap olup her odada çiniye benzer tuğladan birer sobası bulunuyordu. İtibar sahibi misafirler için tahsis edilen birkaç odası ise kumaşa benzer kâğıtlarla tezyin edilmişti. Karantina mahallinin korunması ve karantinanın tam anlamıyla uygulanabilmesi için etrafına karakollar kurulmuş ve bu amaçla bir miktar asker tayin edilmişti. Elçilik heyeti için tayin edilen general rütbesindeki mihmandar, Abdülkerim Paşa'ya karantina gereği burada yeteri kadar beklemeleri gerektiğini ama kendisinin Devlet-i Âliyye'nin elçisi olmasından ötürü bunu uygun görmediğini belirtmiştir. Bundan sonra ise sadece elçilik heyetindeki eşya ve zahirelerin bir iki günde tüsülenerak dezenfekte edilmesinin kâfi olacağı ve ondan sonra hareket edilebileceğini dile getirmiştir. Abdülkerim Paşa ise şimdiye kadar Devlet-i Âliyye'nin gerek Rusya gerekse diğer devletlere gönderilen ortaelçilerin karantinada tutulmaları ya da eşyalarının dezenfekte edilmesi gibi bir durumun vaki olmadığını söylemiş, bu bilgiyi bizzat elçilik hizmetinde bulunanlardan ve onların takrirlerinden edindiğini dile getirerek devleti adına böyle bir teklifi kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Elçi ve maiyetinin karantina mahallinde kalması fazla uzun sürmemiş ve burada beş gün kaldıktan sonra Kiev şehrine hareket emişlerdir.⁶¹

1790'da Prusya'ya elçi olarak gönderilen Ahmed Azmî Efendi ve maiyeti de, Avusturya sınırında karantinaya tabi tutulmuşlardır. Burada Ahmed Azmî Efendi'ye "Nemçe memleketinden mürûrunuz rûhsâtını mutazâmmın Âsîtâne-i Saadet'den bir senediniz var mıdır?" şeklinde mürûr tezkeresi yani geçiş belgeleri olup olmadıkları sorulmuştur. Bundan sonra beş on gün *lazarat* beklemeleri gerektiği ifade edilerek sekiz gün "*muhâlata-i nâsdan inkıta' ile*" konaklarında "*meks ve ikamet*" etmelerine karar verilmiştir. Beşinci günde İstanbul'da hastalık olmadığına dair haber gelince daha fazla beklemelerine gerek kalmadığı söylenerek karantina sona erdirilmiştir. Azmi Efendi'nin ifadelerine göre bu olay üzerine Avusturyalı yetkililer, "*Sîze göre kurantine beklemek iktizâ ümez idi; lâkin şimdi sîze kurantine üdirmedüğümüz hâlde beyne'l-abâli kâyl ü kâli mücib olur*" diyerek karantina uygulamak zorunda kaldıklarından ötürü elçiden özür dilemişlerdir.⁶²

1787 yılında İspanya'ya elçi olarak gönderilen Vâsîf Efendi de İspanya'nın Katalonya Eyaleti'nin yönetim merkezi olan Barcelona sahiline gelince

⁶¹ Mehmed Emin Nahifi Efendi, *Abdülkerim Paşa Sefaretnamesi*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1313, s. 29-32,36.

⁶² *Ahmed Azmî Efendi Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303, s. 10-12.

karantinayla karşılaşmıştır. Vâsîf Efendi ve maiyeti, Barcelona'daki yetkililerin gelişlerinden haberdar olmamaları nedeniyle ayrıca karantina mekânının hazırlanması için bir gün de limanda bekletilmişlerdir.⁶³ Vâsîf Efendi, liman açıklarında neden bekletildiğini sorunca İspanyol yetkililer şu cevabı vermişlerdi:

“Nezârete umuru, memleketimizde a‘zam umurdan olup bâ-husûs cezîrelerimizden Minarko nâm cezirede birkaç mâh mukaddem hastalık zuhûr eylediğini Françelü istimâ‘ idüp miyânemizde hatt-ı fâsıl olan Bernâyü nâm cebelin turûk ve mesâlikine onbeş bin âdem ta‘yin ve İspanya canibinden gelenlerin mürurlarına mâni‘ olmalarını tavsiye telkin idüp, bu keyfiyyet kralımızın mesmû‘ı oldukda mecmu‘ sevâhile âdemler gönderüp İstanbul ve Mısır ve Ifrikiyye taraflarından gelenleri nezâretsiz İspanya memleketine ayak basturmamak üzere tenbîh ve ale‘l-husûs sizin memleketimize çıkacağınız devletimiz tarafından bize ihbâr olunmayup kadr ü şânınıza lâyük ikrâm ve tevkirin derecesi dahi mechulümüz olduğundan cümlemize hayret târi olmuşdur. Ancak bugün be-her-hâl esbâb-ı râhatınızı istihsâl ile nezaret mahâll ta‘yin olunur”⁶⁴

Vâsîf Efendi karantina uygulamasından haberdar olduğu için yola çıkmadan önce hasta olmadığına dair İstanbul'daki Fransız elçisinden evrak almıştır. Hatta İspanya'ya dışarıdan gelenlerin Minorca Adası'nda karantinaya tabi tutulduklarını da öğrendiğinden İspanya sahiline çok uzak olan bu adanın karantina için uygun olmadığı kanaatindedir. Bu nedenle bu kararı hiç hoş karşılamamış ve böyle bir olayın başlarına gelebileceğini önceden kestirdiği için İstanbul'daki İspanya elçisinden Barcelona'da karantinaya alınmak üzere resmi belge de aldıklarını belirterek bu hususta görevlilerle münakaşa etmiştir. Yetkililerin tutumu karşısında oldukça üzülen Vâsîf Efendi yetkilileri gereken kolaylık gösterilmedikleri takdirde İstanbul'a geri dönmekle tehdit etmiştir. Bu tehdit etkili olmuş ve Vâsîf Efendi ile maiyetinin Barcelona'da karantinaya alınmasına müsaade edilmiştir. Fakat yeni karantina mekânı hemen hazırlanamadığı için sefaret heyeti üç gün çadırlarda kalmıştır. Toplam yirmi yedi gün karantinada kaldıktan ve bu süre sonunda muayene edildikten sonra şehre girmeleri mümkün olmuştur.⁶⁵ Şunu da ifade etmek gerekir ki Vâsîf Efendi'nin karantina nedeniyle yaşanan tartışmada ortaya koyduğu tutum, Osmanlıların Avrupa'ya bakışının geleneksel tezahürünü içermektedir. Bir Osmanlı devlet adamı olarak Vâsîf Efendi de Osmanlı padişahını, “*yeryüzünde mevcûd olan padişahların a‘zam ve ekremi*” olarak görmekte ve kendisinin İspanya'ya gönderilişini ise “*lûtfen ve inâyeten*” şeklinde nitелеmektedir. Ayrıca İspanyol yetkilileri karantina hususundaki isteği kabul edilmediği takdirde “*şân-ı Devlet-i*

⁶³ Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, s. 58; Melek Öksüz, *Türk İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasîf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1998, s. 46-48.

⁶⁴ Ahmed Vâsîf Efendi, *İspanya Sefâretnamesi*, s. 3a.

⁶⁵ A.g.e., 4a-4b.

Ebedkararı vikâye zımnında Asitâne-i Saâdet'e avdet olunacağı mubakkakdır" ifadeleriyle uyarma ihtiyacı hissetmesi de bu bakış açısının bir diğer göstergesidir.⁶⁶

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'den neredeyse seksen yıl sonra 1797-1802 seneleri arasında Paris'te elçi olarak bulunan Morali Seyyid Ali Efendi de Fransa tarafından karantina uygulanan bir diğer Osmanlı elçisidir. Seyyid Ali Efendi ve maiyeti İstanbul'dan yola çıkışlarının elli ikinci günü olan H. 18 Zilkade 1211 /M. 15 Mayıs 1797 Pazartesi günü ayak bastıkları Marsilya'da, otuz altı gün karantinada kalmıştır. Ali Efendi bu konuda Fransızların kimseye ayrıcalık tanımadıklarını vurgulayarak karantinaya tâbi tutulmasının kasıtlı bir davranış olmadığını özellikle belirtme ihtiyacı duyarak bunu şu şekilde dile getirmiştir:

"... Tâife-i efrence hastalıktan ihtirâz ve memalik-i İslâmiyye'den gelen âdemleri kırk ba'zan elli gün nezâretde tevkif ile tahsil-i itminân itmek âdet-i müstemirreleri olmağla yetmiş sene mukaddem zu'm-ı efrencî üzere bir nefer soltâtın serîka eylediği bir parça kumaş sirâyeti ile Marsilya'da yetmiş bin nüfus telef olduktan sonra nezâret maddesinde milletçe kavî ve tağyirden berî şerâit ile bir kâ'ide vaz' ve tertîb şehri mezkûrun vücûndan otuz altı nefer kimesneler münâvebe tarikiyle icrâ ve infâzına kemâl-i mertebe dikkat iderler, benâ berrîn bu bâbda hazıra ri'âyet ve ber- taraf olduğundan bir dakika evvel nezârete nakl olunmak fâideden hâlî olmamağla sûret-i ikrâmdan bir gûna habs ve sıklet ise dahi nâçâr ihtiyâr olup kendi umûrumuza sarf eylemek üzere Boğazhisari'nden aldığımız iki denk penbenden ve sefinemize gelen Cezâyirliüden ihtirâz mukaddemesiyle yigirmi sekiz gün ikamet üzerine bunun için dahî sekiz gün zamm ve ilâve ve otuz altı gün ikâmete karar virmeleriyle çâr-ı nâçâr çâker-i keminelere kayığa süvâr ve nezârete teveccüh ve azimet..."⁶⁷

Elçi kendilerine uygulanan kasıtlı bir davranış olmadığını dile getirirse de karantina uygulamasını çaresiz bir şekilde kabullenmiş olduğunu belirten ifadeleri bu uygulamaya maruz kalmasının canını bir hayli sıktığını göstermektedir. Herbette, Seyyid Ali Efendi'nin kendisine uygulanan karantina işlemini kabullenemediğini ve yetkililere çok sert ve ağır eleştirilerde bulunduğunu kaydetmektedir. Elçi, kendisini ziyarete gelen Marsilya bölgesi komutanı General Willot'yu kabulünde durumu en sert ifadelerle protesto etmiştir.⁶⁸ Elçi ve heyetinin ikameti Marsilya'da, Fransızların büyüklüğüyle

⁶⁶ A.g.e., 3b.

⁶⁷ *Moralî Es-Seyyid Ali Efendi Sefaretnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329, s. 8.

⁶⁸ Maurice Herbette, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi 1797-1802*, Çev. Erol Üyepazarcı, Ötügen, İstanbul, 2019 s. 14 vd.

iftihar ettikleri meşhur karantina binasında gerçekleşmiştir. Seyyid Ali Efendi nezaret olarak andığı bu yapı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre karantina mekânı tersane gözleri gibi birbirine paralel birçok daireden teşekkül etmiştir. Dört tarafı iki kat kâgir duvar ile çevrili, içerisinde çeşitli avlular, beş altı yerde şadırvan ve havuzlu çeşmeleri bulunan adeta kale gibi oldukça büyük bir yapıdır. Fransızlar bir ara Osmanlı Devleti'nden satın alınan otuz bin denk⁶⁹ penbenin⁷⁰ tamamının buraya yerleştirildiğini söyleyerek mekânın büyüklüğü ile övünmektedirler. Seyyid Ali Efendi karantina mahalline içerisinde çalışan hamal ve hademelerden başka şehirden birilerinin gelmesinin dahi düşünülemediğini de belirtir. Hatta eski Avusturya kralı Yozef, Marsilya'ya geldiğinde burayı görmek istemesine rağmen isteği reddedilmiştir. Karantina mekânının ferah bir dairesi Osmanlı işi döşenerek Seyyid Ali Efendi burada karantinaya tabi tutulmuştur.⁷¹ Elçi, karantina günlerini karantina mahallinden rahatlıkla seyredilebilen kayak ve gemilerle şehrin ev ve bahçelerini temaşa ederek geçirmiştir. Karantina günlerinde şehrin yöneticileri de kendisini ziyarete gelmiştir. Yöneticiler sırf elçiye yakınlık göstermek için kaidelerine aykırı olarak karantina mahalline gelmiş olsalar da Fransız görevlilerin hastalıktan korkan tavırları Seyyid Ali Efendi'nin dikkatinden kaçmamış ve Fransız yöneticilerin bu tavrından da rahatsız olmuştur.⁷²

Karantina uygulaması hakkında kısmen de olsa bahseden bir diğer elçi ise Gâlib Efendi'dir. Fransızların Mısır'dan çıkarılmalarının akabinde yapılacak müzakereler için murahhas olarak görevlendirilen Gâlib Efendi, H. 5 Zilkade 1216 / M. 9 Mart 1802 tarihinde İstanbul'dan yola çıkmıştır. Gâlib Efendi karadan gerçekleştirdiği bu yolculuğu esnasında Avusturya sınırından geçmek için karantinada kalmak ve pasaport göstermek gerektiğini belirtmektedir. Elçinin verdiği bilgilere göre karantina süresi hastalık ihtimali olduğu durumlarda kırk gün, hastalık ihtimalinin olmadığı zamanlarda ise en az üç gün olmak üzere beş-on gün arasında değişmektedir. Gâlib Efendi ve elçilik heyeti, biri Bükreş'ten diğeri de Sibin'den alınan iki tavsiye mektubu sayesinde bekletilmeden sınırdan içeri alınmıştır. Bölgenin askerî yetkilisi Gâlib Efendi ve beraberindekilerin gümrük geçiş işlemlerini nezaket kuralları dâhilinde tamamlamış ve pasaportları imzalanan sefaret heyeti yoluna devam etmiştir.⁷³ Galib Efendi'nin karantina hakkında olumlu veya olumsuz görüş beyan

⁶⁹ Hayvana yüklenen yükün yarısı, bir tarafına konulan miktarı, yükün bir dengi. Sık bağlanıp dört köşe bir hacim teşkil eden tüccar eşyası, balya. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 621.

⁷⁰ Pamuk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 358.

⁷¹ *Moralî Es-Seyyid Ali Efendi Sefâretnâmesi*, s. 8-9.

⁷² A.g.e., s.11.

⁷³ Belkıs Altunış Gürsoy, "Âmedî Galib Efendi Sefâretnâmesi", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9/27 (1997), s. 912, 914, 932-933; Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, s. 60.

etmemesi Osmanlı sefirlerinin Avrupalı devletlerce uygulanan karantinayı benimsemeye başladıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir.

1806 senesinde III. Selim tarafından Napoleon Bonapart ile bir ittifak imzalamak amacıyla Fransa'ya gönderilen Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi de karantina hakkında bilgi vermektedir. Vahid Efendi, Avrupa ülkelerine dışarıdan gelen her kim olursa olsun sınır başında ve liman ağzında otuz-kırk gün bekletilip sağlığının yerinde olup olmadığı görevli memurlar tarafından araştırılmadıkça bu kişilerin sınırı geçmelerinin ya da yanlarına gidip alışveriş etmenin yasak olduğunu söyler. Vahid Efendi karantina hususunu ve karşılaşmaları muameleyi şu şekilde dile getirmektedir:

“Frenjistân'a gitmek üzere hâriciden vürüd iden â'lâ u ednâ ve bâ y u gedâ her kim olur ise olsun sınır başında ve limân ağzında otuz kırk gün tevkif ve arâm idüb sahihü'l-mizâc olduğunu nezârete memûrlar tahkik itmedikçe ilerü mürûruna da ruhsât virmek ve yanlarına gelüb alışveriş itmek âdet-i Efrenciyeden değil iken Fransa İmparatoru tarâfına âmed şûd ideceklerin zâhir hâllerinde hastalık mahsûs oldukça yigirmi dört sa'atden ziyâde te'hîr olunmaları bâbında Avusturya İmparatoru tarâfından Nemçelü'nin sınır başları zâbitânına hitâben evvel esnâda bir tenbihnâme gelmiş olmağın mücebince yigirmi dört sa'at mürûrunda nezâret (yani Lazarat) hekimleri yanımıza gelüb hademe ve havâşimizin nabızlarını yokladıktan sonra hareketimize ruhsât virdiklerine binâen mahâll-i mezbûrdan Nemçe menzilleriyle dört günde Mehadiye ve Tiregora karyelerini ve Şiş ve Lağos kasabalarını görüb geçerek Timişvar'a varıcak ânda hasbe'z-zarûr etbâ'ımız hinto mübâyâası ve levâzım-ı sâire tânzimiçün iki gün ikâmete mecbûr olduk.”⁷⁴

Fransa'ya kara yoluyla giden Vahid Efendi ve maiyeti, Gâlib Efendi örneğinde olduğu gibi Avusturya'da uzun süreli bir karantina uygulamasına tabi tutulmamakla birlikte belli kurallar dâhilinde kontrolden geçirildikten sonra sınırdan girebilmişlerdir. Bunda, Fransa'nın Avusturya'dan talebi doğrultusunda Fransa'ya gelip gidenlerden hastalık belirtisi görülmeyenlerin Avusturya sınırında yirmi dört saatten fazla bekletilmemesi hususu etkili olmuş ve elçilik heyeti, Avusturya'ya girişinden bir gün sonra karantinadan çıkarak yoluna devam etmiştir.

1837 senesinde bazı hediye ve evraklar ile Fransa'ya gönderilen Miralay Tevfik Bey de karantina uygulamasıyla karşılaşmıştır. Karantina süresinin seksen gün gibi oldukça uzun bir süre olması sebebiyle bu sürenin elli veya altmış güne indirilmesi için birtakım yazışmalar yapılmıştır. Hariciye Nazırından gelen tahriratta, Miralay Tevfik Bey'in karantinaya dâhil olmasının üzerinden yirmi

⁷⁴ Seyyid Vahid Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuuzziya, 1304, s. 11-12.

sekiz gün geçtiği için, arta kalan yirmi veya otuz küsur günün sonunda karantinasının son bulmasını talep ettiği görülmektedir.⁷⁵

Domenico Sestini⁷⁶ adlı seyyahın XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarına seyahatine dair izlenimlerinde Türklerin salgın hastalıklar konusunda (o dönem için bu vebadır), kadere inandıkları için yabancılara kıyasla daha az korktukları tespiti dikkat çekicidir.⁷⁷ Osmanlı'daki salgınlara bir yabancı gözüyle bakan Domenico Sestini, salgının yayılmasının nedenini, alınan sağlık önlemlerinin yetersiz oluşunda görmektedir. O zamanlarda İstanbul'a bir yıl içerisinde yüzlerce ticaret gemisi gelmekte, bunlar arasında veba mikrobu bulaşmış olanlar, hiçbir engelle karşılaşmadan karaya çıkabilmekte ve bu da mikrobu yayılmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Oysa Hristiyan ülkelerde bunlar kordon altına alınıyor ve hiç kimse sağlıklı olduğunu belgelemeden gemiden inemiyordu. Hastalığın bulaştığı yerlerden gelen gemiler karantinaya alınıyor ve sağlık görevlileri tarafından hastalığın bulaşmasına karşı gereken her türlü önlem alınıyordu.⁷⁸ Sestini, 1780'de Macaristan yolculuğu sırasında, burada uygulanan sağlık kurallarını incelemiş ve Viyana Sarayı'nın daha 1738'de özel bir sağlık komitesi kurduğunu, 1752'de her ilde uzman doktor bulunması için karar çıkarıldığını görmüştür. Yine burada salgın olan yerlerden gelen yolcuların daha sınırı geçtikleri anda karantinaya alındıklarını ve ancak doktor muayenesinin ardından sağlıklı olduklarını gösteren belgeyi alınca yollarına devam edebildiklerini aktarmıştır.⁷⁹ Sestini'nin bu hususta aktardıkları Osmanlı sefirlerinin karşılaştıkları karantina uygulamaları hakkında verdikleri bilgilerle de uyumaktadır. Avrupalı devletlere gönderilen Osmanlı elçi ve sefirleri bu şekilde karantinaya tabi tutulurken yabancı elçiler ise Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamalarının başladığı XIX. yüzyıl öncesinde böyle bir uygulamaya tabi tutulmamışlardır. Osmanlı topraklarına gelen elçilerin karantina benzeri bir uygulamaya tabi tutulmadan, sadece gerekli izinler verilerek İstanbul'a girişleri sağlanmaktaydı. Bu dönemde yabancı elçiler için karantina benzeri belki de tek uygulama, 1718 Pasarofça Antlaşması'nda aracı olmak için İstanbul'dan yola

⁷⁵ BOA. HAT. 830/37512 F (05 Ca 1253 / 07 Ağustos 1837).

⁷⁶ 1750-1832 yılları arasında yaşamış, Floransa'da doğmuş büyümüş olan Sestini, 24 yaşına geldiğinde doğduğu bu şehirden ayrılıp seyahatlerine başlamış ve 1778'de veba salgını haberlerine rağmen İstanbul'a gelmiştir. Bkz. Maria Petö, "Floransalı Bilgin ve Gezgin Domenico Sestini'nin Eserlerinde Tıp Tarihine Ait Veriler", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 1021.

⁷⁷ A.g.m., s. 1022.

⁷⁸ A.g.m., s. 1022. Sestini'nin kendisi de 1780 yılında Macaristan'a geldiğinde Eflak'ta Macar sınırını geçince "Vöröstorony" geçidinde arkadaşlarıyla birlikte karantinaya alınmıştır. Sağlık yönetmeliği gereğince üç hafta karantinada kalmaları gerekirken burada yanındakilerin diplomat statüleri sebebiyle dört gün kaldıktan sonra serbest bırakılmışlar; fakat öncesinde tepeden trnağa doktor muayenesinden geçirilip, elbiseleri, bagajları tütsü ile dezenfekte edilmiş, paraları sirkeli sularda yıkanmıştır. Bkz. Gös. yer.

⁷⁹ A.g.m., s. 1022.

çıkan İngiliz elçisi örneğinde görülmektedir. Yol güzergâhında salgın hastalık bulunduğundan elçi ve maiyetindeki on beş kişi “*mutâd-ı milel-i Nasâra üzre*” Osmanlı ordusunun bulunduğu Filibe’de bir gün bekletilmiştir.⁸⁰ Lakin bu örnekte de İngiliz elçisi ülke dışından değil de İstanbul’dan yola çıkmış ve bekleme süresi sadece bir günle sınırlı kalmıştır. Elçinin hastalık korkusu nedeniyle Filibe’de bekletilmesi için “*mutâd-ı milel-i Nasâra üzre*” ifadesinin kullanılması ise Osmanlıların o dönemlerde karantinaya bakış açısını da ortaya koyan bir ipucu içermektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere karantina, Osmanlı Devleti’nde ilk olarak 1831 tarihinde uygulanmış ve 1838’de kurumsallaşmıştır. Aynı yılın ilkbaharında Paris Sefareti başkâtipliğine atanan Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi isimli eserinde Malta’da tabi tutuldukları yirmi bir günlük karantina uygulamasından bahsederken “*Bu karantina işi, Allah’a hamdolsun ki, padişahımız sayesinde bugün Dersaadet’de dahi uygulanan durumlardandır*”⁸¹ demektedir. Osmanlı Devleti’nde karantina uygulamalarının yeni başladığı dönemlerdeki bu örnek, Osmanlıların karantinaya karşı zihniyet değişimini ortaya koymasından açısından oldukça önemlidir.

Sonuç

Salgın hastalıklardan korunma yöntemi olarak karantina, Avrupa’da XIV. yüzyılda uygulanmaya başlamış olmakla birlikte Osmanlı Devleti’nde ancak XIX. yüzyılda uygulamaya konulmuştur. Bu durum Osmanlı toplumunun karantina uygulamasına uzunca bir süre yabancı kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin karantinadan tamamen habersiz olmadığı görülmektedir ki bu hususta en önemli bilgi kaynakları, Batılı devletlere gönderilen Osmanlı elçileri olmuştur. Elçiler, seyahatleri esnasında karantinadan haberdar olmuş ya da karantina uygulamasına maruz kalmışlardır. Karantina, ilk karşılaşıldığı dönemlerde, içinde buldukları toplumun bir parçası olan Osmanlı elçilerine de yabancı gelmiştir. İlerleyen dönemlerde ise gerek uygulamanın Batılı devletler arasında yaygınlık kazanması gerekse buralara gönderilen elçi sayısında yaşanan artış, karantinanın Osmanlı elçileri için yabancı bir uygulama olmaktan çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı elçilerinin geçirdikleri karantina sürecinin, genel anlamda sıradan insanlar için uygulanan karantina sürecine nazaran daha esnek olduğu dikkati çekmektedir. Hatta siyasi ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde, Avusturya gibi bazı devletlerce kuralların daha da yumuşatıldığı görülmektedir. Yine de elçilerin karantina deneyimleri ve bu uygulamaya verdikleri tepkiler, genel olarak bütün sefirlerin karantina

⁸⁰ Can, *Sultanın Kapısında, Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti’nde Yabancı Elçiler)*, s. 185.

⁸¹ Mustafa Sâmî Efendi, *Avrupa Risalesi*, Haz. Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 16.

uygulamasından rahatsız olduklarını göstermektedir. Bu tepkilerin temelinde ise Osmanlı Devleti'nin üstünlük psikolojisi içeren devlet anlayışı yatmaktadır. Bununla birlikte karantinanın ayırım yapılmadan herkese uygulanıyor olması, elçilerin uygulamanın koruyucu bir önlem olduğunu anlayarak sabırlı davranmalarında etkili olmuştur. İlk dönemlerde karantinayı onur kırıcı bulacak kadar sert tepkiler veren sefirler, ilerleyen süreçte bu uygulamayı makul bulmaya başlamışlardır. Elçilerin bu tutumu karantinanın Osmanlı topraklarında uygulanmasında da etkili olmuştur. Osmanlı sefirlerinin karantinaya bakışları, Osmanlı zihniyetini yansıttığı gibi karantinaya karşı düşüncelerindeki değişim de Osmanlı zihniyetindeki değişime işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. HAT. 830/37512 F (05 Ca 1253 / 07 Ağustos 1837).

BOA. CSH. 14 / 651 (04 R 1247 / 12 Eylül 1831).

BOA. HAT. 523 / 25526 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

BOA. HAT. 523 / 25527 (29 Z 1254 / 15 Mart 1839).

Telif Eserler

Ahmed Azmi Efendi Sefaretnâmesi, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303.

AHMED RESMÎ EFENDİ, *Viyana Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303.

AHMED VÂSİF EFENDİ, *İspanya Sefâretnamesi*.

AKSAN, Virginia, *Savaştta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

AKTAŞ, Esat, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Rus İşgaline; Bayburt ve Çevresinde Salgın Hastalıklar", *Tarih Okulu Dergisi*, 10/XXXI (2017), ss. 173-201.

ALTAN, Bilal, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre'de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat", *Mukaddime*, 1 (2019), s. 37-52

ATSIZ, Bedriye, *Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul, 2006.

CAN, Mustafa, *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler)*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2019.

ÇALIŞKAN, Adem; EYİCİL, Ahmet; XVIII. ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/18 (2019), s. 1289-1319.

DİAMOND, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2015.

- ERDEM, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasije Geçiş Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- GENÇ, Sabit, “Amasya Sancağı'nda Karantina Teşkilatının Kurulması ve Ortaya Çıkan Salgınlar (1812-1918)”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2020), s. 43-87.
- GÖÇEK, Fatma Müge, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York, 1987.
- GÜRSOY, Belkıs Altunış, “Âmedî Galib Efendi Sefâretnâmesi”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9/27 (1997), s. 911-942.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Vecdi Bürün, Haz. Mümin Çevik, Osman Demirtepe), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, C. X.
- HERBETTE, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi 1797-1802*, Çev. Erol Üyepazarcı, Ötügen, İstanbul, 2019.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11 (1995), s. 3-15.
- KILIÇ, Selda, “I. Balkan Savaşı Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (Kolera Salgını)”, IX. *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 2005.
- KORKMAZ, Arif, “Mehmed Said Paşa Sefaretnamesi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (2011), s. 201-236.
- KORKUT, Hasan, *Osmanlı Elçileri İle Avrupa*, Gökkuşbu, İstanbul, 2007.
- LEWIS, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, W.W. Norton & Company, New York, 2001.
- MACAR, Oya Dağlar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Kitap, İstanbul, 2010.
- MEHMED EMİN NAHİFİ EFENDİ, *Abdülkerim Paşa Sefâretnamesi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1313.
- Morali Es-Seyyid Ali Efendi Sefâretnâmesi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329.
- MUSTAFA SÂMİ EFENDİ, *Avrupa Risâlesi*, Haz. Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
- NİKİFORUK, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- ÖKSÜZ, Melek, *Türk İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1998.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- ÖZLÜ, Zeynel, “19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Veterinerlik Mesleği İle İlgili Bir Değerlendirme”, *Bellekten*, 76/275, (2012) s. 283-311.

- ÖZLÜ, Zeynel, “Osmanlı Devleti’nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında)”, *Belleten*, 81/291, (2017), s. 419-480.
- ÖZLÜ, Zeynel; ÇAY, Mustafa Murat, “19. Yüzyılda Dünyada Sağlık Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Çalışmalar Ve Uluslararası Sağlık Güvenliği Açısından Lozan Antlaşması’nın Önemi” *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, Ed. Yunus Emre Tansü, İksad Yayınevi, Ankara, 2020, s. 17-47.
- ÖZLÜ, Zeynel; TİRYAKİ, Kerim, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Sağlık Güvenliği Alanında Bir Uygulama: Kolera Talimatnamesi (1908)”, *Tarihsel Süreçte, Anadolu’da Kolera*, Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağr Büke, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 35-49.
- ÖZLÜ, Zeynel; TİRYAKİ, Kerim, “Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Araştırmalarında Sıhhiye Mecmualarının Önemi”, *Tarih Yazımı Üzerine II*, Ed. İsmail Özçelik, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s. 399-425.
- ÖZTÜRK, Necdet, *Çadrdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2012.
- PEDANİ, Maria Pia, “Osmanlı Padişahının Adına” *Osmanlı’nın Fetbinden Girit Savaşı’na Venedik’e Gönderilen Osmanlılar*, Çev. Elis Yıldırım, TTK Basımevi, Ankara, 2011.
- PETÖ, Maria, “Floransalı Bilgin ve Gezgin Domenico Sestini’nin Eserlerinde Tıp Tarihine Ait Veriler”, *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C. II, TTK Yay., Ankara, 2005.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24 (2001), s. 463-465.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, *Mustafa Hattı Efendi Viyana Sefaretnamesi*, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- SEYYİD VAHİD EFENDİ, *Fransa Sefaretnamesi*, Matbaa-i Ebuuzziya, 1304
- ŞEHDÎ OSMAN EFENDİ, *Rusya Sefaretnamesi 1757-1758*, Haz. Türkân Polatçı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.
- ŞİRİN, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006.
- TUNCER, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, 4. bs., Ankara, 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Babriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, 3. bs., Ankara 1988.
- YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED EFENDİ, *Sefâretnâme-i Fransa*, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul, 1306.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEMUR KEFALET NİZAMNAMESİ

Surety Regulations for Civil Servants in the Ottoman Empire

Evren DAYAR*

Özet

Bu makalede, Tanzimat döneminin en yaygın memur suçlarından biri olan zimmet ile mali işlerle görevli memurların denetimi için ihdas edilen kefalet nizamnameleri ele alınıyor. Rüşvet veya iltimas gibi suçlardan farklı olarak doğrudan devlet hazinesini zarara uğratan zimmet Tanzimat döneminde Babiâli nezdinde en önemli memur suçları arasında bulunuyordu. Bu nedenle Tanzimat'ın başlarından itibaren Babiâli memurların devlet malını zimmetlerine geçirmemeleri veya çalmamaları için usul itihazı arayışında olmuş, bu hususta talimat ve tembihatlar neşretmişti. Bu arayışın sonuçlarından biri de maliye memurları başta olmak üzere devlet memurlarının kefaletle istihdam edilmesinin zorunlu kılınmasıydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında kefalet usulünün ayrıntılarını düzenleyen üç nizamnâme neşredilmişti. Fakat zimmeti engellemek ve tazmin etmek için tesis edilen kefalet usulü şahsi kefalet esasına dayanıyordu. Bu nedenle XX. yüzyılın başlarından itibaren eleştirilmiş, savaş koşulları şahsi kefil bulmayı güçleştirince sistemin terk edilmesi zorunlu hale gelmişti. Bu süreç aynı zamanda 1927'de kurulan kefalet sandıklarının oluşumunu hazırlamıştı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, memurlar, zimmet, kefalet nizamnameleri.

---

* Dr., Antalya Büyükşehir Belediyesi, evrendayar@gmail.com

Makale Geliş Tarihi:04.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 11.05.2021

Abstract

In this article, with the embezzlement which one of the most common civil servant crimes of the Tanzimat period and surety regulations for the control of financial officials are discussed. Embezzlement which is a financial crime that directly damages the state treasury unlike crimes such as bribery or favouritism was among the most important civil servant crimes for the Sublime Porte during the Tanzimat period. For this reason, from the beginning of the Tanzimat, the Sublime Porte had sought procedural unity prevent the civil servants from embezzling or steal state property, and issued instructions and decrees on this issue. One of the results of this process, it became compulsory to employ civil servants, especially financial officers, on surety. Subsequently, three legislations were issued regulating the details of the surety procedure in the second part of 19th century. However, the surety institution established to prevent embezzlement and compensate it was based on personal guarantee, individuals were attached to individuals. Therefore, the surety system was criticized since the beginning of the XXth century, and had to be abandoned when the conditions of war made it difficult to find a personal guarantor. This process also prepared the formation of the surety funds that established in 1927.

Keywords: Ottoman Empire, civil servants, crime of embezzlement, surety regulations.

Giriş

Tanzimat döneminde Hazine'nin en önemli sorunlarından biri devlet malının “*teleften vikâyesi*” idi.¹ Dönemin başlarında sorunun esas nedeni sarraf ve mültezimlerin devlete olan borçları ile vergilerin tahsilinde yaşanan güçlüklerdi. Fakat bir süre sonra sorunun başka bir nedeni daha ortaya çıkmıştı: Devlet malının ahz ve sarfıyla ilgilenen, aynı zamanda bunun muhafazasıyla yükümlü memurların –hiç de istisnai olmayan bir şekilde– devlet malını zimmetlerine geçirmeleri. Nitekim Tanzimat'ın ilanını takip eden ilk birkaç yılda birçok defterdar, kaimmakam ve mal müdürü “*yedlerinde emvâl-i mîriyyeden akçe çürüttükleri*” veya “*zîmmetlerine akçe geçirdikleri*” gerekçesiyle suçlanmış ve yargılanmıştı.²

¹ Bu makalede zimmet suçunun mevzuu olan “*emvâl-i mîrî*” (devlet malı) ifadesiyle para veya para hükmündeki evrak ve senetler ile sair mallar ifade edilmektedir.

² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 228-230, 237-239.

XIX. yüzyılın ortalarında zimmet suçunun en önemli nedeni imparatorluğun içinde bulunduğu mali sıkıntılardır. Bu sıkıntılar, maaş sistemine geçildikten sonra maaşların düzenli ödenmesine engel olmuş,³ bu nedenle memurlar halktan eski aadatlarını talep etmekten vazgeçmemişlerdir. Memur maaşları arasındaki korkunç uçurum ise rüşvet suçunun yanı sıra Hazine'ye büyük zararlar veren devlet malının zimmete geçirilmesi veya çalınması gibi suçların işleneceği koşulları yaratmıştır.⁴

Zimmet suçunun giderek yaygınlaşması, Babî'yi memurların mali denetimi ile devlet malının gözetilmesi ve zimmetin tahsili hususunda çözüm arayışına sevk etmekte gecikmemiştir. Bulunan çözümler arasında en etkili değilse bile uzun ömürlü olanı, memurların devlet malını koruyacaklarına ve zimmetlerine geçirmeyeceklerine dair şahsi kefil bulmalarını zorunlu kılan ve zamanla XIX. yüzyıl Osmanlı idari tarihinin önemli meselelerinden birine dönüşen kefalet usulüdür.

Öte yandan, Tanzimat döneminde Babî'yi bir hayli meşgul etmiş zimmet suçunun ve imparatorluğun son günlerine kadar tartışma mevzuu olmuş memurun kefalet usulünün tarihçilerin ilgisini çektiğini söylemek güçtür. Hatta memurların mali ve idari denetimleri veya denetim sisteminin eksiklikleri –ki kefalet müessesesinin varlık nedenlerinden biri buydu– açısından da ele alınabilecek konuya, hassaten mali denetimi inceleyen çalışmalarda da değinilmemiş;⁵ bu nedenle kefalet usulü Tural'ın da ifade ettiği gibi “*idare tarihimizi bilmezler*” arasında yer almıştır.⁶

Kefalet usulünün, zimmetle ilişkisi veya memurların denetimi bağlamında ele alınmamış olmasının ilk nedeni, zimmet kavramına atfedilen geleneksel anlamın devamlılığı olsa gerektir. Nitekim zimmet, Tanzimat döneminin başlarında bile Osmanlı maliye ıstılahındaki geleneksel anlamıyla, “*devletin şabıslarda olan alacağı*” manasında kullanılmış;⁷ devlete borcu olan şahıslar ile devletle iş yapan mültezim ve sarraflar bu dönemde de zimmet ithamının muhatabı olmaya devam etmişti. Bu koşullarda 1858 Ceza Kanunu'nun neşrine kadar zimmet⁸ –konusu itibarıyla sadece kamu görevlilerinin işleyebileceği bir

³ E. P. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 38.

⁴ Ali Akyıldız *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 108; Carter Findley, *Kalemîyeden Mülkiye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 28-29.

⁵ Salih Kış, *Divân-ı Muhasebat Osmanlı Devletinde Mali Denetim (1862-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

⁶ Erkan Tural, “Osmanlı Posta Bürokrasisi 1908-1914”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (2009), s. 226.

⁷ A. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, s. 121.

⁸ 1858 Ceza Kanunu'nun 90. maddesinde “*her ne suretle olursa olsun zimmetine mâl-ı mîrî geçiren veyâbûd âbara geçmesine müsaade eden mülkiye ve mâliye me'mûrları memûriyetinden tard ile*

suç olmaktan ziyade– genellikle sirket suçu kapsamında değerlendirilen ve devletle alacak ilişkisi olan herkesin faili olabileceği bir suç olmuştur.

Konunun bugüne kadar yeterince tartışılmamış olmasının bir diğer nedeni, memur kefaletinin, Osmanlı toplum hayatında karşılaşılan diğer kefalet uygulamalarıyla birlikte değerlendirilmesidir. Sözgelimi Abdullah Saydam, kefalet müessesesini “*olabildiğince geniş boyutlarda*” ele aldığı çalışmasında, sistemin “*Batılılaşma gayretlerinin yoğunlaştığı Tanzimat yıllarında aynen uygulandığını*” ifade etmiştir.⁹ Musa Çadircı ise öteden beri Osmanlı İmparatorluğu’nda halkla doğrudan ilişkili olan görevlilerden güvenilir kefil istendiğini, bu kuralın Tanzimat’tan sonra da uygulamada kaldığını belirtmiş, bu cümleden olmak üzere muhtarlar ve kaza müdürlerinden kefil talep edildiğini yazmıştır.¹⁰

Bu iddiaların yanlış olduğu söylenemese de, bu çalışmalarda memur kefaleti ile modern zimmet suçu arasındaki ilişkinin gösterildiğini veya devletten maaş alan memurlar ile tahsisat esasına göre istihdam edilmiş görevliler arasında bir ayırım yapıldığını ifade etmek güçtür. Şüphesiz, memur kefaletinin geçmişte devlet malının muhafazası, üzerlerinde devlet malı bulunanların takibi ve bakaya teftişi hususlarında veya aşar ve rüsum mültezimleri için ihdas edilmiş müesseselerle benzer tarafları vardır.¹¹ Fakat benzerlikler itibari ve sınırlıdır; zimmet suçunun faili ve mevzuu ile kefaletin muhatabı açısından memur kefalet nizamnameleri farklı esaslara dayanmaktadır.

Bu makalenin konusu, Tanzimat döneminin en yaygın memur suçlarından olan zimmetin önlenmesi ve tazmin edilmesi için tesis edilen kefalet usulüdür. Makalede, zimmetin kavramsal tarihi, yani geçmişte kendisine atfedilen “*alacak*” manasından çıkarak, sadece maaşlı kamu görevlilerinin faili olabileceği, mevzuu kamu itibarı olan bir suça dönüşümünün tarihi veya kefalet müessesesinin XIX. yüzyıldaki muhtelif şekilleri üzerinde ayrıntılı durulmamış, esas olarak memur zimmetine karşı önleyici ve tazmin edici bir tedbir olarak geliştirilen kefalet müessesesi, yüzyılın ikinci yarısında neşredilen nizamnameleri bağlamında tartışılmıştır.

üç aydan iki seneye kadar habs veyâhûd altı aydan üç seneye kadar nefy olunur” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. *Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu*, 1274, s. 22.

⁹ Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Toplumsal Tarih*, 28/164 (1997), s. 4-12.

¹⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitapevi, Ankara 2007, s. 234.

¹¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet alacaklarının tahsili hususunda bkz. Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 267-305.

Tanzimat Döneminde Devlet Malının “Teleften Vikâyesi”

Tanzimat döneminin başlarında zimmetin memurlar arasında giderek yaygınlaşan bir suç olması, fakat önlenmesi ve tazmininde geleneksel yöntemlerin yetersiz kalması,¹² bu hususta yeni bir usul ittihazını zorunlu kılmıştı. Özellikle zimmete konu olan ama tazmin edilemeyen devlet malının nasıl tahsil edileceği, başka bir ifadeyle Hazine'nin teleften nasıl korunacağı çözüme kavuşturulması gereken sorunların başında geliyordu. Her ne kadar zimmet borcunu karşılamayan görevlilerin mal ve mülkünün tespit edilip zimmeti kadar eşyasının satılarak borcunun düşülmesi Tanzimat'tan önce de başvurulan genel bir uygulama olsa da, ilgili memurun serveti zimmetinin tümünü karşılamaya yetmediğinde takip edilecek yöntemin ne olacağının açıklığa kavuşturulması gerekiyordu.

Meclis-i Vâlâ'nın bu husustaki mütalaasına göre ast memurların zimmeti tahsil edilemediğinde, zimmet bu memurların amirlerinden talep edilmeliydi. Nitekim 1841 sonlarında Ağrıboz meclis azasından Sandık Emini Ahmet'in zimmetinin sahip olduğu emlak ve gelir getiren mülklerinden tazmini düşünülmüş, eğer buna muktedir değilse zimmetin “*tekâsül ve gafletleri*” nedeniyle muhassıl ve meclis azası tarafından tazmini lazım geleceği Kütahya Defterdarı'na bildirilmişti.¹³

Tanzimat döneminin başlarında zimmet meselesinin tartışılmasına vesile olan esas gelişme ise devletten maaş alan bazı memurların şahsi menfaatleri veya bir başkası için mal sandığından para almaları ve görev değişikliği esnasında aldıkları parayı geri vermemeleri oldu. “*Kâdimden beri memnû olan*” bu hususa ilişkin şikâyetlerin artması, Tanzimat'ın ilanından birkaç yıl sonra Babıâli'yi bu konuda tedbir almaya yöneltmiş, mesele 1845'te Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmişti.¹⁴

Müzakereden sonra kaleme alınan mazbatada, bundan böyle her memurun kendi maaşıyla geçineceği –ki Tanzimat'ın modern memuriyet rejiminin en önemli esaslarından biri buydu– mal sandığından ne kendileri ne de başka memurlar için senetli bile olsa para alamayacakları vurgulanmış; bu hususun icrası için vali, mutasarrıf, defterdar ve kaimmakamlara bir “*tenbîhât-ı kavîyye*” ve “*te'kâdat-ı icâbiyye*” yazılacağı ifade edilmişti.¹⁵ Tembihatın neşrinden sonra bir

¹² Sultan Süleyman dönemi Mısır Kanunnâmesi'nde devlet malını tahsil eden görevlilerin sene sonunda hesaplarının görüleceği vurgulanmıştı. Kanunnamede üzerinde devlet malı bulunan ve bunu karşılayamayan tahsildarların gayrimenkullerinin veya mutasarrıf oldukları malların satılacağı, elde edilen para borçlarını karşılamazsa –varsa– kefillerine müracaat edileceği yazıyordu. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tablilleri VI*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 116-117.

¹³ BOA. İ. MVL. 26- 424.

¹⁴ BOA. İ. MVL. 68-1299.

¹⁵ Taşraya gönderilen belgenin matbu bir örneği için bkz. BOA. İ. MVL. 75-1441.

memur senet karşılığında bile olsa mal sandığından para aldığına veya devlet malından zimmetine para geçirdiğinde bu para geri alınacak; nakit parası olmayan memurların zimmeti sahip olduğu mal ve mülkünden karşılanacaktı. Zimmetini karşılayamayan memurun cezası artacaktı. Ayrıca, zimmet borcu af kabul etmeyeceğinden, bu borç, servet sahibi olduğunda her halükarda tahsil edilmek üzere memurun kaleminde kaydedilecekti. Tembihatta, şimdiye kadar zimmetine para geçirenlerin sadece Hazine'ye borcu olanlar kapsamında değerlendirildiğine ve bunların zimmetlerinde kalan paranın tahsil edilmesiyle yetinildiğine, bundan sonra ise memuriyetten ihraç, hapis, sürgün ve küreğe konulmak gibi Ceza Kanunu'nun zeyl kısmına ilave edileceği belirtilen cezaların uygulanacağı belirtilmişti.¹⁶

Bu dönemde yaygın zimmet suçunun en önemli nedenlerinden biri de, memurların görev değişikliği esnasında muhasebelerinin yapılmamasıydı. 1846'da Meclis-i Vâlâ'da yapılan bir müzakerede, Tanzimat'ın hemen başlarında devlet malının teleften korunması hususunda önemine vurgu yapılan bu muhasebe usulünün –muhtemelen taşra memurlarının sayısının artması nedeniyle– yeterince uygulanmadığı belirtilmiş, bu durumun neticesinde mal memurlarının çoğunun zimmetlerine akçe geçirmeyi “*adet hükmüne koydukları*” iddia edilmişti.¹⁷ Bunun önüne geçmek için özellikle mal memurlarının muhasebesinin sadece “*selef ve halef devri*” esnasında yapılmaması kararlaştırılmıştı. Müzakereden sonra taşraya gönderilen yazıda mal memurlarının mensup oldukları mahallerde, diğer memurlar marifetiyle her ay muhasebelerine bakılması, resmi muhasebelerinin ise her üç ayda bir yapılması, zimmetleri ortaya çıkarsa tahsil edilerek kanuna göre cezalandırılmaları ve bu hususun kural kabul edilmesi istenmişti.¹⁸

Muhasebe işinin ayrıntıları Ocak 1847 tarihli bir tembihatta düzenlendi. Takvîm-i Vekâî'de yayımlanan ve birer nüshası taşraya gönderilen tembihata göre defterdar, kaimmakam, muhassıl ve mal müdürleri görevlerinden alındıklarında ya da yerleri değiştirildiğinde, halefleri gelene kadar muhasebeleri mahalleri meclislerinde görülecek ve üzerlerinde Hazine geliri kalmadığına ilişkin meclislerinden bir senet alarak bunu Maliye Nezareti'ne bildireceklerdi.¹⁹

¹⁶ BOA. İ. MSM. 4-75.

¹⁷ BOA. İ. MSM. 20-478.

¹⁸ BOA. C. ML. 595-24541.

¹⁹ Bazı emsal uygulamalar, muhasebe usulü ile memurların göreviyle ilgili tutum ve davranışlarının da denetlendiğine dair bir izlenim oluşturur. Örneğin Mayıs 1847'de Humus Kaimmakamı Mahmud Bey'in görevi sona erdiğinde, Humus livası hazinesi ve ahaliyle olan hesaplarının muhasebesi Humus İdare Meclis'inde görülmüştü. Mahmud Bey'in ahali ile muhasebesinin görülmesi için belde sakinleri meclise davet edilmiş ve kaimmakamın hesapları incelenmişti. Neticede Mahmud Bey borçlarını tamamen ödemiş, daha sonra ahaliye bir akçe borcu kalmadığına, belde halkı ile güzelce imtizaç ettiğine, devlet malının tahsilinde kusur etmediğine ve bir kimseden hediye ve rüşvet kabul etmediğine dair Humus Meclis'i'nden bir mazbata alarak görevinden ayrılmıştı. Bkz. BOA. MVL. 15-32.

1847 Tembihatı'nın esas önemi ise kefalet nizamnamelerinin öncüsü olmasıydı. Çünkü tembihata göre devlet malının korunması için mâli işlerle ilgilenen zevatın tecrübeli ve güvenilir olmasına özen gösterilecekti. Ayrıca, bu memurlar zimmetlerine mal geçirmeyeceklerine, geçirdiklerinde de bunu tereddütsüz geri ödeyeceklerine dair muteber kişilerden kefil göstereceklerdi. Kefalet işinin icrası Maliye Nezareti tarafından takip edilecekti. 1847 Tembihatı'nda son olarak “*işbu kefâlet maddesinin sarraf taahhüdü suretinde olmadığı*”, kefaletin memurun “*istikâmet ve sadâkatine kefâlet*” demek olduğu belirtilmişti.²⁰

Memur Kefalet Nizamnameleri

Tanzimat döneminde memurların zimmetine karşı önleyici bir tedbir olarak kefalet müessesesinin tesisi 1847 Tembihatı ile mümkün oldu.²¹ Anlaşıldığı kadarıyla önceleri, kefalet usulünün memurların tebdillerinden itibaren uygulamaya geçirilmesi düşünülmüştü.²² Fakat bu şekilde memurların tümünün kefalet altına alınması epeyi zaman alacağından ve bu nedenle taşra memurları içinde zimmetlerine para geçirenler olabileceğinden, bir süre sonra tüm memurların kefalet tahtına konması ve kefil gösterenlerin memuriyetlerine devamı, kefil bulamayanların ise şahsına göre icabına bakılması kararlaştırıldı. Ayrıca, vali ve mutasarrıfların mali işlere müdahaleleri olmadığından bunların

²⁰ *Takvîm-i Vekâyi*, 14 Muharrem 1263. 1847 Tembihatı kefaletin konusuna, sözgelimi kefillerin zimmeti tazmin etme yükümlülüğü olup olmadığına dair açık bir hüküm ihtiva etmiyordu. “*İstikâmet ve sadâkate kefâlet*” ifadesiyle –muhtemelen– Tanzimat'ın ilanından önce İhtisâb Nezâreti'nde çalışacak veznedarlar için Veznedar Ağa'nın kefaletinin aranması misali, kefillerin, memurların “*istikâmet ve sadâkatine*” kefalet edecekleri kastedilmişti. Nitekim belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İhtisâb Nezâreti veznedarları için söz konusu olan kefaletin mevzuu da istihdam edilen görevlinin istikâmet ve sadâkatiydi. Fiiliyatta kefillerin esas borçlunun borcunu tazmin yükümlülüğünün olup olmadığı hususunda ise istikrarlı bir uygulama yoktu. Nitekim 1846'da İhtisab Nezâreti Veznedarı Hacı Ahmed zimmeti nedeniyle görevinden alınmış ve bu tür veznedarlar, Veznedarbaşı Ağa kefaletiyle tayin edildiğinden yerine bir başkasını tayin etmesi Veznedarbaşı'dan talep edilmişti. Veznedarbaşı Ağa ise son zamanlarda çok sayıda veznedarın zimmeti açığa çıktığından bundan böyle veznedarlara kefil olmaya cesareti kalmadığını söylemişti. Bu belgede Veznedarbaşı'dan tahsilât yapıldığına ilişkin bir kayıt yoktur. Bkz. BOA. I. MSM. 20-478.

²¹ Kefalet usulünün memurlara uygulanması teklifi kaza müdürlerinin neden olduğu mali suiistimaller tartışılırken de ortaya atılmıştı. Sadâret bu suiistimallerin önlenmesi için 23 Mayıs 1846'da müşir, vali ve mutasarrıflıklara alınacak tedbirlerin neler olması gerektiğine dair tahriratlar gönderdi. Vilayetlerden gelen cevapların çoğunda müdür olmak isteyen kişilerin “*kavî kefil*” göstermelerinin zorunlu tutulması ve kefalet sisteminin sıkı şekilde uygulanması önerilmişti. Ayrıca, bazı memurlardan da kefil talep edilmesinin faydalı olacağı vurgulanmıştı. Bkz. BOA. KK. d. 714, s. 10, 12 ve 15; A. Saydam, “Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, s. 10.

²² BOA. A.} MKT. 62-48.

kefaletten müstesna tutulmaları; defterdar, muhassıl, kaimmakam ve mal müdürlerinden kefil istenmesi Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmişti.²³ 11 Eylül 1848 tarihinde Maliye Nazırı'na yazılan bir yazıda ise kefaletin konusu açıklığa kavuşturulmuş, “*müteabbidi olduğu memûrun emvâl-i mirîyyeden akçe çürütmeğe veyâhûd zimmetine akçe geçirmek misillü hilâf-ı nizâm bir günâ bâleti zühûr ettiğünde*” zararın tamamen kefiliden tahsil ve tazmin ettirileceği belirtilmişti.²⁴

Ne var ki 1847 Tembihatı'nın neşrinin üzerinden kısa süre geçmiş olmasına rağmen, taşrada görevli birçok memurun devlet malından zimmetlerine para geçirerek kendilerine sermaye yaptıkları, bazılarının da devlet malını ticaret ve benzeri amaçlarla kullanarak görevden ayrıldıklarında “*zimmetlerinin gösterilmemesini adet haline getirdikleri*” ortaya çıkmıştı.²⁵ Tembihatın neşrinden on sene sonra ise defterdar, mal müdürü ve mal tahrirat başkâtiplerinin, istifa, azil ve tayinleri vukuunda zimmetleri olmadığına dair mazbata almaları ve halefleri gelene kadar görev bölgelerinden ayrılmamaları kuralına da uyulmadığı anlaşılmıştı.²⁶ 1859'da kazalardaki sandık memurlarının hesapları incelenecek olsa hayli zimmetlerine rastlanacağı, fakat kefilleri kudretsiz olduğundan zimmetlerinin tahsil edilemediği ifade ediliyordu. Bu nedenle taşraya bir emirname gönderilmiş ve bu halin ıslahı için mekful ve kefillerinin ahvalinin inceleneceği, sandık eminleri ile kefillerinin muhasebelerinin mahal meclisleri marifetiyle yapılacağı; muhasebe esnasında ortaya çıkarılacak zimmetin kefillerden, kefiller mali açıdan kudretsiz buldukları takdirde ise bunların tayinini onaylayan meclis heyetinden tazmin edileceği belirtilmişti.²⁷ 1860'ların başlarına vilayet ve mutasarrıflıklara iletilen birçok yazıda da, taşra mal memurlarından bazılarının, görevden ayrıldıklarında vilayet ve liva meclislerinden zimmetleri olmadığına dair mazbata aldıkları, fakat daha sonra –mazbatalar hilâfına– bunların zimmetlerinin anlaşıldığı ifade edilmişti. Birçok soruna neden olan bu durumun önüne geçilmesi için taşraya ihtarnameler gönderilmiş ve görevden ayrılan memurların “*muhasebelerinin görülmesi*” ve mazbataların buna göre düzenlenmesi talep edilmişti. Bu ihtardan sonra gerçeğe aykırı mazbata düzenlenmeye devam edilirse, görevden ayrılan

²³ BOA. İ. MVL. 88-1782.

²⁴ BOA. A.} MKT. 147-35. Bazı örneklerden anlaşıldığı kadarıyla kefalet nizamnamelerinin neşrinden önce, zimmete konu olan borcun esas borçlu veya kefiliden tazmin edilemediği durumlarda, Hazine'nin zararını tazmin etmek için borçlunun veya kefilinin “*kesb-i iktidar etmesi*” bekleniyordu. Örneğin İstanköy Adası gümrük memuru olan ve zimmeti nedeniyle Kıbrıs'a sürgüne gönderilen Hüseyin Efendi zimmet borcunu karşılayamamış –kefilide karşılayamamış– bu nedenle Şubat 1868'de “*medyân veyâ kefiliden kangışı ilerüde kesb-i iktidâr ider ise ondan tahsil olunmak üzere*” borç kaydının silinmesi (*terkân-i kaydı*) kararlaştırılmıştı. Bkz. BOA. İ. MVL. 584-26280.

²⁵ BOA. A.} MKT. UM. 75-7.

²⁶ BOA. A.} MKT. UM. 282-25.

²⁷ BOA. A.} MKT. MHM. 166-5.

memurun zimmeti olmadığına dair mazbatayı kim mühürlemişse zimmet ona ödetirilecekti.²⁸

Esasında tüm bu örnekler, memurların zimmetlerinde devlet malını “çürütmelerinin” engellenemediğini, 1847 Tembihatı’nın soruna çözüm olamadığını gösteriyordu. Üstelik bu dönemde, merkezileşme sürecinin neticesi olarak devlete atfedilen ve devletin yükümlü tutulduğu vazifelerin –ki bunların başında gelirlerin tahsili geliyordu– çoğalmasıyla birlikte kefaletle bağlanması gereken kamu görevlilerinin sayısı da artmış bulunuyordu. Örneğin 1850’den sonra, mali işlerle mükellef memurlar ile kaza müdürleri haricinde “*müstakil müdürlük ittihâz olunan*” karantina müdürlerinin de Hazine tarafından kefaletle bağlanmaları kararlaştırılmıştı.²⁹ İltizamla idare olunan gümrüklerin 1860 Mart’ından itibaren emanetlere bölünerek Hazine’nin idaresi altına alınması³⁰ veya yüzyılın ikinci yarısından sonra belediyelerin kurulması gibi gelişmeler de, taşrada mali işlerle ilgilenen kamu görevlilerinin sayısını artırmıştı. Üstelik bu artış modern bir mali denetim sisteminin kurulamadığı koşullarda yaşanmıştı. Neticede tüm bu gelişmeler, çerçevesi 1847 Tembihatı’yla çizilen kefalet müessesesinin yeniden ele alınmasını ve daha kesin esaslara bağlanmasını zorunlu kılmıştı.

25 Haziran 1869 Tarihli Kefalet Nizamnamesi

İlk kefalet nizamnamesi 25 Haziran 1869’da neşredilmiştir.³¹ Sekiz maddeden oluşan nizamnamenin ilk iki maddesine göre valiler haricindeki devlet memurlarından; mutasarrıf, kaimmakam, defterdar, muhasebeci, mal müdürü, sandık emini gibi devlet malını ahz ve kabz ile sarfa yetkili mülkiye ve maliye memurları kefaletle bağlanacaktı.

Nizamnamenin üçüncü maddesinde kefaletle bağlanacak memurların işlemlerinin İstanbul’da Hazine’de, vilayet ve livalarda ise idare meclislerinde gerçekleştirileceği belirtiliyordu. Fakat kefalet işleminin nasıl icra edileceğinin ayrıntılarına değinilmemiş, vilayet ve liva meclislerinin bu husustaki sorumluluklarının neler olduğu izah edilmemişti. Esasında memurların kefalet durumları ile kefillerin mali iktidarının incelenmesi gerekliliği, nizamnamenin neşrinden önce de altı çizilen bir husus olmuştur. Sözelimi 28 Kasım 1867’de taşra Rüşûmât İdarelerine gönderilen bir yazıda, rüşûmât memurlarının kefalet senetlerinin, bunları kim almışsa onlar tarafından muhafaza edileceği ifade ediliyor; ayrıca henüz kefil almamış veya kefilinin mali iktidarına zarar gelmiş ya da kefil istifa etmiş memurların tespit edilmesi talep ediliyordu. Yazıda, ilerisi

²⁸ BOA. İ. MVL. 429-18833; BOA. MVL. 836-76.

²⁹ BOA. MVL. 326-27.

³⁰ *Rüşûmât Salnamesi*, Dersâdet 1330, s. 126.

³¹ *Düstur*, I/II, Dersâdet 1289, s. 108-109.

için kaide tutulması istenen yöneme göre, Eylül ve Mart aylarında olmak üzere senede iki defa kefillerin ahvali tetkik edilecek, kudretsizliğe düşmüş veya vefat edenler bulunursa yerlerine başka muktedir kefiller atanacak, kefil vermeyen memurlar hizmetten ihraç edilecekti. Yazıda belirtilen bu usule aykırı davrananlar, yani kefalet senetlerini muhafaza eden rüsûmât nazırı, müdürü veya memuru tarafından bu hususlarda bir kayıtsızlık gösterilirse hakkında mesuliyet doğacak, Hazine'nin zararı kendisinden tazmin edilecekti.³² 26 Nisan 1870 tarihli bir yazıda da, 1869 Nizamnamesi'nin neşrinden önce kefalet işi taşrada “*gayet ebemmiyetsiz tutulduğundan*” memurların kefalet yoklamalarının yapılmasının ve mevcut kefillerin içinde iktidar ve idaresine zarar gelmiş olanların tespitinin gerekliliği belirtilmişti.³³ Fakat geçmişteki bu örneklerle rağmen 1869 Nizamnamesi'nde “*kefilin tabkâk-i ahvâline*” ilişkin bir hüküm bulunmaması tereddütlere neden olmuştu.

Bu tereddütlerden ötürü Maliye Nezareti ve bu dönemde devlet alacaklarının takibiyle görevli Divân-ı Muhâsebat Kalemi vilayetlere bir yazı göndermişti. Yazıda, kefillerin servet ve itibarlarını onaylamanın vilayet veya livalardaki idare meclislerinin görevi olduğu vurgulanıyor, meclislerin, kefillerin servetleri ile itibarlarının tahkikine özen göstermeleri isteniyordu. Fakat nizamnamenin üçüncü maddesi idare meclislerinin seçilmiş azaları ile mahalli memurların (atanmış azaların) itirazıyla karşılaştı. Seçilmiş azalar, kendilerinin her sene ahali seçimiyle işbaşına geldiklerini, bu nedenle tekrar seçilememelerinin muhtemel olduğunu, bu durumda da kefillerden bazılarının itibarına hâle geldiğinde sorumlu tutulmalarının haksızlık olacağını söylüyorlardı. Atanmış azalar ise bir memlekette sürekli ikamet etmedikleri için ahalinin ahvaline ilişkin malumatları bulunmadığı, kefillerin servet ve varlığına meclislerin seçilmiş azalarının bilgisi olabileceği gerekçesiyle kefalet senetlerini mühürlemekten kaçınıyorlardı. Ne var ki bu itirazlar reddedilmiş, senetlerin tasdikinin vilayet ve liva idare meclislerinin “*heyet-i umûmiyyesi mübür-i zâtiyeleri tabında bulunduğu*” bildirilmiştir. Fakat gene de tereddütlerin önüne geçmek için kefillerin içinde itibarına zarar gelmiş olanların “*tebdilleri suretlerinin mahallinde takip edilmesi hususunda*” bir yöntem geliştirilmesi gerektiği kabul edilmişti. Geliştirilen yöneme göre her altı ayda bir kefillerin içinde itibarına zarar gelmiş olanların anlaşılması için kefalet yoklamalarının yapılması vilayetlere bildirilmişti. Böylece kefalet senetlerini mühürlenmesi ve tasdikinde ne meclis azalarının ne de mahalli memurların itirazına yer kalmayacaktı.³⁴

Nizamnamenin dördüncü maddesine göre başkentte görevli memurlar buldukları vilayette kefil gösterebileceklerdi. Kendilerinden kefil talep edilen taşra memurları ise İstanbul'dan veya görevli oldukları bölgelerden kefil

³² BOA. ŞD. 570-9, lef. 2.

³³ BOA. ŞD. 1640-39, lef. 10.

³⁴ BOA. ŞD. 1535-26; BOA. ŞD. 1640-39.

bulabileceklerdi. Beşinci madde kefil olmayan memurların istihdam edilmeyeceğini hükme bağlamıştı.

Altıncı madde, kefaletle bağlanan memurlardan birinin kefil talep edilen bir başka memuriyete atanması veya kefilinin herhangi bir sebeple kefaletine zarar gelmesi veya kefaletten istifa etmesi ya da kefaletten vazgeçmesi durumunda ilgili memurun yeni bir kefil bulmasının (*tecdüd-i kefâlet*) mecbur olduğunu, iki ay içinde kefaletlerini yenilemeyenlerin azledileceğini belirtiyordu. Ne var ki bu madde, kefilin denetiminin hangi mercii tarafından nasıl ve ne sıklıkla icra edileceği konusunda belirsizlikler içeriyordu.

Nizamnamenin yedinci maddesine göre memuriyetten ayrılanlar, memuriyet dönemlerine ilişkin muhasebelerini görüp “*berât-ı zîmme*” mazbatasını almadıkça ve bu mazbata üzerine kefilinin kefalet senedi kendisine red ve iade olunmadıkça başka bir memuriyete tayin edilmeyeceklerdi.³⁵ Son maddeye göre bu nizamnameye uyulmaz ve kefilsiz memur istihdam edilerek devlet hazinesi zarara uğratılırsa, zarar, memuru istihdam edenlerden karşılanacaktı. Bazı örneklerden anlaşıldığı kadarıyla kefilsiz memur istihdamından mesul tutulacak bu merci, ilgili memurun amiriydi.³⁶

1873 Tarihli Kefalet Nizamnamesi

Memurların kefaletle bağlanmasına ilişkin ikinci nizamname 2 Nisan 1873'te neşredildi. Birkaç değişiklik haricinde yeni nizamname, eskisinin hükümleri tekrar edilmişti. Değişikliklerden ilki, hangi memurların kefil göstermekle mükellef olduklarının belirtilmiş olması; ayrıca, memurlar arasında bir ayırım yapılması, mutasarrıf, defterdar ve muhasebecilerin kefalet işlerini münhasıran Hazine'de icra etmelerinin zorunlu tutulmasıydı. Dördüncü maddede gerçekleştirilen tadilata göreyse taşrada görevli kaimmakam, müdür, sandık emini gibi memurlar, görevli oldukları bölgeden kefil bulabileceklerdi. Fakat gösterecekleri kefillerin sıfat ve kefaleti ilk önce görevli oldukları mahallin meclisleri tarafından onaylanacak, daha sonra o mahallin bağlı olduğu liva merkez vilayet ise valinin, değilse mutasarrıfın kefaleti tasdik etmesi gerekecekti.³⁷

1873 düzenlemesiyle mutasarrıf, defterdar ve muhasebecilerin kefalet işinin münhasıran İstanbul'da icra edeceklerinin hükme bağlanmasının amacı, muhtemelen, livaların en üst amiri olan mutasarrıflar ile doğrudan devlet malının tesellümü ile ilgilenen memurların taşradaki nüfuz ilişkilerinin dışında

---

³⁵ Haziran 1871 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre sadece tekrar kefil bulunmasıyla yetinilmeyerek eski meclisten belge alınacaktı. Bkz. BOA. TS. MA. e. 1297-71.

³⁶ BOA. ŞD. 554-26.

³⁷ *Düstur*, I/II, Dersâdet 1289, s. 23-24.

tutulmak istenmesiydi. Zira kefalet defterlerinden anlaşılacağı üzere, memurlara kefil olanların arasında mahalli tüccar ve esnafın oranı 1860'lardan itibaren artmıştır. Sözelimi 1851-1860 arasında kefaletle bağlanan 229 evkaf müdüründen % 60'ının kefil genellikle başkentte ikamet eden sarraflar, % 33'ünün kefil ise Müslüman tüccar ve esnafı.³⁸ 1861-1870 arasında kefaletle bağlanan 215 evkaf müdüründen % 19'unun kefil sarraf, % 55'nin kefil Müslüman tüccar ve esnaf olmuştur.³⁹ 1871-1880 arasındaki dönemde ise sarrafların kefiller arasındaki oranı % 8'e düşmüştü; Müslüman tüccar ve esnafın oranı % 56'ya çıkmıştı.⁴⁰ 1860'tan itibaren sarrafların haricinde birçok gayrimüslim tüccar da kefalet sözleşmelerinin tarafı olmuştu ki bunlar da ağırlıklı olarak “*mabal mâteberanından*” kişilerdi. Sadece 1871-1880 arasındaki dönemde 62 evkaf müdürüne gayrimüslim tüccarlar kefil olmuştu. Bu oran, gayrimüslim eşrafın tüm kefillerin % 25'ine tekabül ettiği anlamına gelmektedir.⁴¹

Bu tablo, XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde taşra eşrafının giderek daha fazla devlet memurlarına kefil olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı, kefiller arasında eşrafın etkisinin arttığı ve memurlar üzerinde nüfuz sahibi olabilecekleridir. Dolayısıyla, 1873 Nizamnamesi'yle mutasarrıf, defterdar ve muhasebecilerin kefalet işinin münhasıran İstanbul'da icra edeceklerinin hükme bağlanmasıyla, muhtemel bir nüfuz ilişkisinin gelişmesi önlenmek istenmiştir. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kefalet usulüne yöneltilecek temel eleştirilerden biri bu olacaktır.

1873 Nizamnamesi'nin, kefillerin sıfat ve kefaletinin tasdiki hususunda içerdiği hükmü –bunun amacı kefilin zimmeti tazmin gücü olup olmadığının anlaşılması ve tazminatı güvence altına almaktır– geçmiş nizamnamede bulunmayan bir eksiği gidermeyi amaçlıyordu. Gerçi 1 Kasım 1871'de Divân-ı Muhâsebat'tan taşraya gönderilen bir yazıyla kefillerin servet ve itibarlarını onaylamanın vilayet veya livalardaki idare meclislerinin görevi olduğu vurgulanmış, bunun usul kabul edilmesi istenmişti. Fakat bu yazıdan beklenen sonuç elde edilememiş olacak ki, yeni nizamnamede kaimmakam, müdür ve sandık emini gibi memurların görevli oldukları bölgeden kefil bulabileceklerine, kefillerinin sıfat ve kefaletinin idare meclisleri tarafından tasdik edileceğine

³⁸ BOA. EV. d. 13156, s. 11-25. Kefillerin kimliklerine ilişkin buradaki incelemeye konu olan defter “*Taşra Kefâlet Senedât Defteri*” adını taşımakta ve evkaf müdürlerinin kefillerini göstermektedir. Muhtevası itibarıyla defter 1880'den sonra anlamlı mukayeseler yapmaya imkân tanımamaktadır. Ayrıca, defterin 1850-1860 dönemindeki kefilleri gösteren sütunlarından hareketle, kefil sarrafları Hıristiyan tüccarlardan ayırmak güçtür. Bunlara rağmen, defterin bütünü kefillerin mesleklerine ilişkin genel bir fikir elde edilmesini sağlayacak mahiyettedir.

³⁹ BOA. EV. d. 13156, s. 28-43.

⁴⁰ BOA. EV. d. 13156, s. 44-59.

⁴¹ BOA. EV. d. 13156, s. 44-59.

değinilmişti. Buna rağmen, kefaletin tasdikine ilişkin tereddütlerin tam olarak giderilebildiği söylenemezdi. Nitekim Rüsûmât Emaneti'nin Şûrâ-yı Devlet'e ilettiği 9 Şubat 1875 tarihli bir yazıda idare meclislerinin taşradaki rüsûmât memurlarının gösterdikleri kefillerin ahvalini, buna mecbur olmadıkları gerekçesiyle tasdik etmekten çekindiği belirtiliyordu.⁴² 18 Temmuz 1878'de Hüdavendigâr Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir mazbatada ise bir memurun zimmeti anlaşılır ve zimmet memurun kendisinden veya –kefaletin tasdikinden bir müddet sonra servetini kaybeden– kefilinden tahsil edilemezse, zimmet borcunun kefaleti onaylayan meclis azalarından istenmesinin zararlarına neden olacağı ifade ediliyordu. Şûrâ-yı Devlet bu mazbataya verdiği cevapta, kefilin mali gücünün tasdikinin, kefalet sözleşmesinin tazmin edildiği tarihte söz konusu olduğunu, bu nedenle bir kefilin zaman içinde servetini kaybetmesinden tasdik mercilerinin sorumlu tutulamayacağını belirtmişti.⁴³

7 Ocak 1880 Tarihli Kefalet Nizamnamesi

Kefalet Nizamnamesi üzerinde 1873'te gerçekleştirilen tadilatın yetersiz kalması üzerine 7 Ocak 1880'de “*Umûm Memûrîn-i Mâlîye ve Rüsûmîyyenin Kefâlet Nizâm-nâmesi*” başlığıyla yeni bir nizamnâme neşredildi.⁴⁴ Nizamnamenin ilk maddesi hangi memurlardan kefil isteneceğini açıklamıştı. Bu açıdan bakıldığında 1880 Nizamnamesi hem önceki nizamnamelerden hem de zimmet suçuna atıf yapan talimat ve tembihatlardan daha kapsamlıydı. Birinci maddede kefil göstermekle mükellef olanlardan bahsedilirken sadece memurlara atıfta bulunulmamış, kefil istenecek memuriyet ve hizmetler tanımlanmıştı. Bu açıdan bakıldığında nizamnamede memur kavramı dar anlamıyla değil, “*kamu hizmeti veren şahıs*” anlamında kullanılmıştı:

Kefâletle mükellef me'mûrîn-i hazâin ve devâir muhâsebecileri ile defterdârlar ve elviye muhâsebecileri ve evkâf ve arâzi me'mûrları ve kazâ mal müdürleri ve rüsûmat nâzırı ve müdürleri ve alenumûm hazâin ve

⁴² BOA. ŞD. 562-22. Rüsûmât Emâneti'ne verilen cevapta; “*kefil itâsına mecbur olan me'mûrînün kefâlet senetlerinin vilâyet ve livâ idare meclislerinin heyet-i umûmîyyelerinin mübûr-i zâtiyyeleri tabînda bulundurulması ve vilâyetçe emvâl-i mîrîyyenin abz ve sarfına me'mûr olanların kefilleri olub olmadığının yoklanarak kefil olmayanlardan hemen kefil abzıyla beraber kefil ve senedi bulunanların içinde şâyed me'mûrîyeti teğayyür ve tebdil edenler olub da hâlâ eski kefâlet senedi ile iktifâ edenler var ise bunların dahi hemen tecdîdi ve kefilanın içinde itibarına halel gelmiş veya âdem-i kefilâyeti tahkik etmiş olanlar bulunur ise tebdilleri sûretlerinin mahâllerince usûl ittihazı ve bu usûlün tamamen icrâsı için her altı ayda bir kere kefâlet yoklamasının icrâsı hakkında mukaddemâ ittihaz edilen karar ahkâmını mer'iyü'l-icrâ tutulması*” ve “*rüsûmat me'mûrlarının kefâlet hususunda mülkîye ve mâliye me'mûrlarından farkları olmadığına binaen taşralarca rüsûmat me'mûrlarından alınacak kefila hakkında usûl-i meşrût dâiresinde ifâ-i muâmele edilmesi*” hususları vurgulanmıştır. Bkz. BOA. ŞD. 562-22.

⁴³ BOA. ŞD. 1537-30.

⁴⁴ BOA. ŞD. 2430-15.

devâir-i devlette ve onların şubâtında ve devâir-i belediyede ve emniyet sandıklarında müstahdem veznedar ve sandıkkârlar ve vilâyet ve livâ ve kazâlarda ve bunların devâir-i belediyesinde ve menâfi sandıklarında bulunan sandık eminleri ile tahsildâr ve kabız-ı mâllar ve rüsûmat ve gümrük me'mûrlarından aynen ve nakden tahsilâta vâsita olanlar ve rüsûm-ı murûriyyesi olan tarîk ve cislerde ücret alanlar ve mîriye ait zahâir ve her nevi eşyayı kabz ve hıfz ve sarfa memûr olanlardır.⁴⁵

Birinci maddede dikkat çeken hususlardan biri mülkiye memurlarının ahalinin mal, can ve ırzlarının temin ve muhafazası gibi önemli görevlerle mükellef olmaları nedeniyle kefaletten istisna edilmeleriydi. Gerçi vali ve mutasarrıfların asıl memuriyetleri mülki ve zaptiye işleriyle ilgili bulunduğu kefaletten müstesna tutulmaları 1847 Tembihatı'nın neşrinden sonra da belirtilmişti; fakat 1869 ve 1873 nizamnamelerinde bu hususa değinilmemişti. Böylece 1880 Nizamnamesi ile kefalet işi doğrudan doğruya "*emvâle vaz'iyet eden*" memurlara hasredilmiş oluyordu.⁴⁶

Nizamnamenin ikinci maddesince kefillerin sıfatı ve kefaletlerinin muteber olmasının ve tasdikinin koşulları önceki nizamnamelerden daha ayrıntılı açıklanmıştı:

Birinci maddede muharrer memûrine kefâlet edecekler tebaa-i Devlet-i Âliyye'den olmak üzere tüccardan mensub olduğu dâire-i resmîyeden ve esnaftan ise esnaf kethüdâları ve ketebeden ise kalem zâbitleri ve meclis a'zâsından ise meclis rüesâsı ve devâir me'mûrlarından ise nezâretlerdeki en büyük âmiri tarafından ve bu ma'dûd olanlardan gayri ise mahâlleri idâre meclisi veya makavelât muharrirleri cânibinden servetçe kifâyet ve kudretlerini musaddak memhur sened ibrâz olunduktan sonra kefâletleri kabul olunacaktır.⁴⁷

Daha önceki nizamnamelerle karşılaştırıldığında bu maddedeki ilk farklılık, kefillin Osmanlı Devleti tebaası olması gerektiğinin vurgulanmasıydı. Bu vurgunun nedeni, yabancı devlet vatandaşı olan veya koruması altında bulunan kefillerden zimmetin tahsilinde yaşanan güçlüklerdi.⁴⁸ Ayrıca, kefillerin servetçe kudretini tasdik edecek mercilerin sayısı artmış, daha evvel taşrada idare meclisleriyle sınırlı tutulan tasdik mercii arasına 1879'da nizamnamesi neşredilen mukavelat muharrirleri de eklenmişti. 1886 başlarında ittihaz olunan bir usule göre de idare meclisleri tarafından onaylanan kefaletnameler mukavelat muharrirliklerine tasdik ettirilecekti. Bunun nedeni kefaletlerin sıhhatini tesis etmek, ileride ortaya çıkabilecek ve kefile rücû edilmesi gereken zimmet davalarının sonuçlandırılmasını kolaylaştırmaktı.⁴⁹ Bir süre sonra esnaf kethüdası

⁴⁵ *Düstur*, I/IV, İstanbul 1299, s. 692.

⁴⁶ BOA. ŞD. 285-23.

⁴⁷ *Düstur*, I/IV, İstanbul 1299, s. 693.

⁴⁸ BOA. ŞD. 2113-20.

⁴⁹ BOA. ŞD. 2506-10, lef. 2. Mukavelat muharrirleri ile Ticaret Odaları arasında, kefillerin ahvalini kimin tasdik edeceği hususunda yaşanan tereddütten sonra, Ekim

ile kalem zabitlerinin tasdiklediği kefaletnamelerin de ayrıca mukavelat muharrirleri tarafından onaylanması kararlaştırılmıştı.⁵⁰ Mukavelat muharriri bulunmayan kazalarda kefalet senetlerinin onayı, adliye teşkilatı olmayan kazalarda mahkeme işleri nerede –hangi çevre kazada– yürütülüyorsa orada görülebilecekti.⁵¹ Fakat bu durum, kefaletnameleri tasdik edilecek kefillere zorluk çıkardığından, ilerleyen senelerde henüz adliye teşkilatı olmayan yerlerde kefalet senetlerinin idare meclisi başkâtipleri tarafından tasdiki kabul edilmişti.⁵²

1880 Nizamnamesi'nin ikinci maddesinde, tüccar kefillerin mali kudretinin mensup oldukları resmi daireden, esnaf kefillerin ise kethüdarları tarafından tasdik olunacağı belirtiliyordu ki, böyle bir vurgunun muhtemel nedeni XIX. yüzyılın sonlarına doğru esnaf ve tüccarın memurlara daha çok kefil olmalarıydı. Nitekim 9 Temmuz 1881 ila 29 Kasım 1888 arasında İstanbul'daki veznedarların kefillerini gösteren deftere göre memurların % 61'ine esnaf ve tüccar kefil olmuştu.⁵³

Öte yandan, nizamnamenin neşrinden sadece birkaç sene sonra, kethüdası olmayan esnaf ve reñçperlerden alınacak kefalet senetlerinin kimler tarafından tasdik edileceği ve tasdikten sonra kaza idare meclisinden tasdik talep edilip edilmeyeceği gibi hususlarda izahata ihtiyaç duyulmuştur. Vilayetlerden gelen yazılarda, “*nizâm-ı atik*”e göre kazalarda alınan kefalet senetlerinin liva ve vilayet meclislerinde onaylandığı ama “*nizâm-ı cedid*”te bu hususta bir açıklık olmadığı bildiriliyor ve bilgi talebinde bulunuluyordu. Şûrâ-yı Devlet Tazminat Dairesi'nden verilen cevapta ise Kefalet Nizamnamesi'nin ikinci maddesi hatırlatılmış, kefaleti tasdik edilecek kişinin tasdik mercii ikinci maddede zikredilenlerden hariçse kefaleti ve kefil, mahalleri idare meclislerinin tasdik edilebileceği, ayrıca bu şekilde tasdik edilmiş bir senedi başka bir idare meclisinin tasdik etmesine gerek olmadığı, kaza meclisinin onayının yeterli olacağı bildirilmişti.⁵⁴

1880 Nizamnamesi'ne göre kefalet göstermeyen hiç kimse birinci maddede zikredilen memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilemeyecekti. Alınacak kefalet senetleri memurların mensup oldukları dairede saklanacak,⁵⁵ görevden

---

1891'de ticaretle işğal eden kefillerin servet ve itibarlarının tasdiki ile altı aylık yoklamaların Ticaret Odaları tarafından yapılacağı Rüsûmât Nezaretlerine tebliğ edilmiş, mukavelat muharririnin görevinin kefaletnamenin ahkâmını tasdik etmek olduğu hatırlatılmıştı. Şubat 1901'de ise Ticaret Odası olmayan yerlerde kefillerin ahvâlinin idare meclisleri tarafından ve “*kefaletnâmesi ahkâm-ı umûmiyyesinin*” ise daha sonra mukavelat muharrirliği tarafından tasdik edileceği belirtilmişti. Bkz. BOA. BEO. 2713-203422.

⁵⁰ BOA. DH. MKT. 1329-30.

⁵¹ BOA. DH. MKT. 1368-40.

⁵² BOA. DH. MKT. 2611-19.

⁵³ BOA. ML. MSF. d. 18444, s. 2-3.

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 1344-13.

⁵⁵ BOA. BEO. 1979-148424.

ayrılmaları veya azledilmeleri halinde zimmetleri olmadığı muhasebeden tasdik ettirilip arkası mühürlenmiş senetler sahiplerine reddolunacaktı. Bir memura birkaç kişi müşterek kefil olabilirdi. İstanbul'da memuriyeti icra olunanlar memur olduğu vilayette ve vilayetlerde memuriyetleri icra kılınanlar İstanbul'da kefil gösterdikleri halde kabul edilecekti.

Yedinci ve sekizinci maddeler "*tecdüd-i kefâlet*" hususunu düzenliyor, önceki nizamnamelerle aynı hükümleri içeriyordu. Dokuzuncu maddeye göre kefaletlerini yenilemeleri gereken memurların, muhasebeleri görüldükten sonra zimmetleri çıkmazsa mevcut kefillerinin kefalet senetleri reddolunacak ve yeni kefillerinden yeni senet almaları gerekecekti. Zimmetleri zuhur eden memurlardan da devlet malının zimmete geçmesi hangi kefil zamanında gerçekleşmişse memurun ödemeye muktedir olmadığı miktar ona tazmin ettirilecek ve zimmeti çıkanlar hakkında Ceza Kanunu'nun 90. maddesi hükmü uygulanacaktı.

1880 Nizamnamesi'ne göre zimmeti anlaşılabilir bir memur kendisine veya kefiline müracaatla zimmetini nakden vermezse zimmet ilgili memurun tasarrufunda bulunan menkul ve gayrimenkullerine müracaat edilerek tahsil edilecekti. Ayrıca, kefaletle mükellef bir memur kefilsiz istihdam edilmiş ve nakden veya aynen zimmeti zuhur etmişse zimmeti kendisini istihdam eden amire tazmin ettirilecekti.

Nizamnamenin 12. maddesi 1858 Ceza Kanunu'nun hırsızlık ve zimmet suçlarını düzenleyen 82. ve 90. maddelerine atıf yapıyor; kefaletle istihdam edilmiş bir memurun, kendisine emanet edilmiş para ve eşyayı çalması veya zimmetine geçirmesi halinde cezalandırılacağını, sirkatleri açığa çıkanların ilelebet devlet hizmetinden çıkarılacağını belirtiyordu.

1880 Nizamnamesi'nin son maddesinde ise geçmişte mali işlerle ilgilenmiş bir memurun yeniden istihdam ve tayin edilmek istenmesi halinde, bunun, zimmeti olmadığına ilişkin bir belge ibraz etmesiyle mümkün olabileceği belirtilmişti. Geçmiş memuriyetlerinde zimmetleri olmadığını ispat edemeyenlerin yeni bir memuriyette istihdamından sonra eski görevlerinde zimmetleri olduğu anlaşılırsa, tatbik edilecek ceza, kendilerini istihdam eden amirlere müştereken şamil kılınacaktı.

1880 Nizamnamesi'nde Yapılan Düzenlemeler

1880 Nizamnamesi, kefalet usulüyle ilgili neşredilmiş en kapsamlı nizamnamedir. Bu nedenle imparatorluğun sonuna kadar yürürlükte kalmış, fakat değişen koşul ve ihtiyaçlardan dolayı birkaç defa tadil edilmiştir.

Nizamnamede yapılan düzenlemelerden ilki, 1 Ocak 1882'de hazırlanan "*madde-i mahsûsa*"dır. Buna göre kefil göstermekle mükellef memurlar, mensup

oldukları daireye nakdi depozito verebilirler veya tasarrufları altındaki emlak ve gelirlerini teminat gösterebilirlerdi. Bu durumda memurların ayrıca kefil göstermelerine gerek olmayacaktı. Fakat nakit olarak verilecek depozitonun miktarı ile teminat göstereceklerin emlaklerinin kıymeti, tayin edilecekleri memuriyetin itibarıyla mütenasip olmak zorundaydı. Bu hususta her nezâret ve daire, kefile bağlanması gereken memuriyetlerin önem derecelerine göre nakden alınacak depozitonun miktarı ile teminat gösterecekleri emlakın kıymetlerini takdir eden bir cetvel hazırlayacaktı. Depozito miktarı veya teminat gösterilen emlakın kıymeti bu cetvele göre takdir edilmişse ayrıca kefil göstermeye gerek kalmayacaktı; fakat emlak sahibi memuriyeti devam ettikçe bunu satamayacaktı.⁵⁶

“*Madde-i mahsûsa*”nın eklenmesinden sonra nizamnamenin sekizinci maddesine ilişkin ilki 1887’de, diğeri 1889’da olmak üzere iki düzenleme yapılmıştı. Bunun nedeni ise sandık emînlerinin görevlerine iki ay kadar kefilsiz devam etmelerinin neden olabileceği sorunlardı.⁵⁷

1887’de gerçekleştirilen ilk düzenlemede, nizamnamenin sekizinci maddesinin “*bir me’mûrun kefilî ölür veyâhûd istifâ ederse bu kefilin vefât tarihi veya istifâsından itibaren iki ay zarfında yerine başka kefil gösterir*” hükmü hatırlatıldıktan sonra, bu süre zarfında kefilsiz kalan memurun muhasebesinin görüleceği ve muhasebesinin ertelenmesine neden olanların sorumlu tutulacağı belirtilmiş, kefaletini yenilemeyen memura ise istifa etmiş gözüyle bakılacağı ifade edilmişti.⁵⁸ Bu iki aylık sürenin, kefilî ölen memurlar için bir aya düşürülmesi, istifa edenler için ise mevcut haliyle sürdürülmesi de düşünülmüş ama daha sonra bundan vazgeçilmiştir.⁵⁹

Bu düzenlemeye rağmen iki aylık zaman zarfında memurun zimmeti olursa bunun kimden veya ne suretle tahsil edileceği hala açıklığa kavuşturulamamıştı.⁶⁰ Bu nedenle 1889’da sekizinci maddeye yeni bir ek yapılmış ve kefilsiz kalan memurlardan mali işlerle mükellef olanların vazifesine –kefillerinin vefat veya istifa tarihlerinden itibaren kefaletlerini yenilemeleri için belirlenmiş müddete değin– amiri mevkiindeki kefilli memur tarafından nezaret olunacağı ve bu müddet zarfında o memur zimmetine para geçirirse tazmininde kefilli memur olan amirinin de müşterek tutulacağı hüküm altına alınmıştı.⁶¹

30 Aralık 1889’da nizamnamenin ikinci maddesinde bir düzenleme yapıldı. Buradaki düzenleme, memurlar arasından seçilen kefilleri ilgilendiriyordu. Esasında memurların kefil olmasının önünde hukuki bir engel bulunmuyordu.

⁵⁶ BOA. A.} DVN. MKL. 22-34; BOA. Y. A. RES. 16-17.

⁵⁷ BOA. A.} MKT. MHM. 495-55.

⁵⁸ *Düstur*, I/V, Dersâdet 1332, s. 926.

⁵⁹ BOA. ŞD. 327-31.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. 1556-79.

⁶¹ *Düstur*, I/VI, Dersâdet 1334, s. 323.

Nitekim kefalet usulünün ihdasının ilk yıllarında sarraflar haricinde devlet ve saray ricali de memurlara kefil olmuştu.⁶² Fakat zamanla hem kefiller arasındaki resmi görevlilerin sayısı artmış hem de devlet ve saray ricalinin yerini, orta dereceli memurlar almıştı. Örneğin 9 Temmuz 1881 ila 29 Kasım 1888 arasında İstanbul'daki veznedarların % 35'ine diğer memurlar kefil olmuştu.⁶³

Kefiller arasında memurların sayısının artışı, bunların mali durumlarının incelenmesini zorunlu kılmıştı. Zira kefil memurların çoğu kefalet senedine maaş miktarlarını yazdırmakla yetiniyor, bunların mali kudretleri hakkında başka bir tahkikat yapılmıyordu. Fakat memur maaşlarının sadece dörtte biri haczedilebildiğinden, zimmet açığa çıkıp kefile rüçû edilmesi gerektiğinde, teminat gösterilen memurun maaşı Hazine'nin zararını karşılamaya yetmiyordu. Dolayısıyla, nizamnamenin ikinci maddesine ek yapılması gerekmiş; sandık eminleri ile merkez daire veznedarlarından maddi teminat alınması ve sahip oldukları emlakleri itibariyle kefil olmaya muktedir memurların kefaletlerinin makbul, sadece maaşı olan memurların ise kefaletinin kabul edilmemesi kararlaştırılmıştı. Durumun daha anlaşılır kılınması için memurların gösterecekleri kefillerin servet miktarlarını gösteren bir de cetvel hazırlandı.⁶⁴ Ayrıca, bir memur kefil yerine kendi emlakini teminat göstermek isterse ondan belirli miktarda teminat alınması ve memurlardan birine kefalet edenlerin servet ve emlakleri diğer bir memur hakkında da kefalet kâfi olacak kadar ziyade değilse önceki kefaletlerinden ayrılmadıkça diğer memura kefaletlerinin kabul edilmemesi usul kabul edilmişti.⁶⁵

1880 Nizamnamesi'nde son değişiklikler 1905'te önce üçüncü maddede, daha sonra da yedinci maddede yapıldı. Üçüncü maddede yapılan değişikliğe göre doğrudan "*akçaya vaz'iyet etmeyen*" defterdar, muhasebeci, mal müdürü ve emsali memurlara, görev bölgelerine geldikten hemen sonra –birkaç günde– kefil bulmaları güç olduğundan, bir buçuk ay içinde kefil bulmaları imkânı tanınmıştı. Böylece nizamnamenin ilk maddesinde belirtilen hizmetlerde müstahdem memurların kefalet göstermedikçe istihdam edilemeyeceği kuralı esnetilmiş oldu. Fakat veznedar, sandık eminleri ile telgraf ve posta memurları gibi doğrudan "*akça ve emânat-ı sâireyi kabz ve sarf etmekele mükellef olanlar için*" eski hüküm uygulanacaktı.⁶⁶

Nizamnamenin yedinci maddesinde gerçekleştirilen düzenleme sonrasında ise telgraf ve posta memurlarının asli memuriyetleri için verecekleri kefaletnameler, mekfulün tayin edileceği diğer memuriyetleri de kapsayacak şekilde düzenlenmişse, kefaletleri hükmünün baki kalacağı, kefalet miktarı

⁶² BOA. EV. d. 13156, s. 13-25.

⁶³ BOA. ML. MSF. d. 18444, s. 2-3.

⁶⁴ BOA. ŞD. 324-10.

⁶⁵ *Düstur*, I/VI, Dersââdet 1334, s. 491-493.

⁶⁶ BOA. BEO. 1979-148424; *Düstur*, I/VIII, Ankara 1943, s. 139.

yeterliyse o memurun vekâleten veya geçici tayin edildiği diğer memuriyetlerden dolayı kefaletini yenilemeyeceği karara bağlanmıştı.⁶⁷

1880 Nizamnamesi'nde gerçekleştirilen düzenlemelere ilişkin son olarak, nezaret ve idarelerin ihtiyaçlarına ve mali denetimin daha sistemli hale getirilme çabalarına binaen, nizamnâme hükümlerine ek bazı denetim usulleri ittihaz edildiğini de belirtmek gerekir. Nitekim 29 Aralık 1883 tarihli Divân-ı Muhâsebat kararıyla veznedar ve sandık eminlerinin her ay sonu, mensup oldukları daire memurlarından oluşturulmuş bir heyet tarafından teftişi; 1885'ten itibaren de senede dörtten az olmamak ve teftiş günü hakkında malumat verilmemek üzere Şûrâ-yı Maliye heyetinden memurlar tarafından teftişi usul kabul edilmişti.⁶⁸ Bu usulün kabul edilmesinin ardında, Divân-ı Muhâsebat'ın 1879'dan sonra taşra hesaplarının denetimini belirli bir sisteme bağlama çabaları vardı.⁶⁹

Nizamnamede yapılan düzenlemelerin esas amacı Hazine'nin teleften korunması olduğundan, 1880 Nizamnamesi'nin neşrinden hemen sonra, Maliye Nezaretî'nin talebiyle sandık eminlerine kefalet edeceklerin mal ve mülklerinin haczedilmesi de kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Böyle bir karar alınırken iltizam müteahhitlerine kefil olacıklara uygulanan usulden etkilenildiği akla getirilebilse de, muhtemelen bu karar 1 Ocak 1882'de hazırlanan ve memurların kefil irâe etmek yerine tasarruflarındaki mülklerini teminat gösterebileceklerini ama bunları satamayacaklarını ifade eden “madde-i mahsûsa” ile ilişkiliydi. Kararın gerekçesi ise nizamnamenin ikinci maddesi uyarınca sandık eminlerinin göstereceği kefillerin ahvallerinin tasdiki, esnaf kethüdaları veya zabitelerin inisiyatifine bırakılamayacak kadar önemli oluşuydu.⁷¹ Bir süre sonra bu kararın mal memurlarının tümünü kapsamaması istenmiş, fakat uygulamada karşılaşılan güçlükler nedeniyle bundan vazgeçilmişti.⁷² XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise kefillerinin mal ve mülkü haczedilen memurlar arasına posta müdürleri de girmişti.⁷³ Bununla birlikte XX. yüzyılın başlarında bile hacz muamelesi hususunda kesin bir usul geliştirilememişti. Bu durum uygulamada yaşanan güçlüklerin devam etmesine neden oluyor, genel olarak kefalet usulünün işlerliğini olumsuz etkileyen nedenlerin başında geliyordu.⁷⁴

⁶⁷ *Düstur*, I/VIII, Ankara 1943, s. 161.

⁶⁸ BOA. ŞD. 300-22.

⁶⁹ Bu çabalara ilişkin bkz. S. Kış, *Divân-ı Muhasebat*, s. 71 vd.

⁷⁰ BOA. ŞD. 2449-45.

⁷¹ BOA. İ. ŞD. 62-3594.

⁷² BOA. ŞD. 344-41.

⁷³ BOA. DH. MKT. 2096-112.

⁷⁴ BOA. BEO. 2275-170619.

II. Meşrutiyet Döneminde Kefalet Nizamnamesi

Kefalet usulünün en çok tartışıldığı dönem II. Meşrutiyet yılları olmuştur. Bu dönemde eleştirilerin daha yüksek sesle dile getirilmesinde, memurların aralarında belirli bir bağlılık ve ortak anlayışın gelişmesine vesile olan cemiyetler ile “*me'mûrların lisân-ı hâl ve tercümân-ı eşkârî*” olan neşriyatın etkisi yadsınamazdı. Sözgelimi Gümrük İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin 5 Ekim 1908'de Rüsûmât Emaneti'ne verdiği arızada, yabancı ülkelerin birçoğunda memurlardan kefalet talep edilmediği veya müteselsil kefalet usulünün uygulandığı yazıyor, zaten cüzî maaşlarla geçinen rüsûmât memurlarının şahsi kefil bulmakta güçlükler yaşadığı belirtiliyordu. Bu nedenle birçok memur simsarlar aracılığıyla kefil bulmaya çalışıyor, bu uğurda vakit ve nakit sarfına mecbur kalıyor, ayrıca altı ayda bir icra edilen yoklama pek çok müşkülata neden oluyordu. Cemiyete göre sorun, müteselsil kefalet usulüne geçilmesiyle çözülebilirdi.⁷⁵

II. Meşrutiyet döneminde eleştirilerin artmasında sistemin hiçbir zaman tam anlamıyla işlememesinin de etkisi büyüktü. Dönemin başlarında kefalet usulü Babiâli nezdinde “*selâmetle icrâ edilmesi gereken bir muâmele*” olarak kabul edilmesine rağmen uygulamada birçok sorunla karşılaşmış, hatta mekfullerinin zimmetini karşılamaı gereken bazı kefiller, senetlerdeki imzalarının sahte olduğunu iddia ederek Hazine'nin zararına neden olmuşlardı.⁷⁶

Bu ve benzeri olumsuz gelişmeler üzerine memurlara altı maddelik bir tebligat yapıma gereği duyulmuş, tebligatta nizamnamenin üçüncü maddesi, yani hangi memurların kefaletle yükümlü oldukları ve ne kadar zamanda kefil bulmaları gerektiği hatırlatılmış; özellikle veznedar, sandık memuru, telgraf ve posta görevlileri ve tahsildar gibi memurların kefaletle bağlanmadıkça işe başlayamayacakları vurgulanmıştı.⁷⁷

II. Meşrutiyet döneminde kefalet usulünün eleştirilmesinin en önemli nedeni ise sistemin memurları eşrafa borçlu hale getirmesiydi. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde memurlara kefil olanlar arasında mahalli eşraf neredeyse rakipsiz kalmıştı. Sözgelimi 1888-1889 tarihlerinde Halep Emlâk-i Hümayun İdaresi'nde görevli sandık emini, ambar memuru veya kâtip, kolcu ve kapıcı gibi memurların kefillerinin neredeyse tamamı (45 kefilden 44'ü) mahal eşrafı arasından çıkmıştı.⁷⁸ Benzeri bir tablo, Edirne Emlâk-i Hümayun Komisyonu ile şubelerinde müstahdem memurlar için de geçerliydi. Burada görevli 59 memurdan 4'ü kefil gösterememiş, 2'si kendi emlakini teminat göstermişti. 53 memurun kefilisi ise mahal eşrafıydı.⁷⁹

⁷⁵ *Cerîde-i Rüsûmiye*, 6 Teşrin-i Evvel 1324.

⁷⁶ *Tanin*, 26 Mart 1325.

⁷⁷ *Sada-yı Millet*, 25 Kanun-ı Sani 1325.

⁷⁸ BOA. ML. EEM. 372-13.

⁷⁹ BOA. ML. EEM. 372-14.

Taşrada kefillerin memurlar üzerindeki nüfuzu, kendisinden başka kefil olacak biri yoksa –ki kazalarda kefil olabilecek zengin sayısı birkaç kişiyi geçmiyordu– artıyordu. Bu durum % 95'i yoksul olan kefilli memurları “*vazifesinde bir takım cinayetleri irtikâba*” mecbur ediyor, kefile borçlanmasına vesile oluyordu.⁸⁰ II. Meşrutiyet’in ilanından birkaç sene sonra Anadolu’da bir inceleme gezisine çıkan Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif “*nüfus ticareti*” olarak tanımladığı kefalet sisteminin eşrafın gücünü nasıl arttırdığına şu şekilde değinmiştir:

Asırların kötü mirası olan alışkanlık ve görenekleri bir tarafa bıraksak bile, maddi ve manevi zararları her an hissedilen, başlı başına bir mesele, memurların kefaleti meselesi vardır ki bu şekilde alınacak tedbirlerin sonuçsuz kalmasına tek sebeptir. Bir memur tayin edilir ve görev yerine gönderilir. Hükümet kendisinden kefil ister. Memur çok defa bunu gittiği yerden sağlamaya mecburdur. Kefil de ancak o yerin ağaları, zenginleri veya onların adamları, yani hükümetin bugün nüfuzlarını kırmaya çalıştığı zorbalardır. Bunun için artık zavallı memur, ağaları dolaşmaya, rica ve yalvarmaya başlar. Birçok aracıya başvurur. Sonunda ağanın biri, ya kendisi kefil olur veya adamlarından birisine emrederek, onu kefil yaptırır. Fakat hangi adamdır ki otuz bin-elli bin kuruş kıymetli malını ve arazisini tanımadığı bir memurun ricasıyla, yalnız ona iyilik etmek fikriyle, hiçbir çıkar gözetmeden tehlikeye atsın, istediği gibi kullanmak hakkında vazgeçsin. O, elbette bu lütfüne karşılık memurdan bazı hizmetler bekler ve memur da tabii bunları reddedemez. Çünkü reddederse kefilin istifası, ekmeğini kaybetmek tehlikesi kesindir.⁸¹

Ahmet Şerif, kefalet sisteminin taşradaki “*zorbalara*” memurlar üzerinde bir dizi hak ve yetki sağladığına işaret etmiş, Anadolu seyahatleri boyunca bu hakkın çeşitli şekillerde kullanıldığına tanık olmuştur:

Kefil kanuna aykırı şeylerin desteklenmesini memura bizzat teklif eder veya kendisi zahmet etmeyerek, adamlarından birini kendisinin veya başkalarının işleri için bir selamla gönderir. Her iki teklif şeklinin altında istifa tehdidi vardır. (...) Diğer bir şekil de kefilin memuru sağması, ayda birkaç kereler gelerek, borcum var, zahirem yok gibi sebepler icadıyla az çok para çekmesidir. Üç yüz veyahut beş yüz kuruş aylıklı olan bir memur bu isteklere karşı kıvrırır, özür ileri sürer, fakat belayı savamaz, mutlaka bir şey verir. Memuru keyiflerine göre kullanamayanların en birinci işi onun kefilini teşvik ve tehdit ederek istifa ettirmektir. Bu istifa ise memura karşı öyle bir silahtır ki çok defa her teklifi kabule zorlayan sebep olur.⁸²

⁸⁰ *Memûrîn*, 21 Ağustos 1326.

⁸¹ Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, Yay. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 157.

⁸² A. Şerif, *Anadolu’da Tanin*, s. 158.

Ahmet Şerif'in ifadesiyle memurları “*minnet ve esirlik yükü altında yaşatan*” kefalet sistemi Hazine'nin hukukunu korumakta da başarısızdı. Çünkü kefilin kefaletle konu ettiği malların değeri genellikle gerçek değerinin üstünde gösteriliyor, açık arttırmaya çıkarıldığında ise bu malların gösterilen değer altında kaldığı görülüyordu.⁸³ Bu koşullarda kefillerin servet ve iktidarları çoğu zaman kefil oldukları memurun zimmetini karşılamakta yetersiz kalıyordu. Bu durumun en önemli nedeni ise ilk nizamnamenin neşrinden sonra her altı ayda bir kefillerin servet ve iktidarlarının incelenmesi hususunda geliştirilen “*yoklama muâmelâtının*” taşrada gerektiği gibi uygulanmamasıydı.⁸⁴

Tüm bu nedenlerle şahsi kefalet usulüne alternatif olacak bir müteselsil kefalet usulü arayışı, II. Meşrutiyet döneminin başlarından itibaren hep gündemde olmuştu. 1910'da kefil vermeye mecbur memurların sıkıntı çektiklerine dair şikâyetleri üzerine Maliye Nezareti, Fransa, İsviçre ve Belçika'da geçerli olan sistem örnek alınarak Dersaadet'te memurlar için bir kefalet sandığı kurulmasına karar vermişti. Hatta bu amaçla bir kanun layihası hazırlanmış, layihanın Meclis-i Mebusan'a gönderilmesi için son hazırlıklar yapılmıştı.⁸⁵ Layihaya göre maliye memurları, maaşlarından cüzi bir miktar terk ederek aralarında bir kefalet sandığı kuracaklar, bu suretle kefil arama mecburiyetinden ve “*müteeffiżan elinde kalmaktan*” kurtulacaklardı.⁸⁶ Fakat kanun müzakere edilememiş, bu teşebbüsün sonuçsuz kalması şahsi kefalet usulünden kaynaklanan güçlükleri bir süre daha çözümsüz bırakmıştı.⁸⁷

Bu dönemde şahsi kefalet usulünü tartışmaya açan bir diğer neden, memurların kefil bulmakta yaşadıkları güçlüklerin savaş koşullarında biraz daha artmasıydı. 1892'den itibaren şahsi kefalet usulünün uygulandığı Posta ve Telgraf Nezareti başta olmak üzere, savaş senelerinde önemli görevler üslenmiş memurlar söz konusu olduğunda, kefil bulamayan memurların iş başı yapamaması, sistemin gözden geçirilmesini gerektirmişti.

Esasında kefalet nizamnamelerinin tarif ettiği şahsi kefaletten farklı müteselsil kefalet usulü Posta ve Telgraf Nezareti'nin 1880'lerin başlarından itibaren –kısmen– takip ettiği bir usuldü. 1880'lerin başlarında posta tatarları müteselsil kefaletle bağlanmışlardı. 1892'de Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki bu uygulamayı örnek kabul eden rüsûmât memurlarının bir bölümü de –gümrüklerde görevli küçük memurlar– müteselsil kefaletle geçmek istemiş ama talepleri kabul görmemişti.⁸⁸ Ocak 1907'de ise seyyar memurlar müteselsil kefalet sistemine geçmişlerdi. Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki diğer memurların

⁸³ A.g.e., s. 158.

⁸⁴ BOA. BEO. 1979-148424; *Me'mûrîn*, 21 Ağustos 1326.

⁸⁵ *Tanin*, 21 Ağustos 1326.

⁸⁶ Nizamname layihası için bkz. *Tanin*, 29 Teşrin-i Sâni 1326; *Tanin*, 3 Kânun-ı evvel 1326.

⁸⁷ *Tanin*, 13 Nisan 1328.

⁸⁸ BOA. ŞD. 581-42

kefil bulmakta yaşadığı güçlükler nedeniyle, Haziran 1909'da onların da müteselsil kefaletle bağlanması talep edilmiş,⁸⁹ 29 Ekim 1913'te nakliye memurları sisteme geçmişti. Balkan Savaşı'ndan sonra Edirne'nin geri alınması üzerine atanan posta ve telgraf memurları kefil bulmakta zorlanınca, onlar da müteselsil kefaletle bağlanmışlardı.⁹⁰ I. Dünya Savaşı başlayınca posta ve telgraf memurları kefil bulmakta gene müşkülle karşılaşmış, bu nedenle önce Trabzon, Erzurum, Van, Bağdat ve Beyrut baş müdüriyetlerindeki memurların müteselsil kefaletle bağlanması hakkında geçici bir kanun, sonra da müteselsil kefalet usulünün nezaretin münasip gördüğü başka yerlerde de uygulanması hakkında bir diğer geçici kanun hazırlanmıştı.⁹¹

1917'de mesele tekrar ele alınırken şahsi kefalet usulünün tartışılmasına vesile olan bir kere daha Posta ve Telgraf Nezareti oldu. Konuyla ilgili Meclis-i Mebusan'da yürütülen müzakerelerde sistem, sadece memurları eşrafın nüfuzu altına soktuğu ve savaş nedeniyle kefil bulmakta karşılaşılan güçlükler nedeniyle değil, kendisinden beklenen maddi faydayı sağlamadığı için de eleştirilmişti. Çünkü kefalet sandıklarıyla ilgili kanun teklifi ilk gündeme geldiği dönemde, Posta ve Telgraf Nezareti'nin 1904'ten 1910'a kadar vuku bulan zayıtı hesaplanmış, bu altı sene içindeki zayıtın, başka bir ifadeyle memurların zimmetine geçen paranın senelik 500.000 kuruş olduğu görülmüştü. Buna mukabil şahsi kefalet usulüne müracaat edilerek tahsil edilebilen 50.000 kuruştur. Yani tüm çabalara rağmen zimmetin ancak onda biri tahsil edilebilmişti.⁹²

Tüm bu eleştiri ve müzakerelerin neticesinde şahsi kefalet usulünün ilga edildiği ilk kurum Posta ve Telgraf Nezareti oldu. 1917'de bu nezârette uygulanan müteselsil kefaletin geçici kanunlarla değil daimi bir kanunla ve tüm nezâret memurları için uygulanması ve bir kefalet sandığı kurulması kararlaştırılmıştı.⁹³ Maliye Nezareti memurları için şahsi kefalet usulünü ilga eden ise 1927'de Kefalet Kanunu'nun neşri olmuştu.⁹⁴

---

⁸⁹ BOA. DH. MKT. 2839-36.

⁹⁰ Balkan Savaşları esnasında diğer memurlar da sıkıntılar yaşamıştı. Mesela savaş döneminde vilayet maliye memurlarından çoğunun kefillerinin işgal altında bulunan mahallerden olması ve envâllerinin işgal altında kalması güçlükler neden olmuştu. Kefilleri dolayısıyla zor durumda kalanların çoğu tahsil şubeleri memuruydu. Bunların “*tecdüd-i kefâlete*” tâbi tutulmaları ise tahsilâtı sekteye uğratacağı, ayrıca İstanbul'da yeni kefil bulmaları da imkânsız görünüyordu. Bkz. Güler Yarcı, “Osmanlı Devleti'nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezâreti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler ile Merkez ve Taşradaki Yankıları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü*, Yay. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 60-61.

⁹¹ MMZC 1/57, 1333, s. 277.

⁹² MMZC 1/57, 1333, s. 278.

⁹³ MMZC 1/57, 1333, s. 280. Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından kurulan Kefalet Sandığı Kanunu lâyihası için bkz. BOA. ŞD. 1164-10, lef. 3-1, 3-2.

⁹⁴ *Kefâlet Kânunu ve İzahnamesi*, Ankara 1927.

Sonuç

Bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde tesis edilen memur kefalet usulü genel hatlarıyla ve nizamnameleri çerçevesinde ele alındı. Fakat kefalet sisteminin sadece nizamnameler aracılığıyla tesis edilmiş bir usul olmayıp tembihat, talimat ve tamimlerle kurumsallaşması; özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sistemin neden olduğu sorunlara her kurumun kendi bünyesi içinde çözüm araması,⁹⁵ konunun, tek tek nezaretler ve müdürlükler bağlamında da incelenmesini gerektirmektedir. Bu çalışmanın sınırları nedeniyle bu tür çabalara ayrıntılı şekilde değinmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, idari, mali ve toplumsal veçheleri olan kefalet usulünü ele alan bu ilk çalışma, konuya ilişkin son sözü söyleme iddiasında değildir. Nitekim kefalet sistemi, mekfuller ile senetlerinin mefsub ve hükümsüz olduğunu iddia eden kefiller arasındaki anlaşmazlıklar, memurların kefil bulmakta karşılaştığı güçlükler veya taşrada devlet ve toplum arasında kurulan ilişkilerin mahiyeti açısından, kısacası, memurların toplumsal tarihini ilgilendiren daha geniş bir çerçevede tartışılacak bir konudur. XIX. yüzyılda memur sayısındaki artışla birlikte devletin gündelik hayata daha fazla müdahil olduğu düşünüldüğünde, bu son hususun, devletin niteliği bağlamında da tartışılması gerektiği açıktır.

Bütün bu noktaların altı çizildikten sonra bu makalenin belli başlı iddiaları ise şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Tanzimat döneminin başlarında zimmet en yaygın memur suçları arasında yer alıyordu. Hazinesinin nakit sıkıntısı çektiği bu dönemde devlet, gelirlerinin tamamının tahsili için müteyakkız olmuş, bu nedenle dönemin başlarından itibaren memurların devlet malını zimmetlerine geçirmemeleri için bir çözüm arayışına girmişti. Bu hususta neşredilen talimat ve tembihatlar sonrasında zimmetin önlenmesi ve tazmininde işlevsel olacağı düşünülen kefalet usulü, XIX. yüzyılın ikinci yarısında üç nizamnameyle kurumsallaştırılmaya çalışılmıştı.
- Maliye memurlarının tâbi olduğu kefalet usulü, muhtar, kaza müdürü ve mültezimlerden talep edilen kefaletten farklıydı. Şahsi kefaletin tüm bu müesseseler için hemen hemen aynı dönemde gündeme gelmiş olması Tanzimat'ın başlarında devlet malının gözetilmesine duyulan ihtiyacı gösteriyordu. Maliye memurlarının kefil göstererek istihdam edilmesini diğer kefaletlerden ayıran en önemli husus ise memurların maaşlı kamu görevlileri olmalarıydı.
- Öte yandan, kefalet usulü, modern memuriyet rejiminin kurumsallaşmasını güçleştirmiş, memurların kefil bulmakta ve hükümetin memur seçiminde

⁹⁵ E. Tural, "Osmanlı Posta Bürokrasisi", s. 226.

sorunlara yol açtığı için kamu hizmetinin verimli bir şekilde yürütülebilmesine engel olmuştur.

- Tanzimat'ın modern memuriyet rejimi, devlet görevlilerinin kişisel sadakat ilkesiyle hareket etmedikleri ve tahsisatla geçinmedikleri, görevlerini belirli kurallar ve hiyerarşi içerisinde, kişiye değil devlete sadakat ilkesiyle ifa edecekleri esaslara dayanıyordu.⁹⁶ Fakat bu açıdan kefalet usulünün modern memuriyet rejimiyle uyduğunu söylemek güçtü. Çünkü memurlara maaş bağlanmasının amacı halk ile memurlar arasındaki mali ilişkileri kesmekti.⁹⁷ Oysa kefalet sistemiyle böyle bir münasebet kurulmuş oluyor, memurlar taşra eşrafının nüfuzu altına alınıyordu.
- Şahsi kefalet usulü her memurun muhtemel bir suçlu olabileceğine ilişkin örtük bir kabule dayanıyordu. Dolayısıyla, itibar ve itimat ilkelerinin geçerli olduğu, zimmet vb. memur suçlarının önlenmesinde modern denetim araçlarından istifade edilen bir kamu personel rejimiyle uyuşması düşünülemezdi. Zaten şahsi kefalet gibi modern memuriyet rejimiyle çelişik bir usulün var olma nedenlerinden biri de modern mali denetim sisteminin tam manasıyla işlememesiydi.
- Nihayet, memurların kefaletle bağlanmasının en önemli amacı zimmetin engellenmesi ve tazminiydi. Fakat bu amaçlara ulaşamadığı gibi XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde kefalet müessesesi işlevselliğini kaybetmiş, sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmıştı. Bu nedenle, önce Posta ve Telgraf Nezareti'nde çalışan memurlar olmak üzere, devlete ait nakit ve menkul kıymetlerin ahz ve sarfiyla görevli diğer memurlar, zamanla, şahsi kefalet usulünden çıkarılarak müteselsil kefalet sistemine dâhil edilmişti. Kefalet sistemi nihai halini ise 1927'de kefalet sandıklarının kurulmasıyla almıştı.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri (Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri)

A.} DVN. d. (*Bâb-ı Âsafî Beylikçi Kalemî Defterleri*) d. 890; 896.

A.} DVN. (*Sadâret Dîvân Kalemî Evrakı*) 158-14.

A.} DVN. MKL. (*Mukavelenâmeler*) 22-34.

A.} MKT. (*Mektûbî Kalemî Evrakı*) 28-93; 41-19; 54-83; 147-35.

A.} MKT. MHM. (*Mühimme Kalemî Evrakı*) 166-5; 495-55.

⁹⁶ Cengiz Kırılı, "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 4 (2006), s. 116-117.

⁹⁷ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 168.

- A.} MKT. UM. (*Umûm Vilâyet Evrakı*) 50-90; 54-94; 57-31; 80-41.
- AE. SMMD. IV. (*Ali Emîri Mehmed IV*) 61-7178.
- BEO. (*Babiâli Evrak Odası*) 1979-148424; 2275-170619; 2713-203422.
- C. DH. (*Cevdet Dâbiliye*) 242-12075.
- C. ML. (*Mâlîye*) 510-20794.
- D. DRB. İ. (*Bâb-ı Defteri İradeler*) 7-21.
- DH. MKT. (*Dâbiliye Nezâreti Mektubi Kalemî*) 1329-30; 1344-13; 1368-40; 1556-79; 2096-112; 2839-36.
- DH. UMVM. (*Umur-ı Maballîyye ve Vilâyat Müdürlüğü*) 146-104.
- EV. d. (*Evkâf Defterleri*) 13156.
- İE. ML. (*İbnülemin Mâlîye*) 8-668.
- İ. MSM. (*İrade Mesâil-i Mühimme*) 4-75.
- İ. MVL. (*Meclis-i Vâlâ*) 26- 424; 68-1299; 75-1441; 88-1782.
- İ. ŞD. (*İrade Şûrâ-yı Devlet*) 62-3594.
- KK. d. (*Kamil Kepeci Defterler*) 714.
- MVL. (*Meclis-i Vâlâ*) 15-32; 429-18833; 836-76.
- ML. EEM. (*Mâlîye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyyeti*) 372-13; 372-14.
- ML. MSF. d. (*Mâlîye Nezâreti Masârifat Defterleri*) 18444.
- ŞD. (*Şûrâ-yı Devlet*) 29-929; 285-23; 300-22; 344-41; 2449-45; 324-10; 327-31; 562-22; 581-42; 1164-10; 1535-26; 1537-30; 1640-39; 2113-20; 2506-10.
- TS. MA. e. (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı*) 1297-71.
- Y. A. RES. (*Yıldız Resmî Maruzat*) 16-17.

B. Süreli ve Resmî Yayınlar

- Cerîde-i Rüşûmiye*, 6 Teşrin-i Evvel 1324.
- Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu*, Takvîmhane-i Âmire, 1274.
- Düstûr*, Tertip I, Cilt II, Matbaa-i Osmaniye, Dersââdet 1289.
- Düstûr*, Tertip I, Cilt III, Matbaa-i Âmire, Dersââdet 1330.
- Düstûr*, Tertip I, Cilt IV, İstanbul 1299.
- Düstûr*, Tertip I, Cilt V, Matbaa-i Âmire, Dersââdet 1332.

Düstûr, Tertip I, Cilt VI, Matbaa-i Âmire, Dersaâdet 1334.

Düstûr, Tertib I, Cilt VIII, Devlet Matbaası, Ankara 1943.

Kefâlet Kânunu ve İẓahnâmesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1927.

Memûrîn, 21 Ağustos 1326.

Sada-yı Millet, 25 Kanun-ı Sani 1325.

Takvim-i Vekayi, 14 Muharrem 1263.

Tanin, 26 Mart 1325, 21 Ağustos 1326, 29 Teşrin-i Sani 1326, 3 Kanun-ı evvel 1326, 13 Nisan 1328.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Cilt 1, İctima 57, 1333.

Rüsûmat Salnamesi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaâdet 1330.

C. Kitap ve Makaleler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tablilleri VI*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzîmat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzîmat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitapevi, Ankara 2007.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzîmat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

DARLING, Linda, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

ENGELHARDT, E. P., *Tanzîmat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

FINDLEY, Carter, *Kalemîyeden Mülkiye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

KIRLI, Cengiz, “Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 4 (2006), s. 45-119.

KIŞ, Salih, *Divân-ı Muhasebat Osmanlı Devletinde Mali Denetim (1862-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

- ÖZDEMİR, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- SAYDAM, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Toplumsal Tarih*, 28/164 (1997), s. 4-12.
- ŞERİF, Ahmet, *Anadolu'da Tanin*, Yay. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- TURAL, Erkan, “Osmanlı Posta Bürokrasisi 1908-1914”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (2009), s. 205-230.
- YARCI, Güler, “Osmanlı Devleti'nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezâreti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler ile Merkez ve Taşradaki Yankıları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü*, Yay. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

ÇANAKKALE SAVAŞLARI İLE İLGİLİ TÜRK TARİH YAZIMININ OLUŞUMU (1915-1922)¹

Formation Of Turkish Historiography Related To The Dardanelles Wars (1915-1922)²

Onur KUŞKU³

Murat KARATAŞ⁴

Özet

Tarih biliminin pozitif bir bilim olarak algılanmaya başlandığı 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti, özellikle askeri tarih alanına dair çeşitli yayınlar yapmıştır. Bu yayınların birçoğu tercüme eserlerle başlamışsa da bir müddet sonra resmî olarak oluşturulan komiteler aracılığı ile yapılan yayınlar, modern tarih yazıcılığının ilk örneklerini ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet dönemi, birçok alanda olduğu gibi tarih yazıcılığı alanında da sistematik bir sürecin temellerini atmıştır. Özellikle 1912 Türk-İtalyan Harbi döneminde ilk örneklerine rastlanılan harp ceridelerinin askerî birlikler tarafından tutulma zorunluluğu, sürecin verilerini oluşturmuştur. Nihayetinde muharebe alanındaki yenilgilerin, özellikle Balkan Harbi yenilgisinin, sorumlularının bilinmesi gerekliliğinden hareketle tutulan cerideler, tarih yazıcılığına resmî dayanak sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu açısından Birinci Cihan Harbi'nin en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi'nde, tüm bu nedenlerle, tarih yazımı, tarihî olay yaşanırken verilerini oluşturabilmiştir. Ancak, 1915-1918 yılları arasında yapılan

---

¹Bu makale, Doç. Dr. Murat KARATAŞ danışmanlığında Onur KUŞKU tarafından hazırlanan “*Türk Literatüründe Çanakkale Savaşları Tarih Yazıcılığının Oluşumu (1915-1922)*” isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinden (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2019) üretilmiştir.

²This article was prepared from an unpublished Master's thesis entitled “*Formation of Dardanelles Wars historiography in Turkish Literature (1915-1922)*” (Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Social Sciences, Çanakkale, 2019) prepared by Onur KUŞKU. Advisor Assoc. Dr. Murat KARATAŞ.

³E-mail: onurkuskku@windowslive.com, (ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6068-5548>)

⁴Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: muratkrats@yahoo.com, (ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3581-0735>)

Makale Geliş Tarihi: 05.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 11.04.2021

değerlendirmeler ile 1918-1922 yılları arasında yapılan değerlendirmeler arasında imparatorluğun Cihan Harbi'nden mağlup ayrılmasından kaynaklanan farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Bu makale, ilgili yıllar arasında bahsi geçen farklılıkları ve konu ile ilgili literatür oluşturma çabalarını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale Cephesi, Askeri Tarih, Tarih Yazımı

Abstract

At the end of the 19th century, when the science of history began to be perceived as a positive science, the Ottoman Empire made various publications, especially in the field of military history. Although many of these publications started with translated works, after a while, publications made through officially formed committees revealed the first examples of modern historiography. The Constitutional Monarchy laid the foundations for a systematic process in historiography, as in many other fields. The necessity of keeping warbands by military units, the first examples of which were encountered during the Turkish-Italian War of 1912, constituted the data of the process. As a result, the series, which were kept with the necessity of knowing those responsible for the defeats on the battlefield, especially the Balkan War, formed an official basis for historiography.

For all these reasons, historiography was able to produce data during the historical event on the Çanakkale Front, which was one of the most important fronts of the First World War for the Ottoman Empire. However, it was observed that there were differences between the evaluations made between 1915-1918 and the evaluations made between 1918-1922 due to the defeat of the empire in World War. This article discusses the differences mentioned between the respective years and efforts to create literature on the subject.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, Çanakkale Front, Military History, Historiography.

Giriş: Tarih Yazımının Propaganda ve Kamuoyu Odaklı Ana Unsurlarının Oluşumu (1914-1916)

Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale Cephesi'ne dair Türk tarih yazımını besleyecek verilerin aktarımı, 1914 yılı itibariyle başlamıştır. Bu veri akışı, basının kamuoyunu bilgilendirmesi amaçlı paylaştığı haberler,⁵ propaganda amaçlı metinler, afişler, kartpostallar, Başkomutanlık resmî açıklamaları⁶ ve yine gazeteciler ile edebiyatçılar gibi dönemin aydınlarının kaleme aldıkları edebi metinler⁷ ve karikatürlerin birlikteliğinde savaşlar süresince sağlanmıştır. Türk literatürünün ana omurgasının oluşumuna hız kazandıran bu etkin unsurlar, özellikle kamuoyu bilgilendirme ve propaganda amaçlı zafer veya kahramanlık değerlendirmeleri ile ön plana çıkmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa dâhil olması ile birlikte basının tarih yazımına büyük katkısı olmuştur. Özellikle, gazetelerdeki anekdotlar kamuoyunda ilgi uyandırmış; Osmanlı ordusunun Cihan Harbi'nden zafer ile çıkacağı anlatılmıştır. Zafer algısının inşasında, Çanakkale Cephesi'nde düşmana karşı kahramanlık gösteren Seyit Onbaşı, Mehmet Çavuş ve Müstecip Onbaşı gibi isimlerin de yer aldığı kahramanlık hikayelerinin kamuoyuna neşredilmesi, askerlere ve topluma moral/motivasyon sağladığı gibi bu hikayeler, bir taraftan da Türk literatürü oluşumunun beslediği ana noktalardan birisi olmuştur. Bu anlamda Cihan Harbi süresince propaganda faaliyeti ile literatüre katkı sağlayan ve dikkat çeken en önemli yayın Harp Mecmuası'dır. Kasım 1915 tarihinde ilk sayısını neşreden mecmua; Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'nde savaştığı tüm cephelerden haberleri, müttefik Almanya ve Avusturya-Macaristan birlikteliğinde kazanılacak zaferin sağladığı güven ve beraberlik duygusu bağlamında kamuoyuna aktarmıştır.⁹

---

⁵Çanakkale Savaşları'nın basına yansımaları ile ilgili bkz. Şaduman Halıcı, Murat Burgaç, *Tanın Gazetesinde Çanakkale Savaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2020; Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi C.I-II*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004.

⁶*Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, I-II, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005.

⁷Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçay Yayınları, Ankara, 2010.

⁸Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'nı tahliyesinden önce yaptığı Meclis-i Mebusan konuşması bu süreçte önemli veri sunmaktadır. Aslında Enver Paşa, Birinci Cihan Harbi ve Çanakkale Savaşları ile ilgili mecliste birkaç konuşma yapmıştı; fakat tahliye sonrası yapılan konuşma, Çanakkale Zaferi'nin tarihsel yazımına etki edecek derecede kıymetlidir. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 10 Ocak 1916 tarihindeki konuşması Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İctima Senesi:2, 1.Cilt, 10 Ocak 1916, Birinci Celse, s.319-321.

⁹Transkriptinin de yer aldığı Harp Mecmuası için bkz. *Harp Mecmuası (Kasım 1915-Haziran 1918)*, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü,

Çanakkale Savaşları'na ilişkin tarih yazımının oluşumunda ilk dönem, 1914-1916 yılları arasında resmî söylemler ve basına yansıyan verilerden ibaret kalmıştır. Bu dönemde müttefiklik ruhu gereği Almanya-Osmanlı birlikteliği ile kazanılan zafer vurgusu ön plana çıkmaktadır. Basın bu noktada önemli bir değere sahip olmuş; ilgi ve merakla takip edilmiştir. Ancak dönem şartları gereği basında yer alan ve savaş alanlarındaki kahramanlık ve fedakârlık anlatılarının genelde propaganda niteliği taşıması, problemlili bir yapının doğmasına da sebebiyet vermiştir. Söz konusu problemin temelinde ise cephelerden gelen haberlerin kamuoyuna aktarımında olayların bazen eksik bazen de gerçek dışı anlatımların yer alması bulunmuştur.

I. Bölüm: Kurumsal Girişim ve Katkı

Resmî yazışmaların toplanmasına, sınıflandırılmasına ve korunmasına önem veren bir geleneğe sahip olan Osmanlı Devleti, geleneksel yapısını sürdürerek¹⁰ Birinci Cihan Harbi tarihçesi yazımını yürütebilecek kurumsal bir oluşumun temellerini atmak için harekete geçmiştir. Cihan Harbi'nin sürdüğü esnada doğru kaynak ve doğru bilgi ile yaşananların kaydedilmek ve gelecek nesillere aktarılmak istenmesi, Osmanlı Harbiye Nezâreti'nin önem verdiği bir konu olmuştur. Cihan Harbi'ne dair Türk tarih yazımının zenginleşmesine ve kurumsallaşmasına yönelik bu eylem başlangıçta Çanakkale Savaşları özelini ilgilendirmektedir. Çanakkale Savaşları literatürünün oluşumuna da hız kazandıracak bu öngörünün ilk emrini, başta Çanakkale Savaşları'ndan alınan başarının etkisiyle, 11 Nisan 1916 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa vermiştir:

“Harbiye Nezâreti 29 Mart 1332 Târih-i Harb Şu’besi Nezâret Müsteşâr Muâvinliğine merbût olmak üzere muvakkaten Târih-i Harb Şu’besi teşkil edilecektir. İş bu Şu’bede bir erkân-ı harb ve bir mülbak zâbitle iki kâtib ve bir ressam küçük zâbit ve iki emirber bulunacaktır. Masârif-i kurtarıcı ve sairesi levâzımca te’min olunacaktır. Kıtâatın harb cerideleri işbu şu’be tarafından celb olunarak Çanakkale’den bed’ ile harb-i

Ankara, 2014; Harp Mecmuası'nın propaganda amaçlı kullanımı konusunda bkz. Mehmet Işık, Şakir Eşitti, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme: Harp Mecmuası Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (29), 2018, ss.185-216.

¹⁰Trablusgarp Savaşı'nda ilk örneklerine rastlanılan, Balkan Harbi'nde tutulmasına devam eden ve Cihan Harbi'nde düzenli tutulan birinci el kaynak niteliğindeki Harp Cerideleri, bu hususta önemli veriler sunmaktadır. Askerî Tarih kaynağı olarak harp ceridelerinin Osmanlı Devleti'ndeki tarihsel serüveni için bkz. Murat Karataş, “Askerî Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri (Çanakkale Muharebeleri Örneği)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.29, 2020, ss.129-135.

hâzırın târihi yazılmağa başlanacaktır. Başkumandan Vekili ve Harbiyye Nâzırı Enver”¹¹

Harp Tarihi Şubesi, Hazine-i Evrak Dairesi'nin etkisi dışında özgün bir yapı olarak Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliği bünyesinde teşkil edilmiştir. Kurmay Yarbay Cemil, 1916-1919 yılları arasında görev yapmış ve şubenin ilk arşiv müdürü olmuştur.¹² Bu yapılanma, kuruluş emri incelendiğinde, şubenin geçici özellik taşıyacağı algısını ortadan kaldırmış; propaganda faaliyetleri yürütüleceği fikrinin önünü kapatmıştır. Nitekim Çanakkale Savaşları'ndan alınan başarının doğru anlatımı için belgelere dayalı bir mekanizmanın kurulması istenmiştir. Osmanlı kamuoyu ve diğer devletlerin kamuoylarına yaşananların doğru anlatım ile sunulma isteği ve devam etmekte olan savaşın tarih yazımının gerçekleştirilme arzusunun odak noktasında; Çanakkale Cephesi yer almıştır. Tüm bunlara sağlanacak verilerin ise harp ceridelerinden ve resmî raporlardan olacağı öngörülmüştür.

1.1. Harp Tarihi Şubesi'nin Müsvedde Çalışması

Yeni kurulan Harp Tarihi Şubesi, aslî görevi olarak Çanakkale Savaşları'ndan başlamak üzere Birinci Cihan Harbi'ne dair bir eser vücuda getirmek için hemen hazırlıklara başlamıştır. Harp Tarihi Şubesi'nde görevli Miralay Fahrettin Bey'in himayesi altında Yarbay Hafız Cemil Bey, Binbaşı Emin Bey, Kıdemli Yüzbaşı Kemal Behiç Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Kemaleddin Nuri Efendi, Yüzbaşı Emin Ali Efendi, Yüzbaşı Ulvi Rıza ve Askerî Kâtip Habil Feyzi, “*Harb-i Umumide Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı*” ismi ile 14 Eylül 1916 tarihinde müsvedde halinde bir çalışma hazırlamıştır. Üç fasıl olarak planlanan bu eser, Çanakkale Cephesi'ne dair emirlerin kronolojik olarak sıralanması yöntemi ile seferberlikten itibaren başlamış; henüz 18 Mart 1915 tarihine gelmeden 111'nci sayfada tamamlanamadan kalmıştır. Esere ana hatları ile bakıldığında özellikle Müstahkem Mevki raporlarının ve ceridesinin kronoloji olarak olay bazında aktarımının yapıldığı görülmektedir.¹³ ATASE kütüphanesinde “hizmete özel” olan ve 1916 Eski Harfli Türkçe hazırlanan çalışmaya düzeltmeler yapılmış, ancak yayınlanmamıştır; bu bakımdan resmî bir niteliğe kavuşmamıştır.

¹¹Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016), Genelkurmay Yayını, Ankara 2018, s. 2.

¹²Güzin Çaykırın, “Çanakkale Savaşları'na Bağlı Olarak Türkiye'de Kurumsal Askerî Tarih ve Arşiv Çalışmalarının Başlaması”, *Anafarta Dergisi*, S.3, 2019, ss.111-112.

¹³Çalışmanın mukaddimesinde bu durum şu cümle ile ifade edilmiştir: “*Harb-i hazırda mühtelif cephe-i harpler de ordu-yu hümayun şân ve şevket-i osmaniye'yi ilâl eden müharebât ve hidemat-ı güzidesini ibtîvâ etmek üzere işbu tarih-i harbin vesa'ik ve cera'id-i harbiyyeye istinaden zıbt ve tabirâtına başlandı*” Bkz. *Harb-i Umumide Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı*, Genelkurmay Atase Başkanlığı Kütüphanesi, No: 22-1-1-1-2, s. 3. (Müsvedde Halinde) Ayrıca bkz

1.2. Harbiye Nezareti'nin Raporu

Literatür oluşumuna katkı sağlayacak bir başka gelişme yine Cihan Harbi'nin henüz bitmediği 1918 yılında olmuştur. 1916 yılına ait “*Özel Komisyonlar Yasası*” kapsamında İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlığının nedenlerini araştırmak için kurulan Kraliyet Soruşturma Komisyonu, 10 kişiden oluşan “*Dardanelles Commission*” isimli bir araştırma komisyonu kurmuştur. Bu komisyon, Ağustos 1916 ile Eylül 1917 tarihleri arasında 168 tanığı dinlemiş ve 89 gün süren Şubat-Aralık 1917 raporlarını, 1917 yılının Mart ayında yayınlamıştır. “*Dardanelles Commission First Report*” isimli bu rapor¹⁴, 14 Ağustos 1914 ile 23 Mart 1915 tarihleri arasındaki Çanakkale Boğazı başta olmak üzere bölgedeki deniz hareketliliğinde yaşanan gelişmeleri analiz etmiştir. Bu süre zarfında hazırlanan çalışmaları sonuca vardırarak ve bir bütün halinde derlemek için “*Dardanelles Commission Final Report*” isimli sonuç raporu¹⁵ hazırlanmıştır. Hazırlanan raporlar arasında Osmanlı Devleti'nden alınan görüşün de etkili olduğu görülmektedir. İngiliz komisyonunun Osmanlı Devleti ile iletişime geçmesi ve Çanakkale Cephesi'nde yaşananların ayrıntıları ile öğrenmek istemesinin neticesinde resmî olarak Harbiye Nezareti tarafından cevaplar verilmiştir. İki yüze yakın soruya hazırlanan cevaplar, Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin sorumluluğunda hazırlanmıştır. Ancak 1918 yılının yaz aylarına tarihlenen soru-cevap formatındaki bu raporların İngiltere merkezli “*Dardanel Komisyonu*” bünyesine ulaştığı hakkında bir veriye ulaşılamamıştır.¹⁶ Boğazdaki bataryaların konumları, topların yapı ve tipleri, atış mesafeleri, mayın hatları, mayın döken gemiler, torpido cins ve adetleri, projektörlerin konumları, haberleşme ağları, telgraf ve elektrik tertibatı, 1914 Ağustos ayı itibarıyla cepheye yapılan takviye miktarı, Osmanlı ve Alman gemilerinin teknik özellikleri, zayıflar, subay ve er sayıları gibi detayların merak edildiği sorulara karşılık verilen cevaplar, kurumlar tarafından titizlikle hazırlanmış; Harbiye Nezareti çizelge, kroki ve tablolar ile detaylara önem vermiştir.

1.3. Harp Tarihi Şubesi'nin Yayını

Kuruluş amacı Çanakkale Muharebelerinden başlayarak Cihan Harbi'ni yazmak olan Harp Tarihi Şubesi'nin 1916 yılında başladığı çalışmaları 1922 yılında “Çanakkale Muhârebâtı” isimli küçük bir kitap ile meyvesini vermiştir.¹⁷

¹⁴Dardanelles Commission, *First Report*, Published By His Majesty's Stationery Office, London, 1917.

¹⁵Dardanelles Commission, *The Final Report*, Published By His Majesty's Stationery Office, London, 1919.

¹⁶Konu hakkında bkz. Murat Karataş, Suat Eren Özyiğit, “İngiltere'deki Dardanel Komisyon Çanakkale Boğaz Harbi ile İlgili Osmanlı Harbiyesi'ne Ne Sordu Ne Cevap Aldı?”, *Anafarta Dergisi*, S.6, 2020, ss.55-62.

¹⁷Cihan Harbi'nde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi: Çanakkale Muharebâtı, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1338. Eser, 2008 yılında Erol Karcı tarafından transkribe edilmiştir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yayınlanan Cihan Harbi'nde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi Çanakkale Muharebatı isimli eser, yazıldığı dönem ve Türk tarih yazımına etkisi bakımından oldukça ibret verici bir örnektir. Bu bağlamda eserin içeriğinde önemli ayrıntılar vardır. Cihan Harbi'nden mağlup ayrılan bir devletin resmî tarih yazımındaki sunumu, Osmanlı Devleti'nin harbe katılmaması gerektiği tezi ile vurgulanmaktadır. Öncelikle ordunun zayıf ve güçsüzlüğü, Balkan Savaşları'ndan alınan sonuçlar, telafisinin olmadığı materyal eksiklikleri; devletin kış mevsiminde savaş icra etmesinin mümkün olmadığı gibi savlar ileri sürülmüştür. Savaşa katılım göstermek yerine tarafsızlığın yarar sağlayacağı düşüncesi, giriş bölümünün ana tezidir. Osmanlı Devleti'nin 1807 yılında Rusya ile yaptığı anlaşmadan kaynaklı devletlerarası ilişkilerinde büyük sorunlar yaşadığı; yine Cihan Harbi'nde yapılacak bir anlaşma dâhilinde bu anlaşmadan bile daha büyük zarar görüleceği üzerinde durulduğu görülmektedir.¹⁸

Cihan Harbi sonrasında Yusuf Akçura tarafından yapılan bir değerlendirmenin, bu eserin ana tezine yönelik açıklayıcı bir değerlendirme olduğu görülmektedir. Akçura, İstanbul'un işgali yıllarına rastlayan bu dönemde, İstanbul Genelkurmayı tarafından yayınlanan harp tarihi eserlerine kuşku ile bakılması gerektiğini şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Osmanlı Genelkurmayı tarafından neşredilmiş bir harp tarihi kitabı, özellikle o kitabın siyasi önsözü, Osmanlı Genelkurmayı'nun gerçek görüşlerini ifade eden bir belge kıymetini hiç taşıyabilir mi? İşgal ve mütareke esnasında Osmanlı Genelkurmayı, fiilen tel örgüler içerisinde yaşayan harp esirlerinden farklı değildi. Fikir özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, hareket özgürlüğünü kaybetmiş bulunuyordu. Böyle bir beyetin ürünü olan bir belge, samimi ve serbest fikrin ifadesi sayılabilir mi?”¹⁹

Bkz. Erol Karıcı, *Osmanlı Genelkurmayı'na Göre Çanakkale Savaşları'nın Resmî Tarihi*, Fark Yayınları, İstanbul, 2008. Ancak 2012 yılında TTK tarafından da baskısı yapılmıştır. Bkz. Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaf, *Çanakkale Muhârebâtı: Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A-2-2.2.Dizi-Sayı:2, Ankara, 2012. ¹⁸Onur Kuşku, “*Türk Literatüründe Çanakkale Savaşları Tarih Yazıcılığının Oluşumu (1915-1922)*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2019, ss.128-137.

¹⁹Akçura bu değerlendirmeyi, Bursalı Mehmet Nihat'ın hazırladığı Larcher çevirisinin önsözünde yapmıştı. Bkz. *Maurice Larcher Büyük Harpte Türk Harbi Çanakkale Seferi*, Yay. Haz. Murat Karataş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, 2008.

II. Bölüm: Müstakil Girişim ve Katkılar

2.1. Yusuf İzzet Met'in Girişimi

Harp Tarihi Şubesi'nin Çanakkale Muharebeleri'ne dair bir eser oluşturmak için hemen çalışmaya başladığını belirtmekle birlikte Harp Şubesi'nden farklı olarak bir başka girişimin de oluşu ortaya çıkmıştır. 1917 yılında 14. Kolordu Komutanı olarak Çanakkale'de görev yapan Yusuf İzzet (Met), Çanakkale Muharebeleri'nde bulunmuş ve halen görevde olan komutanlara birer yazı göndererek “*yalnız kıta'atımızda, askerler arasında değil, en ibtidâî mekteplerimizde bile zevkle okunmaya layık*” olacağını öngördüğü tarihçe için, görüş ve hatıralarını yazılı olarak iletmelerini rica etmiştir.²⁰

Çanakkale'de 14. Kolordu komutanı olarak görevde bulunan Yusuf İzzet Met, hazırlamak istediği çalışma için öncelikle Çanakkale Muharebeleri'ne katılım göstermiş subaylar ve o dönem halen Osmanlı ordusunda görevde bulunanlar ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Ortaya çıkarılmak istenen çalışma için yoğun hazırlık girişiminde bulunan Met, yaptığı bu hazırlıklar sonucu hem Çanakkale Muharebeleri'ne katılım göstermiş subaylara hem de o dönem halen Osmanlı ordusunda görevde bulunanlar ile iletişim kurmuş ve birincil ağızdan aktarabileceği verilere ulaşmayı başarmıştır. Yusuf İzzet Met, ortaya çıkarmak istediği eserin önemini Çanakkale Muharebeleri'nde gösterilen kahramanlığın gelecek nesillerin de okuması ve bunun hazırlanacak olan bir tarihçe ile gerçekleştirileceği ile açıklamış; ayrıca göreve yeni gelen kumandanların bölgeyi iyi tanımasını da bu eser sayesinde olacağı ifade edilmiştir.

Yusuf İzzet Met, ortaya çıkarılmak istenen eser için 13 sorudan oluşan bir yöntem belirlemiş; muharebelere katılmış subayların sorulara verecekleri cevaplar ile doğru bilgiye ulaşmayı amaçlamıştır. Met, iletişim kurduğu subaylara yönelik hazırladığı soruları detaylı ve açıklık üzerine kurgulamış ve ortaya net bilgilerin olduğu bir eser çıkarmak istemiştir. İlk olarak subayların mintikalarında buldukları süre zarfı sorulmuş; görev yaptıkları tarih aralığının tam olarak belirtilmesi bu noktada önemli görülmüştür. İkinci soru Avrupa ve Anadolu sahilinde savunma için görevlendirilen kuvvetlerin harp nizamları, birliklerin genel özetleri, fırka, kolordu, grup ve orduların komutanları ve kurmayların kimler olduğu merak edilmiştir. Üçüncü soru kara ve deniz savaşlarını sevk ve idare eden makamların isimleri, görevlendirilen makamların sevk ve idareleri arasındaki bağlantı noktalarına ulaşılacak istenmiştir. Dördüncü soru düşmanın saldıracağına dair fikri ve hissi veren istihbaratın henüz saldırı gerçekleşmeden nasıl öğrenildiği, savaş öncesi düşman saldırısının gerçekleşme şekline karşı yürütülen tahminlerin neler olduğu ve saldırıya karşı düşünülen ihtimaller sorulmuştur. Beşinci soruda düşmanın ilk donanma ve kara saldırıları

²⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı arşivinde rastlanan bu belge dizisi, 2017 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, *Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2017.

anındaki Türk ordusunun kuvveti, tahkimatı, cephane durumu, iaşesi, sıhhiye sistemi, ulaşım yollarının durumu ve konumları, haberleşme ağının durumu ve işlevselliği ile saldırı sonrasındaki çalışma yöntemleri ayrıntılı şekilde istenmiştir. Altıncı soruda Çanakkale Savaşları'nın anlatılmasına yönelik hazırlanan tarihçenin krokiler vasıtasıyla detaylı anlatımı ile kahraman birlik ve kumandanların yine yazılması istenmiş; en önemli sorunun bu olduğuna dair not düşünülmüştür. Yedinci soru İtilaf Devletleri'nin Gelibolu tahliyesine yönelik olmuştur. Tahliyeden önce istihbarat haberinin gelip gelmediği merak edilmiş; böyle bir haber geldiyse kaynağı sorulmuştur. Şayet geldiyse komutanların ne gibi düşüncelere kapıldıkları, hareket ettikleri ve karar verme aşamasında hangi yöntemlerin izlediğine açıklık getirilmek istenmiştir. Sorunun devamında özel ve genel olmak üzere tahliyeye yönelik yapılan plan ve programın işleyişi merak konusu edilmiş ve kumandanlar arasındaki fikir alışverişleri de sorulmuştur. Sekizinci soru Çanakkale Savaşları'ndan elde edilen sonuçlar mukabilinde grup mıntikasının kuvvetlendirilmesi ve savunulması hakkındaki son düşünceler merak edilmiştir. Dokuzuncu soru Çanakkale Savaşları'nın başlangıcından bitişine kadar gerçekleşen zayıatın ne kadar olduğu; zayıatın hastalık, esir, yaralı, kayıp ve şehit olmak üzere detayları ile birlikte istenmiştir. Bunlar dışında hastanelerin faaliyetleri ve genel durumları hakkında istatistikler ile piyade ve topçunun cephane sarfiyatı da istenenlere eklenmiştir. Onuncu soru Çanakkale Savaşları boyunca cephede düşman birliklerinin kuvveti, savaş düzeni ve orduları hakkında savaşlar devam ederken ne gibi haberler alındığı, bu sorunun değerlendirmesi yapılırken Avrupa menşeiili yayın organlarının söyledikleri dışında kalınması şartı ile cephede düşman birliklerinin genel durumları ve yine Türk istatistiklerine göre zayıatlar sorulmuştur. On birinci soruda Çanakkale Savaşları'nda düşman ordusunun siyasi ve askeri amaçlarının değerlendirilmesi; savaşların başlangıcında ve bitişinde fikir ayrımları varsa bir bütün halinde istenmiştir. On ikinci soru düşman ordusunun savaşma yeteneği ve tarzı hakkında merak edilenleri kapsamaktadır. Düşman askerlerinin taarruz etme ve savunma yeteneklerinin analizi, kıyaslama yapıma şartı ile istenmiştir. Düşmanın askerinin savaşlar esnasındaki karakteri, kumandanların sevk ve idareleri ile yine kumandanların karakterleri ve son olarak kullandıkları silahlar hakkında neler bilindiği merak edilmiştir. Son soruda ise Çanakkale Savaşları hakkında savaflara katılmış daha başka hangi isimlerden, yaşananların çarpıtılmadan, net ve doğru bilgi ile faydalanılabileceği sorulmuştur. Yusuf İzzet Met'in ulaştığı isimler arasında bulunan 42. Tümen Kumandan Vekili Yarbay Mehmet (Tarhan), 187. Alay Komutanı Yarbay Mahmud Nedim, 176. Alay Komutanı Albay Mehmed Hulusi (Conk), 60. Fırka Erkan-ı Harbi Binbaşı Mehmed Cemil (Şamlı Cemil), Kafkas Grubu Birinci Şube Müdürü Binbaşı Mehmed Nihad (Bursalı) Çanakkale Savaşları'nı anlatan bir tarih eseri için gerekli orijinal verileri sunmayı kabul etmişler ve kendilerine gelen çağrıya sessiz kalmamışlardır.²¹

²¹Onur Kuşku, a.g.e. ss.53-64.

2.2. Diğer Şahsî Raporlar

Harbiye Nezareti Harp Tarihi Şubesi, hâlihazırda Osmanlı ordusunda görev yapmakta olan Türk komuta takımına Çanakkale Cephesi hakkında harp ceridelerine dayanarak; yoksa eğer hatıra defterlerine dayalı olarak rapor hazırlaması ricasında bulunmuştur.²² Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Savaşları hakkında yazmayı planladığı tarihçe için destek sunanlar arasında, tespit edilebildiği kadarıyla Yarbay Hayri, Yarbay İzzeddin, Binbaşı Burhaneddin, Yüzbaşı Celaleddin, Binbaşı Nihad ve Albay Mustafa Kemal [ATATÜRK] bulunmaktadır.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşları tarih yazımına iki katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, *“Arıburnu Muharebeleri Raporu”* ve ikincisi ise *“Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe”* olmuştur. Harp Tarihi Şubesi'nin çağrısını; *“Harp Tarihi Şubesinin yazmaya başladığı kitabın yazılmasının ertelenmesine neden olmamak için, şimdilik ancak yanımda bulundurabildiğim hatıra defterinden çok zor şartlarda ve fırsat bulduğum zamanlarda toplayıp düzenlemek ve bu şekliyle de Harp Tarihi Şubesinin amacına hizmet edebileceğini düşündüğüm kısımları göndermek zorunda kaldım”* şeklinde cevaplamış ve yoğunluğu içinde öncelikle *“Arıburnu Muharebeleri Raporu”* özelinde destek vermiştir. Mustafa Kemal'in hazırladığı *“Arıburnu Muharebeleri Raporu”*, detayları itibarıyla kendisinin muharebelere katılım sürecini ve savaş alanı özelini ele almaktadır. Çanakkale'nin stratejik önemi, İtilaf Devletleri'nin durumu ve bölgeye yönelik harekât planı ile kara savaşlarının başlangıcı sonrası yaşanan gelişmeler detaylı şekilde anlatılmıştır.

Harp Tarihi Şubesi tarafından Çanakkale Savaşları'na dair harp ceridelerini gönderilmesi talep edilenlerden Mustafa Kemal (ATATÜRK), 1917 yılında cevap vermiştir.²³ Ancak Mukaddime'de belirtildiği gibi *“Karargâh-ı Umumi Tarih-i Harp”* tarafından talep edilen bu harp ceridesi, Çanakkale Cephesi'nden sonra cepheden cepheye koşarak *“bir an için olsun sakin bulunmaya fırsat”* bulamayan Mustafa Kemal'in, Harp Tarihi Şubesi'nin yazmaya başladığı kitabı ertelemesi için *“ancak yanımda bulundurabildiğim defter-i hatırat”* ile yetinerek kaleme aldığı ve 25 Ocak 1917 tarihli imzası bulunan vesikadır. Bu raporunda Mustafa Kemal, özellikle Çanakkale coğrafyasını Balkan Harbi esnasında bu bölgede olduğu için tanıdığından, Tekirdağ'dan Eceabat'a intikali ile birlikte Maydos Mintika Komutanı olmasından, hazırladığı savunma planından, özellikle

²²Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016), Genelkurmay Yayını, Ankara 2018,, ek belge no Ek-P.

²³Uluğ İğdemir tarafından yayına hazırlanarak ilk kez 1968 yılında *“Arıburnu Muharebeleri Raporu”* ismi ile basılan eser, Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından hazırlanarak Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilen harp ceridesidir. Bkz. Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XVI. Dizi Sa.8, Ankara, 1990.

25 Nisan 1915 günü düşmanın ilk karaya ayak bastığı günden itibaren Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı olarak görevli bulunduğu dönemdeki askeri harekâttan bahsetmiştir. Raporunda Alman kumandanlar ile ilgili cephede yaşanan problemlerden de bahsetmiştir. Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe isimli eser ise yine benzer biçimde 6 Ağustos 1915 ile 10 Aralık 1915 tarihleri arasında cephedeki askeri harekâta dair yaşadıkları ile ilgili olarak sunulmuş rapordur.²⁴

Yarbay Hayri, Anafartalar Grubu Muharebeleri Raporu ile²⁵ 1920 yılında Çanakkale Cephesi'nin genel durumunu anlatarak yazıma başlamıştır. Raporun içeriğinde İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'nden beklentilerine, Osmanlı birliklerinin cephe genelindeki konuşlanışlarına, savunma tertibatının durumuna, Boğazlar bölgesinin Türk coğrafyası için önemine ve son olarak başkent İstanbul'un yeni bir ordu ile korunmasına yönelik bilgiler sunulduğu değerlendirilmiştir. Türk ve Alman subayların birlikteliğinden kurulu 5. Ordu'nun Çanakkale Cephesi'ndeki harekât sahasının ele alındığı ilk bölümler sonrası raporda cephenin kritik durumu üzerinde durulmuştur. Muharebe alanının elde tutulabilmesi için gerekli önlemlerden bahsedilmiştir. Alınan önlemler esnasında karşılaşılan problemler, Yarbay Hayri için Osmanlı-Alman komuta kademesi arasındaki ilişkileri değerlendirme imkânı vermiş; sevk ve idare anlamında Osmanlı ordusunu zor durumda bırakan Alman subaylarına ait detaylar raporda paylaşılmıştır. Türk-Alman komuta takımı arasında yaşananların kıyas edilme imkânı verildiği bu kısımlar da varsayımlar üzerinden ordunun hareket ettirildiğine dikkat çekilmiş ve Alman komuta kademesinin cephenin genel durumu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı ifade edilmiştir.

Yarbay İzzeddin, Arıburnu Kuzey Grubu Muharebeleri (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Olayları) Raporu isimli çalışması²⁶ ile Harbiye Nezareti'nin çağrısına cevap vermiştir. Hazırladığı rapor kara savaşlarının başladığı 25 Nisan gününden Mayıs ayı ortalarına dek geçen süredeki mücadeleleri konu almaktadır. Birleşik Donanma'nın 18 Mart 1915 tarihinde yaşadığı yenilgi ve sonrasında planladıkları amfibi çıkarmaya karşı Türk askerinin vatan savunmasındaki genel durumu ele alınmış; Türk-Alman komuta takımının sevk ve idaresinin bu mücadeleye karşı tepkisi, Çanakkale'nin bölgesel önemi ve savunmada bulunan Osmanlı birliklerinin kabiliyetleri anlatılmıştır. Yarbay İzzeddin, henüz Almanya ile birlikte müttefikliğin olduğu esnada Alman komuta takımını eleştirmekten çekinmemiştir. Bu bağlamda Liman von Sanders'in düşman kuvvetlerini karaya

²⁴Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XVI, Dizi Sa.4, Ankara, 1990

²⁵Hayri (Kaymakam), *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Anafartalar Grubu Muhârebâtı*, İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336.

²⁶İzzeddin-Burhaneddin, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekâyii); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii)*, İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336. [Eserin 1.Kısım İzzeddin Bey, 2. Kısım Burhaneddin Bey tarafından yazılmıştır.]

çıkarttığı planı doğru bulmamış; düşmanın geri püskürtülebilecek bir konumda konuşlanan Türk birliklerinin yanlış yerleştirildiğini belirtmiştir. Buna karşılık Türk komuta takımının düşmana karşı iyi bir mücadele gösterdiğini ve düşman birliklerinin yaptığı hesapların çoğunun boşa çıkartıldığını ifade etmiştir. Özellikle, Türk topçusunun üstüne düşen görevi titizlikle yerine getirmesi sonucu cephedeki başarıların geldiğine dikkat çekmiştir. Başarıların arkasında yatan manevi gücün ise bir yere kadar yeterli kalacağına; maddi anlamda güçlü bulunan düşmanı yenmek ve zafer kazanmak için doğru hamleler ile sevk ve idare emirlerinin eldeki mühimmatın sayısı oranında gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir.

Binbaşı Burhaneddin, Arıburnu Kuzey Grubu Muharebeleri (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Olayları) Raporu²⁷ ile tarihçe yazımına katılım göstermiştir. 21 sayfalık raporunda; İtilaf ve İttifak Devletleri'nin karşılıklı taarruzlarına, Türk askerinin genel durumuna, Türk birliklerinin yerleştirildiği mevkilere ve son olarak genel durum değerlendirmesi yaptığı sonuç bölümü ile katkı sağlamıştır. Osmanlı birliklerinin savaşlar esnasında düşmanın ataklarını geri püskürtmek için yüksek manevi güç ile direnç gösterdiğine; Türk sevk ve idaresinin kritik anlarda doğru hamleler ile sıkıntılı durumları bertaraf ettiğini ifade etmiştir. Bu durumun iyi bir psikolojik yönlendirme karşılığında başarılıdırna değinilmiş; vatan savunması esnasında hissedilen yüksek manevi hissini başarıların arkasındaki temel etmen olduğuna vurgu yapmıştır. Maneviyatla ilgili anlatımları sıklıkla tarihçeye aktarmak istemiş ve kabul görmüştür. Türk ve Alman sevk-idaresi arasındaki değerlendirmeyi, askerlerin psikolojisinin en iyi hangi kumandanlar tarafından yeterli ölçüde anlaşılabilirdiği analizini yaparak fikirlerini beyan etmiştir. Bu analizini, 19 Mayıs 1915 taarruzu öncesini ele alarak gerçekleştirmiştir. Osmanlı ordusunun sahip olduğu askeri materyal durumunun askerinin moral bozukluğunun giderilmesi için önemli bir etmen olduğu ve müttefik Almanya'dan geleceği ön görülen mühimmat bekleyişinin askerler arasında heyecan uyandırdığı anlatılmıştır. Ancak, Almanya tarafından gelen olumsuz haberlerin Türk askerindeki karşılığı yine bir kez daha maneviyat duygusu ile zorlukların üstesinden gelenebileceği şeklinde değerlendirdiği aktarılmıştır.

Yüzbaşı Celaleddin, Harb-i Umumide Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi, Kumkale Muharebatı isimli raporunu²⁸ Erkan-ı Harbiye Mektebi Harbiye Mektebi Müdür Muavini Vekili ve Esfar-ı Osmaniye Muallimi görevlerini sürdürdüğü esnada hazırlamaya başlamıştır. Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti

²⁷İzzeddin-Burhaneddin, Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekâyü); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyü), İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336. [Eserin 1.Kısımı İzzeddin Bey, 2. Kısımı Burhaneddin Bey tarafından yazılmıştır.]

²⁸Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Kumkale Muhârebâtı*, İstanbul: Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336.

tarafından basılan rapor toplam 51 sayfa boyutundadır. Rapor, Çanakkale Savaşları'nın gidişatını arşiv belgelerine dayandırarak ve kronolojik sıra dâhilinde anlatmaktadır. Raporun detaylarına bakıldığında, Kumkale Muharebeleri ile ilgili merak edilenlerin aydınlatılması hedeflenmiş; İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Anadolu ve Rumeli'de yapmayı planladıkları saldırıları ne şekillerde ve hangi bölgelere yönelik olacağı, muharebe alanının coğrafi bilgileri, taarruzların uygulanış şekilleri ve Türk tarafının saldırılara karşı savunmada atacakları adımların detayları ortaya konulmak istenmiştir.

Binbaşı Nihad, Seddülbahir Güney Grubu Muharebeleri isimli raporunu²⁹ Harbiye Nezareti'ne sunmuş ve eserin kroki, istatistik cetvelleri ve diğer dokümanlar rehberliği ile oluşturulması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Genel bir tarih yazımı için: “*Cihan Harbi askeri tarihinin henüz yazılma zamanı gelmemiş ve bu işe başlayan ordular varsa bile ki ilk yazılacak eserler dahi yine gerçek harp tarihinin birer taslağından, ötesi berisi daha sonra hırpalanmaya mahkûm ilk müsveddelerinden başka bir şey olamaz. Bunlar ele geçmiştir*” sözlerini kullanan Binbaşı; hazırlanan eserin doğruları söylemekten başka amaç taşımaması gerekliliği üzerine bir yol haritası çizmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı coğrafyasında tarihçe oluşturulmasının zorluklarının bilindiği, Osmanlı Devleti'nin nesillerdir savaştığı coğrafyalarda tarih yazımı hakkında önemli değerlendirmelerin yapılmadığı görüşü ortaya konmuş ve dönemin Batılı devletlerinin tarih anlatımlarına karşı Osmanlı Devleti'nin istenilenleri veremediğinin altı çizilmiştir. Binbaşı ayrıca yapılan savaşlar kadar bu savaşların anlatılması hususunu yürütecek bir mekanizmanın iyi şartlar içinde teminin sağlanamadığını söyleyerek, girilen yazım işinin güçlüğüne vurgu yapmıştır.

2.3. Edebiyat Eserleri

1915-1922 yılları arasında özellikle edebiyat eserlerinin etkili olduğu bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. 1915 yılında Mehmet Kemal'in eserleri,³⁰ Fevzi Mehmet Emin'in eseri,³¹ Ali Vahid'in eseri³², Çanakkale'ye

²⁹Mehmed Nihad [Binbaşı], *Harb-i Umûmî'de Seddülbahir (Cenub Grubu) Muhârebâtı*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 15 Haziran 1336.

³⁰Mehmed Kemalî, *Çanakkale'de Batan İngiliz ve Fransızın Kıymetli Zırhlılarının Destanı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1331; Mehmed Kemalî, *Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yüreklî Kabraman Mehmet Çavuşun Müdafaa-i Vatan Destanı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1331; Mehmed Kemalî, *Çanakkale Muzafferiyeti: Osmanlı ve Alman ve Avusturya Kabraman Orduları Karşısında Fırar Eden Düşmanların Mağlubiyet Destanı*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1331.

³¹Mehmed Emin [Yurdakul], *Ordunun Destanı*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1331.

³²Uryanizâde Ali Vahid (Kassam Umumi Müşaviri), *Çanakkale'ye Cepbesinde Düyüp Düşündüklerim*, Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1332/1334.

Destanı³³ isimli eser, Rodoslu Habibzâde Ahmed Kemal'in eseri,³⁴ Kemal Fevzi'nin eseri³⁵; 1916 yılında Rabbani Fehmi'nin şiiri,³⁶ Hulusi Fuad'ın eseri,³⁷ Yusuf Ziya'nın eseri,³⁸ İbrahimioğlu Ömer'in destanı,³⁹ 1917 yılında Abdullah Sıtkı'nın eseri,⁴⁰ Kemal Fevzi'nin eseri,⁴¹ Halid Fahri'nin şiiri;⁴² 1918 yılında Florinalı Nazım'ın şiirleri;⁴³ 1919 yılında Abdülhak Hamid [TARHAN]'ın tiyatro oyunu,⁴⁴ Midhat Cemal [KUNTAY]'ın üç perdelik tiyatro oyunu,⁴⁵ Halid Oğuz'un eseri;⁴⁶ 1920 yılında Fâik Ali'nin tiyatrosu;⁴⁷ 1921 yılında Süleyman Zeki'nin eseri⁴⁸ ve son olarak 1922 yılında Ahmed Hikmet'in eseri⁴⁹ bu bağlamda dikkate değerdir. Çanakkale Savaşları özelinde 1918 yılında yayınlanan Yeni Mecmua özel sayısı⁵⁰ devrin kalemlerinin yazdığı edebi eserleri bir çatı altında toplaması ile ve yine devrin nabzını tutan makaleler ve edebi eserler Donanma Mecmuası,⁵¹ Sebülürreşad,⁵² Risâle-i Mevkûte-i Bahriye⁵³ ve Türk Yurdu Mecmuası⁵⁴ gibi süreli yayınlar aracılığıyla kitlelere ulaşmıştır.

³³*Çanakkal'a Destanı*, Nasihatnâme, Nefaset Matbaası, Karagöz Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, 1331.

³⁴Rodoslu Habibzâde Ahmed Kemal, *Vatan Yavrularına Ninni*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1331.

³⁵Kemal Fevzi, *Kabraman Orduya Armağan*, Tekirdağ Matbaası, Tekirdağ, 1331.

³⁶Rabbâni Fehmi, *Kaçtıkları Gün*, Donanma Dergisi, S. 126/77, 14 Kânûnı Sâni 1331.

³⁷Hulusi Fuad [Demirelli], *Harbin Etrafında: Çanakkale Sabne-i Harbi*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1331.

³⁸Yusuf Ziya [Ortaç], *Akıdan Akına*, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1332.

³⁹İbrahimioğlu Ömer, *Seddülbahir'de Sağ Cenabta Birinci Fırka'nın Şehitlersırtı Destanı*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1332.

⁴⁰Kırçovalı Abdullah Sıdki, *Harbde Osmanlı Zâbiti. Çanakkale'de Şehidler Bayramı*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1333.

⁴¹Kemal Fevzi, *Ordudan Bir Ses*, Kader Matbaası, İstanbul, 1333.

⁴²Halid Fahri [Ozansoy], *Cenk Duyguları*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1333.

⁴³Florinalı Nâzım [Özgünay], *Zafer Teraneleri*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1334.

⁴⁴Abdülhak Hâmid, *Yadigâr-ı Harb*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335.

⁴⁵Midhat Cemal [Kuntay], *Yirmi Sekiz Kânûn-ı Evvel: Çanakkale Hakkında Üç Perdelik Manzûm Tiyatro*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1335.

⁴⁶Halid Oğuz [Müstear = Mehmet Halit Bayrı], *Mâziden Bir Yaprak*, İstanbul: Karabet Matbaası 1335.

⁴⁷Fâik Ali [OZANSOY], *Pâyitahtın Kapısında*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, 1336.

⁴⁸Süleyman Zeki, *Çanakkale Harbi'nden Bir Numûne Yahud Vatanperverâne Bir Vakıa*, Erzurum: Albayrak Matbaası, 1337.

⁴⁹Ahmed Hikmet [Müftüoğlu], *Çanakkale: Sünbül Kokusu*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1338.

⁵⁰Yeni Mecmûa, *Nüsha-i Fevkalâde*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1334.

⁵¹Örnek olarak bkz. "Türk'ün Gazası", *Donanma Mecmuası*, No.44, 23 Mart 1331.

⁵²Örnek olarak bkz. Ömer Rıza, "Dârü'l-Hilâfe Kapısında Sarkıntılık Eden Arsızlar", *Sebülürreşad*, S. 332, 12 Mart 1331.

2.4. Görsel Eserler

Çanakkale Savaşları hakkında Türk literatürü oluşumuna katkı sunan unsurlar arasında yer alan görsel eserler, Cihan Harbi müddetince hem İtilaf Devletleri hem de İttifak Devletleri açısından, kamuoyu algısının yönlendirilmesinde önemli bir silah olmuş; savaşa dair gelecek tarih yazımına ise rehberlik etmiştir. Osmanlı Devleti henüz savaşın başladığı andan itibaren, görsel materyal savaşının gerisinde kalmamış; kamuoyunun algısına müdahale etme gayretinde bulunmuştur. Başta müttefiki Almanya'nın sağladığı teknik ekipmanlar sayesinde iyi işler ortaya koymayı başaran Osmanlı Devleti, Cihan Harbi'nin ikinci yarısından itibaren, İttifak Devletleri aleyhine gelişim gösteren savaş ortamının da etkisi ile ham madde ve teknik yetersizlik içine girmiştir.⁵⁵ Bu anlamda Harb-i Umumi Panoraması, Türk literatüründe önemli bir yere sahiptir; 15 sayı halinde neşredilmiştir. Harb-i Umumi Panoraması içeriğindeki fotoğrafların yayımlanmasındaki genel maksat çeşitli faaliyetler, cephenin durumu, askerinin morali, müttefiklerin cephedeki rolü, ülke dâhilinde toplumun cepheye ilişkin görüşleri ve faaliyetleri, müttefik ülkelerdeki ordu ve toplumların vaziyeti gibi konu başlıklarında bilgi vermek ve zafere yönelik bir şuur oluşturmaktır. Ayrıca bilgi vermek ve ekonomik kazanç sağlamak amaçlarının dışında, gelecek tarih yazımına görsel materyal sunması açısından da önem kazanmıştır.⁵⁶

Toplum algısına yön veren materyaller arasında yer alan afiş, kartpostal ve karikatürler ise yalnız kamuoyuna yön veren unsurlar olmamış; devletlerarası ilişkilerde dirençleri kırmak için kullanılan silahlardan biri konumunda bulunmuşlardır. Bu bağlamda özellikle askeri içerikli çizim ve görseller dikkat çeken detaylar sunmuş; devrin siyasi kodları ile kamuoyunun ahlaki ve inanç sistemlerini de baştan inşa etmeye çalışma gayreti göstermişlerdir. Renk ve çizimler özel tasarlanıp seçilmiş; kamuoyuna sergilenme zamanları Cihan Harbi'ndeki cephelerde yaşanan savaşların sonuçlarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Nitekim tüm bu görsel eserler, Cihan Harbi'nin gidişatında kamuoyu desteğini kazanmak ve özellikle devrin genel siyasi yöneliminde alınan kararların doğruluğunu savunmak ve ispat etmek gayesiyle hareket etmiş; manevi savaşın bir temsilcisi olmuşlardır.

---

⁵³Örnek olarak bkz. Ali Haydar Emir, [ALPAGUT], "Akdeniz Boğazı Muharebeleri [I-VIII]", *Risâle-i Mevki'ate-i Bahriye*, C. 1, S. 8, Haziran 1331.

⁵⁴Örnek olarak bkz. "Çanakkale Göllelenirken", *Türk Yurdu*, C. 8, S. 2, 19 Mart 1331; Enis Behiç [Koryürek], "Çanakkale Şehitliği'nde", *Türk Yurdu*, C. 9, S. 1, Eylül 1331, s. 2743-2745; "Türklük Şu'unu: Çanakkale'deki Vaziyetimiz", *Türk Yurdu*, S. 87, 2 Temmuz 1331

⁵⁵Onur Kuşku, a.g.e. ss.140-141.

⁵⁶Murat Karataş, Burhan Sayılır, Barış Borlat, *Harb-i Umumi Panoraması*, Matus Matbaa, 2013.

Sonuç

Çanakkale Savaşları ile ilgili tarih yazımının, ana kaynak ve tâli kaynak bakımından ilk verileri, savaşlar henüz yaşanırken ortaya çıkmaktadır. Öncelikle 1914-1916 yılları arasında özellikle kamuoyuna yansıyan olay, görüş ve değerlendirmelerin literatürün ilk verilerini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu verilerin, olayın yaşandığı anın da etkisi ile kimi zaman subjektif değerlendirme veya görüşler barındırdığını belirtmek gerekir. Özellikle kamuoyu açıklaması olarak ya da belirli bir sansüre tabi olarak gazete ve mecmualarda yer alan verilerin, olay bazında orijinal veri sunsa da kahramanlık, destan, şiir gibi edebî yönü ağır basan eserlerde olduğu görülmektedir.

1916 yılında kurulan Harp Tarihi Şubesi, Çanakkale Savaşları'ndan başlamak üzere Cihan Harbi'nin tarihçesini yazmakla görevlidir. Ancak bu konuda çaba ve gayret noktasında emek harcansa da ortaya Harp Ceridesi ve raporları kronolojik olarak sıralayan bir müsvedde çalışma çıkabilmiştir. Ki bu çalışma da planlanan üç cildin sadece birinci cildinin müsveddesi olmuştur.

İngiltere'de kurulan Dardanelles Commission'a Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından gönderilen cevaplar ise, Çanakkale Savaşları'nın resmî bilgi, görüş ve değerlendirme bakımından kayda değerdir.

Harp Tarihi Şubesi'nin bir Çanakkale eseri hazırladığı görülmektedir. Ancak bu sefer de, Çanakkale'de mağlup olanlar tarafından İstanbul'un işgal altında olmasının etkisi ile 1922'de küçük bir kitapçık yayınlanmıştır.

Çanakkale Savaşları tarih yazımına dair Yusuf İzzet Met'in girişimi dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin henüz Almanya ile birlikte Cihan Harbi'nin çeşitli cephelerinde İtilaf Devletleri birliklerine karşı mücadele verdiği esnada Çanakkale Savaşları'nda yaşanan başarılar, başarısızlıklar, sevk ve idare anlamında yaşanan sıkıntılar, Osmanlı-Alman komuta takımının birlikteliğinde karşılaşılan iletişim noksanlıkları ve görüş ayrımları, bölgenin tanıtılması, cephe gerisinin durumu ve İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'nde yaşadıkları gibi önemli başlıklar Yusuf İzzet Met'in tarihçe yazma girişimiyle gözler önüne serilmiştir. Tarihçe yazımının 1917 senesi içerisinde meydana getirilmek istenmesinin söz konusu savaşın kritik süreciyle de bir bağının olduğu düşünülmüştür.

Bir başka müstakil katkı ise, Çanakkale Savaşları'nda bulunan kişilerin Harp Ceridelerine ya da yanlarında bulunan not defterlerine dayalı olarak Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlardır. Mustafa Kemal (ATATÜRK), Mehmed Celaleddin, Bursalı Mehmed Nihad, İzzettin, Burhaneddin, Hayri Bey'lerin raporları bu çerçevede değerlendirilebilir. Nihayetinde dönemin süreli yayınlarına yansıyan hatırat, röportaj, mektup vb veriler ile görsel kaynaklar, diğer orijinal katkılardır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İctima Senesi:2, 1.Cilt, Birinci Celse, 10 Ocak 1916.

Sürelî Yayınlar

“Çanakkale Göllelenirken”, *Türk Yurdu*, C. 8, S. 2, 19 Mart 1331.

“Türk’ün Gazası”, *Donanma Mecmuası*, No.44, 23 Mart 1331.

“Türklük Şuunu: Çanakkale’deki Vaziyetimiz”, *Türk Yurdu*, S. 87, 2 Temmuz 1331.

ALPAGUT, Ali Haydar Emir, “Akdeniz Boğazı Muharebeleri [I-VIII]”, *Risâle-i Mevkâte-i Bahriye*, C. 1, S. 8, Haziran 1331.

ÇAYKIRAN, Güzin, “Çanakkale Savaşları’na Bağlı Olarak Türkiye’de Kurumsal Askerî Tarih ve Arşiv Çalışmalarının Başlaması”, *Anafarta Dergisi*, S.3, 2019.

Harp Mecmuası (Kasım 1915-Haziran 1918), T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

IŞIK, Mehmet, EŞİTTİ, Şakir “Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’ndaki Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme: Harp Mecmuası Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz S. 29, 2018.

KARATAŞ, Murat, “Askerî Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri (Çanakkale Muharebeleri Örneği)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.29, 2020.

KARATAŞ, Murat, ÖZYİĞİT, Suat Eren, “İngiltere’deki Dardanel Komisyon Çanakkale Boğaz Harbi ile İlgili Osmanlı Harbiyesi’ne Ne Sordu Ne Cevap Aldı?”, *Anafarta Dergisi*, S.6, 2020.

KORYÜREK, Enis Behiç, “Çanakkale Şehitliği’nde”, *Türk Yurdu*, C. 9, S. 1, Eylül 1331.

RABBÂNİ, Fehmi, “Kaçtıkları Gün”, *Donanma Dergisi*, S. 126/77, 14 Kânûnî Sâni 1331

RIZA, Ömer, “Dârü’l-Hilâfe Kapısında Sarkıntılık Eden Arsızlar”, *Sebilürreşad*, S. 332, 12 Mart 1331.

Yeni Mecmûa, *Nüsha-i Fevkalâde*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1334.

Kitaplar

BAYRI, Halid Oğuz [Müstear Mehmet Halit Bayrı], *Mâziden Bir Yaprak*, İstanbul: Karabet Matbaası 1335.

Cihan Harbi’nde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi: Çanakkale Muharebâtı, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1338.

ÇAKIR, Ömer, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçay Yayınları, Ankara, 2010.

- Çanakkal'a Destanı*, Nasihatnâme, Nefaset Matbaası, Karagöz Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, 1331.
- ÇULCU, Murat, *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi C.I-II*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Dardanelles Commission, *First Report*, Published By His Majesty's Stationery Office, London, 1917.
- Dardanelles Commission, *The Final Report*, Published By His Majesty's Stationery Office, London, 1919.
- DEMİRELLİ, Hulusi Fuad, *Harbin Etrafında: Çanakkale Sabne-i Harbi*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, 1331.
- HALICI, Şaduman, BURGAC, Murat, *Tanin Gazetesinde Çanakkale Savaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2020.
- Harb-i Umumide Osmanlı Tarib-i Harbi Çanakkale Mubarebatı*, Genelkurmay Atase Başkanlığı Kütüphanesi, No: 22-1-1-1-2, s. 3. (Müsvedde Halinde)
- Hayri (Kaymakam), *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Mubârebât-ı Berriyesi: Anafartalar Grubu Mubârebâtı*, İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336.
- İbrahimoğlu Ömer, *Seddülbahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırka'nın Şehitlersurtı Destanı*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1332.
- İzzeddin-Burhaneddin, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Mubârebât-ı Berriyesi: Arburnu Şimâl Grubu Mubârebâtı*, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekâyii); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii), İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336. [Eserin 1.Kısımı İzzeddin Bey, 2. Kısımı Burhaneddin Bey tarafından yazılmıştır.]
- KARATAŞ, Murat, *Maurice Larcher Büyük Harbte Türk Harbi Çanakkale Seferi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, 2008.
- KARATAŞ, Murat, SAYILIR, Burhan, BORLAT, Barış, *Harb-i Umumi Panoraması*, Matus Matbaa, 2013.
- KARCI, Erol, *Osmanlı Genelkurmayı'na Göre Çanakkale Savaşları'nın Resmî Tarihi*, Fark Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kemal Fevzi, *Kabraman Orduya Armağan*, Tekirdağ Matbaası, Tekirdağ, 1331
- Kemal Fevzi, *Ordudan Bir Ses*, Kader Matbaası, İstanbul, 1333.
- KIRÇOVALI, Abdullah Sıdkı, *Harbde Osmanlı Zâbiti. Çanakkale'de Şehidler Bayramı*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1333.
- KUNTAY, Midhat Cemal, *Yirmi Sekiz Kânûn-ı Evvel: Çanakkale Hakkında Üç Perdelik Manzum Tiyatro*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1335.
- Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etiüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Yayını, Ankara 2018.

- Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Yayını, Ankara 2018, ek belge no Ek-P.
- Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Kumkale Muhârebâtı*, İstanbul: Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336.
- Mehmed Kemalî, *Çanakkale Muzafferiyeti: Osmanlı ve Alman ve Avusturya Kahraman Orduları Karşısında Firar Eden Düşmanların Mağlubiyet Destanı*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1331.
- Mehmed Kemalî, *Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yürekli Kahraman Mehmet Çavuşun Müdafaa-i Vatan Destanı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1331
- Mehmed Kemalî, *Çanakkale'de Batan İngiliz ve Fransızın Kıymetli Zırhlılarının Destanı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1331.
- Mehmed Nihad [Binbaşı], *Harb-i Umûmî'de Seddülbahir (Cenub Grubu) Muhârebâtı*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 15 Haziran 1336.
- Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XVI, Dizi Sa.4, Ankara, 1990.
- Mustafa Kemal, *Arburnu Muharebeleri Raporu*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XVI. Dizi Sa.8, Ankara, 1990.
- MÜFTÜOĞLU, Ahmed Hikmet, *Çanakkale: Sümbül Kokusu*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1338.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Akından Akına*, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1332.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, I-II, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005.
- OZANSOY, Fâik Ali, *Pâyitahtın Kapısında*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, 1336.
- OZANSOY, Halid Fahri, *Çenke Duyguları*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1333.
- ÖZDEMİR, Bülent, MUTAF, Abdülmecit, *Çanakkale Muhârebâtı: Cibân Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A-2-2.2.Dizi-Sayı:2, Ankara, 2012.
- ÖZGÜNAY, Florinalı Nâzım, *Zafer Teraneleri*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1334.
- Rodoslu Habibzâde Ahmed Kemal, *Vatan Yavrularına Ninni*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1331.
- SAYILIR, Burhan, KARATAŞ, Murat, BORLAT, Barış, *Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İşlenimleri*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2017.
- Süleyman Zeki, *Çanakkale Harbi'nden Bir Numûne Yahud Vatanperverâne Bir Vakıa*, Erzurum: Albayrak Matbaası, 1337.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, *Yadigâr-ı Harb*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335.

URYANİZÂDE, Ali Vahid, (Kassam Umumi Müşaviri), *Çanakkale’de Dınyup Düşündüklerim*, Darü’l-Hilâfeti’l-Âliyye İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1332/1334.

YURDAKUL, Mehmed Emin, *Ordunun Destanı*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1331.

Tezler

KUŞKU, Onur, “Türk Literatüründe Çanakkale Savaşları Tarih Yazıcılığının Oluşumu (1915-1922)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2019.

BİR RUS SUBAYIN GÖZÜYLE 1835 YILINDA BURSA MÜTESELLİMLİĞİ

Bursa Mütesellimliği in 1835 From A Russian Officer's Perspective

Hüseyin MEVSİM*

ÖZET

1834 yılı başlarında Eflak üzerinden İstanbul'a, oradan da İzmir limanına, daha önce Türkçeyi çok iyi öğrenen bir Rus subay ayak basıyor. Çok geçmeden Ege şehrini üs olarak kullanarak at sırtında bütün Anadolu topraklarını enine boyuna dolaşmaya başlıyor. Rus Genelkurmayı tarafından özel bir görevle, Anadolu'nun coğrafyası, doğası, doğal zenginlikleri, yer oluşumları, nüfusu, etnik unsurları, sosyal hayatı, geçim kaynakları, hayat tarzı, ticari faaliyetler, ayrıca dağı taşı, börtü böceği, bitki örtüsü, canlılar vs. hakkında bilgiler toplamaya, topografyanın özelliklerini gözlemlemeye, mekanik ve astronomik ölçümler yaparak nirengi haritaları hazırlamaya koyuluyor. İki yıl içinde toplamda 11 bin km kat eden bu esrarengiz Rus'un yolu haliyle Bursa ve çevresiyle de kesişiyor. Ülkesine dönünce Anadolu hakkında derlediği kıymetli bilgileri ve kişisel gözleme dayalı tasvirleri önce Rus İmparatoru I. Nikolay'a kapsamlı bir rapor halinde sunuyor, çok geçmeden de ülkesinde terra incognita olan söz konusu coğrafyayla ilgili bütün bu malzemeyi kitap olarak yayınlıyor. Sağlığı ve hayatı pahasına yaptığı fedakârca çalışmalarından dolayı imparator tarafından ödüllendiriliyor. Bu çalışmayla, Mihail Vronçenko adındaki bu Rus tümgeneralin ve askeri casusun faaliyetlerinin ve Anadolu üzerinde daha sonra yapılacak araştırmalara yol gösterici nitelik taşıyan iki ciltlik eserindeki Bursa ve civarını kapsayan kısmın tanıtımı amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa Mütesellimliği, Mihail Vronçenko, Rus, Anadolu, jeodezi.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; hmevsim@ankara.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 21.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 11.05.2021

ABSTRACT

At the beginning of 1834, a Russian officer who had learned Turkish very well before set foot in Istanbul via Wallachia and then to the port of Izmir. Before long, he started to travel the entire Anatolian lands on horseback, using the Aegean city as a base. With a special task by the Russian General Staff, Anatolia's geography, nature, natural wealth, place formations, population, ethnic elements, social life, livelihoods, lifestyle, trade activities, as well as mountain stone, black beetle, vegetation, living creatures, etc. He sets out to collect information about the subject, to observe the features of the topography, to prepare triangulation maps by making mechanical and astronomical measurements. The road of this mysterious Russian, which has covered a total of 11 thousand km in two years, naturally intersects with Bursa and its surroundings. When he returned to his country, he first presented the valuable information he collected about Anatolia and the descriptions based on personal observations to the Russian Emperor Nicholas I in a comprehensive report, and soon published all these materials about this geography, which was terra incognita in his country, as a book. He is rewarded by the emperor for his devoted work at the expense of his health and life. With this study, it is aimed to introduce the activities of this Russian major general and military spy named Mihail Vronchenko and the part covering Bursa and its surroundings in the two-volume work, which is a guide for future research on Anatolia.

Key Words: Bursa Mütesellimliği, Mihail Vronchenko, Russian, Anatolia, geodesy.

Giriş

Rus ordusunun Edirne'ye kadar dayandığı 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra Rus toplumunda, özellikle de aydınlar, askerler, araştırmacılar ve seyyahlar arasında Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına, daha doğrusu Anadolu diyarına yönelik ilginin arttığı gözleniyor. Bu sürecin bir sonucu olarak 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı topraklarını konu eden ve somut gözlemler ürünü olan son derece değerli tanıklıklar yayımlanmaya başlanıyor¹. Ağırlıklı seyahatname ve mektup şeklinde karşımıza çıkan bu tanıklıklar Rusça dergilerde ve derlemelerde olduğu gibi, gerekli sansür aşamalarından geçtikten sonra ayrı kitaplar halinde de yayımlanıyor. Batılı seyyahların eserlerinin görece iyi bilindiği ülkemizde, Rusça ve diğer Slav dillerinde kaleme alınanların pek bilinmemesi tarih araştırmaları açısından büyük bir eksikliğe işaret ediyor.

Daha Ortaçağ'dan itibaren Rus hacı adaylarının kutsal topraklara yaptıkları yolculuk esnasında uğradıkları İstanbul'dan, Kudüs veya Aynaroz rotası

¹ Hüseyin Mevsim, *Rus Gözleriyle Edirne*, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s. 7.

üzerindeki Ege ve Akdeniz adalarından, keza İzmir, Antalya, İskenderun gibi kıyı şehirlerinden sonra Rus kamuoyunda Küçük Asya (Malaiia Aziia) diye bilinen yarımadanın iç kısımları, bakir ve ücra noktaları da merak edilmeye başlanıyor. Tabii ki bu merakın ve ilginin saf bilimsel olduğu kadar askeri ve iktisadi casusluk boyut da içerdiği anlaşılıyor.

Anadolu hakkında yazdıklarının mutlaka bilinmesi gereken araştırmacıların başında Mihail Vronçenko ve onun “Obozreniye v Maloy Azii v niyneşnem ee sostoyanii, sostavlennoye russkim puteşestvenikom M[ihailom] V[ronçenko]” (“Rus Seyyah Mihail Vronçenko’nun Bugünkü Haliyle Küçük Asya Seyahati”) başlığıyla 1839 ve 1840 yıllarında iki bölüm halinde St. Petersburg’da yayımladığı eseri geliyor.

Mihail Vronçenko’nun Hayatı ve Bilimsel Faaliyetleri

Mihail Vronçenko’nun yarım yüzyıllık ömür serüvenine göz atıldığında, 1802’de bir papazın oğlu olarak, günümüzde Beyaz Rusya sınırlarında bulunan Mogilyov’a bağlı Kopyys yerleşiminde dünyaya geldiği anlaşılıyor. Daha lise yıllarında, ilk bakışta birbirine zıt olan alanlara yoğun ilgi duyduğu görülüyor. Şöyle ki bir taraftan matematik, coğrafya, çizim ve resim derslerine karşı yoğun merakı dikkatten kaçmazken, öte yandan edebiyatla yakından ilgilendiği, özelde de şiir yazdığı anlaşılıyor². Moskova Üniversitesi’nde bir süre eğitim görse de, subay olma isteği ağır basınca mezun olmadan buradan ayrılıyor. Rus Genelkurmayı bünyesindeki astronomi, jeodezi, haritacılık ve topografya biriminde görev almak üzere kısa zamanda teorik bilgiyle donanmanın yanı sıra pratik deneyim de kazanıyor. 1828’de Moldova’da ve Rumeli’de jeodezi incelemelerinde bulunuyor, ölçümler yapıyor. 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında haritacılık ve haritalama çalışmalarına devam ediyor, hatta bu görevi büyük özveriyle 1832’ye, Rus ordusunun yarımadadan tamamen çekilmesine kadar sürdürüyor.

Balkanlarda kaldığı süre içinde, daha önceden bildiği Fransızcanın, Almancanın ve İngilizcenin yanına, çok iyi öğrendiği Türkçe, Bulgarca, Romence, Eski ve Çağdaş Yunanca gibi dilleri de katarak müthiş bir yabancı dil dağarı oluşturuyor. Alanında tecrübe sahibi olduğundan, ayrıca Türkçeyi de çok iyi bildiğinden dolayı 1833 yılında Rus Genelkurmayı ve şahsen Rus İmparatoru I. Nikolay tarafından, diplomat kisvesi altında özel bir görevle Küçük Asya’ya gönderiliyor.

Bazı sağlık sorunları nedeniyle daha sonraki yıllarda askerlik görevinden ayrılan Rus aydın, çalışmalarını Maarif Bakanlığı bünyesinde sürdürüyor (1843).

² Nikolay Şostin, *Mihail P. Vronçenko, voennyi geodezist i geograf*, Geodezizdat, Moskva 1956, s. 18.

Rus Coğrafya Cemiyeti'nin (1845) kurucu üyeleri arasında yer alan tümgeneral ve askeri casus Mihail Vronçenko, yakalandığı akciğer tüberkülozundan 1855 yılında Harkov'da hayata veda ediyor. Hayatının son yıllarında ara vermeden Kafkasya'dan Ural'a kadar engin Rusya coğrafyasının farklı bölgelerinde coğrafi, haritacılık, astronomi ve jeodezi çalışmalarında bulunuyor. Bu arada Shakespeare ("Hamlet", "Macbeth"), Byron ("Manfred"), Goethe ("Faust") gibi klasik İngiliz ve Alman yazarların eserlerini ilk defa Rusçaya tercüme ederek ülkesinin kültür ve sanat hayatına da büyük hizmet sunmuş oluyor.

Mihail Vronçenko'nun Anadolu Seyahati

Mihail Vronçenko'nun Anadolu'ya gönderilmesinin başlıca amacı ileride, olası bir Rus-Türk savaşında kullanılmak üzere, yarımadadaki birçok stratejik noktanın astronomik ve coğrafi konumunu tespit etmek, nirengi haritaları hazırlamak, ayrıca nüfus, etnik unsurlar, yerleşim yerleri, ticari faaliyetler, sosyal hayat, iklim ve doğal kaynaklar hakkında bilgi toplamak ve derlemek şeklinde belirleniyor.

1834 yılı başında yola çıkan Mihail Vronçenko Eflak üzerinden İstanbul'a, buradan da denizyoluyla İzmir'e ayak basıyor. Hareket ve lojistik üs olarak seçtiği bu Ege şehrinde 1834-35 yıllarında, yanından ayırmadığı bir Kazak refakatçıyla, birinci yıl bir, sonraki yıl da üç olmak üzere toplamda dört Anadolu seyahatine çıkıyor. Sözelimi 1834'te çıktığı ilk seyahatinde İzmir, Afyonkarahisar, Ankara, Kastamonu, Sinop, Samsun, Kayseri, İzmit, İzmit, Bolvadin üzerinden Köyceğiz'e geldiği sırada ağır şekilde sıtmaya yakalanınca, gözlemlerine ara vererek İzmir'e denizyoluyla dönme zorunda kalıyor. Ertesi yıl çıktığı birinci seyahatin güzergâhı İzmir, Muğla, Aydın, Afyonkarahisar, Konya ve Ankara'yı kapsarken, ikinci seyahatinde Anadolu'nun batı kısmını (Akhisar, Balıkesir, İstanbul vs.) dolaşarak, son gezisinde de yolu Bergama, Bursa, Kütahya, Gediz, Kula'ya düşüyor. Dört seyahat rotasının bazı noktalarda birbiriyle kesişmesi, yaptığı gözlemlerin doğrulanmasına imkân sağlıyor. Seyahati sırasında bazen hayatı tehlikeler atlatsa da Mihail Vronçenko yılmıyor ve yarımadanın dört bucağını at sırtında, yaz kış, yağmur çamur, kar buz, soğuk sıcak demeden imrendirici bir görev bilinciyle ve adanmışlıkla dolaşarak ölçümler yapıyor, notlar alıyor.

Anadolu'da 100 önemli astronomik noktayı gerekli cihazlarla belirliyor, ayrıca yarımadanın 1:840000 ölçeğinde fiziki coğrafya haritasını hazırlıyor. Askeri topograf, astronom ve jeodezi uzmanı Mihail Vronçenko, o ana kadar bu alanda bazı Avrupalı uzmanların yaptıkları çalışmaların Anadolu coğrafyasıyla örtüşmediğini tespit etmekle kalmayarak yanlış ölçümlerden ve hesaplamalardan kaynaklı uyuşmazlıkları düzeltiyor.

Ülkesine döndükten sonra gözlemlerini rapor halinde I. Nikolay'a sunan Mihail Vronçenko, zorlu görevini başarıyla sonuçlandırdığından dolayı imparator tarafından ödüllendiriliyor; yayımladığı eseri uzun zaman bir ülke hakkında yazılan örneklik bir araştırma olarak değerlendiriliyor. Toplamda 600 sayfa aşan iki bölümlük eserin yedi kısma ayrıldığı görülüyor. “Coğrafya” başlığı altındaki birinci kısımda yarımadanın dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, deniz kıyısı ve iklimi tasvir edilirken, “Doğa Zenginlikleri” kısmında madenler, tuz ve mineraller gibi yeraltı kaynakları ve ormanlar, bitki örtüsü ve canlılar üzerinde duruluyor. Diğer kısımların “Nüfus Yoğunluğu ve Evler”, “İdari Taksimat”, “Bölgeler, Şehirler ve Yerleşimler”, “Ahalinin Hayat Tarzı” ve “Tarım, Sanayi ve Ticaret” şeklindeki başlıklarından eserde ayrıntılı ve çok boyutlu bir Anadolu tablosuna yer verildiği anlaşılıyor.

Böylelikle Mihail Vronçenko Rus çevrelerde Anadolu coğrafyasına yönelik bilimsel ve akademik ilginin doğmasına ön ayak olmakla beraber daha sonraki yıllarda P. de Tchihatcheff (1818-1890) gibi araştırmacı ve seyyahların dikkatini buraya çekiyor.

Sonuç

Çıktığı üçüncü Anadolu seyahatinde yolu Bergama'dan sonra Bursa'ya düşen Mihail Vronçenko buradan Kütahya'ya devam ediyor. 1835 yılında yürürlükte olan idari taksimata göre Bursa Mütesellimliği'ni Sivrihisar, Beypazarı, Nallıhan, Torbalı, Mihaliç [Karacabey] ve Bergama voyvodalıklarına, ayrıca Çandarlı, Kınık, Aydıncık [Edincik], Apolyont [Gölyazı], Manyas, Gönen, Mudanya, Yenişehir, İnegöl, Lefke [Osmaneli], Vezirhan, Akhisar [Pamukova], Geyve ve İznik ağalıklarına ayırarak tasvir ediyor. Bunu yaparken de genel olarak şöyle bir yöntem izlediği görülüyor: Önce mütesellimlik merkezi coğrafi konum ve topografya açısından değerlendirilerek ayrıntıyla tasvir ediliyor, daha sonra rakamlar ve yüzdeler eşliğinde şehrin etnik yapısı ve cami, kilise gibi ibadethaneleri, ayrıca başlıca geçim kaynağı, sosyal hayat, ticari faaliyetler vs. bağlamında bilgiler aktarılıyor. Voyvodalık ve ağalık merkezlerinde de evlerin sayısı ve dış görüntüsü, sokakların durumu ve özellikleri, yerleşimdeki nüfusun geçim kaynakları, üretilen mahsulün miktarı, kalitesi ve nitelikleri, satış fiyatı ve nereye satıldığı hakkındaki notların ve bilgilerin de son derece değerli olduğu kuşku götürmüyor. Antik veya ortaçağdan kalma tarihi anıtların tasvirine fazla yer ayrılmadığı, bunun sadece İznik örneğinde biraz daha detaylı yapıldığı dikkat çekiyor. Bütün bu bilgilerin resmi kayıtlardan veya daha önce kaleme alınan kaynaklardan aktarılma yoluyla değil de, yerinde, kişisel gözleme dayanarak verilmesi, bütün öznelliğine rağmen tanıklığın güvenilirliğini ve özgün kıymetini artırıyor.

Bursa Mütesellimliği³

(Mihail Vronçenko)

Olympos Dağı [Uludağ] zirvelerinden kuzey yöne salınan sırtların birinin sonunda, üç tarafından birçok yerde sarp kayalıklarla sonlanan geniş bir platform ayrılıyor. Bu platformda eski Bursa Kalesi yer alıyor. Platformun ucundaki yarın kenarından kalın, ama yüksek olmayan bir sur uzanıyor; birçok yerinde iyi korunmuş haldeki sur boyunca çok sayıda burçlar yükseliyor. Platformun güney tarafında kapılar, doğu ve batı yönünde birer rampa, ayrıca birkaç küçük kapı daha var. Kuzey tarafta ise sura bitişik, yüksek burçları olan ve kalın duvarla çevrili küçük bir kale görünüyor; burçların birinde şimdi de kilitlenebilir olan bir kapı var. Kalede, top arabalarında, kiremit kaplı sundurma altında üç dökme demir top var. Top arabasına konmamış sekiz başka top da toprağa batmış vaziyette duruyor. Kalenin geri kalan kısmı meyve bahçesiyle kaplı. Kale içine evler ve camiler inşa edilmiş; yapılar her yerde sura bitişik; sura yaslanmış evler de var, ayrıca sultan saraylarından az da olsa kalıntılar görünüyor.

Bursa'da 15 bin civarında ev var. Bu evlerin bini Ermenilere (bir de kiliseleri var), 700'ü Rumlara (bir de kiliseleri var), 400'ü Yahudilere, 100'ü Ermeni Katoliklere ait. Ermeni Katoliklerin henüz kilisesi olmadığından ibadetler özel evlerde icra ediliyor. Şehrin nüfusu 70 bin civarında.

Bursa, Smirna'dan [İzmir] sonra Küçük Asya'nın en güzel şehri. Her ne kadar evlerin çoğunluğu küçük ve eski Türk yapıları (bu arada hepsi kiremit çatılı, çoğu iki kat) olsa da, özellikle de yeni evler artık sağlam ve rahat, hatta bazı inceliklerle yapılıyor. Bütün evlerin – iyi olanların da, derme çatma olanların da– ahşap ve taşla veya kille inşa edilmiş oldukları görülüyor. Şehrin en güzel kısımları, Hristiyanların kaldığı kısımlar olup oralarda evler artık yarı Avrupalı görünümde, ferah ve aydınlık, pencerelerde cam, içeride de masa ve sandalyeler var.

Bursa'da 60 civarında cami var, her ne kadar Türkler cami sayısının, yıldaki gün sayısı kadar, yani 365 olduğunu iddia etseler de. Camilerin bazıları şahane; açık kubbeli bir cami var, keza padişah türbeleri de dikkate şayan. Şehirde 25 han ve devasa, içinde sayısız dükkân olan ve pek de fena inşa edilmemiş çarşı var; dükkânlarda Türkler de, Hristiyanlar da ticaret çeviriyorlar.

Platformun iki yanından da Olympos'tan ovaya, yağmur ve karların erimesiyle taşan iki dere akıyor. Batıdaki dere üzerinde, şehir içinde büyük bir taş köprü bulunuyor. Doğu tarafında ise köprüler altı, özellikle bunlardan biri çok dikkat çekiyor; sözü edilen köprü uzun ve geniş olup taş kubbelerle örtülü; kubbeler, iki sıra halindeki küçük odalar tarafından destekleniyor; bu odalar, her iki taraftan köprü boyunca uzanan tırabzan yerine geçiyor. Daha önceleri bütün

³ Bursa Mütesellimliği'yle ilgili kesit eserin ikinci bölümü, beşinci kısmında s. 50-65 arasında yer almaktadır.

bu küçük odalardaki dokuma tezgâhlarında ipek kumaş dokunuyormuş, ancak şimdi az sayıda tezgâh kalmış, öteki odalar boş.

Kale içindeki sokaklar pek dar. Şehirde, ağırlıkla dağ eteği altındaki ovada yer alan ve bazı kısımlarıyla bizzat dağ eteğine tırmanan geniş ve iyi döşenmiş sokaklar da var, ancak oralarda da yan sokaklardan zar zor geçilebiliyor. Şehrin, Hristiyanların yaşadıkları kısımları tertemiz ve derli toplu. Bursa'nın suyu fevkalade bol – sokak çeşmelerinden başka, evlerin çoğunda, avluda da su akıyor.

Olympos'un vadilerinde çok bahçe var; şehrin hemen çıkışından itibaren bütün ova da bahçelerle kaplı, özellikle de çok büyük miktarda dut ağacı var. Şehir içinde bahçeler yok, yer yer ağaçlar ve Olympos'un hafif meyilli kısımlarında ormanlar dikkat çekiyor.

Şehrin batısında, Olympos'un kuzeybatı burnunu teşkil eden sırtın eğiliminde, ünlü sıcak ve soğuk kaplıca suları bulunuyor. Kaynağın üzerine inşa edilen hamamlardan bir veya ikisi güzel mimarisıyla göz dolduruyor; bunların neredeyse tamamı beyaz mermerden yapılmış. Hamamların yanında cami ve yine burada bahçeler var.

Bursa Mütesellimliği İstanbul'dan satın alınıyor; bölgede 36 kadılık ve söylenene göre 500 köy var. Bursa, Manyas Gölü'nden başlayan ve doğrudan Olympos eteklerinden Nicaea [İznik] Gölü'ne kadar uzayan bütün Marmara Denizi şeridini kapsıyor. Mihaliç [Karacabey], Apollonia [Gölyazı], Modania [Mudanya] ve anılan şeritte başka yerleşimlerin de dâhil edilmesiyle Bursa yıllık 800 bin tefen ipek üretiyor. Bir tefen 610 dirhem veya 400 okka geliyor. İpek dört kaliteye ayrılıyor.

Birinci kalite, Bursa'dan iki saat mesafede bulunan Rum yerleşimi Demirdeş [Demirtaş] Köyü'nden elde ediliyor; burada 400 civarında ev var. Birinci kalite toplamda 4 bin tefeni geçmiyor, bir tefen de 270-300 kuruş ediyor. İkinci kalite ipek Bursa, Mudanya ve civar yerleşimlerden elde ediliyor; tefeni 255-280 kuruş ediyor.

Üçüncü kalite Kios'tan [Gemlik] ve Karacabey'den elde ediliyor. Gemlik, Mudanya'nın sağında, Bursa'dan sekiz saat mesafede, ovada konumlu bir yerleşim. Burada yaklaşık 400 Rum ve 100 Türk evi var. Bir tefen ipeğin fiyatı 210-220 kuruş ediyor.

Dördüncü kalite Sakarya, Bilecik ve birkaç başka yerde üretiliyor. Bir tefen ipeğin fiyatı 190-195 kuruş ediyor. Bursa'dan 12 saat mesafede bulunan Sakarya Kadılığı'nda 400 Ermeni, 60 Rum ve 40 Türk evi bulunuyor.

Bir kadılık olan Bilecik, Bursa'dan dört saat mesafede yer alıyor; burada yaklaşık 50 Rum ve 400 Ermeni evi var. Bilecik'te, divan yastıkları için kullanılan çok kumaş dokunuyor; yastıkların uzunluğu yaklaşık bir arşın, genişliği ise dokuz

verşok⁴. Bu yastıklar için ipek ve pamuk karışımı bir düzine parça gerekiyor, bu da 400-700 kuruş ediyor; ipek, pamuk ve yaldızlı iplik karışımından yapılan yastık ise 700-900 kuruş. Kumaş, özel fabrikalarda olduğu gibi evlerde de dokunuyor. İpek dışında, kadılıkta yıllık 25 bin kantar⁵ sobada kaynatılan üzüm salkımından şarap da üretiliyor. Bir kantar 28-45 kuruş ediyor. Şarabın bir kısmı İstanbul'a gönderiliyor; geri kalanı Bursa'da, bunun için düzenlenen hususi pazarda satılıyor. 2-3 bin kantar koyun yününün tamamını devlet, Nicomedia [İzmit] yakınlarındaki fabrikada fes yapımında kullanmak üzere satın alıyor. Fabrika geçenlerde açıldı ve hızla gelişiyor. Tahıl çok az, yetmeyen miktar Kütahya civarından alınıyor.

Bursa eskiden bütün Anadolu'ya ve Avrupa'da birçok yere ipek kumaşı tedarik ediyordu. Son yıllarda talep gayet azaldı ve bundan dolayı şimdi üretilen parçalar belki de eskiden üretilenin onda biri. 1835 yılında dükkânlara, köprüye ve evlere dağıtılmış olan yaklaşık 300 tezgâh vardı. Dokuma için işçiye bir dirseğe bir kuruş kadar ödeniyor; günde bir kişi 1,5-2,5 dirsek arası dokuyabiliyor, genelde de iki; bu arada üç dirseğe kadar yapan mahir eller de yok değil, ancak bunlar çok nadir.

Bütün tezgâhlarda toplamda yaklaşık 4 bin parça, yarısı İngiliz işi pamuk ve ¼ yaldızlı iplik içeren kumaş dokunuyor; bir parçanın uzunluğu yaklaşık sekiz arşın, genişliği de yaklaşık 15 verşok; parçanın fiyatı, kaliteye bağlı olarak, 150'den 600 kuruşa kadar değişiyor. 3,5 veya 4,5 bin kadar sıradan parça dokunuyor; ¼ pamuk ve ¼ ipek içeren kumaşın parçası 75-80 kuruş ediyor. 4 bin civarında pamuk ve ipek orantısı aynı olan ince kumaştan parça dokunuyor; bunun parçası 80-110 kuruş ediyor. 50 veya 60 bin başörtüsü veya örtü dokunuyor; bunlar üç kalite oluyor: Birinci kalite yekpare ve ipekten olup tanesi 50-60 kuruş ediyor; ikinci kalite – yarısı veya daha çoğu pamuktan olup 18-24 kuruş ediyor; üçüncü kalite ise çok az ipek içeriyor ve çifti 10-14 kuruş ediyor. 15 bin çift pamuk havlu (bazen ipek kenarlıklı) dokunuyor; bir çiftin fiyatı 8-15 kuruş ediyor.

İnce eğrilmiş ipek ve pamuk hammaddesinden erkek ve kadın gömleği dikilmesi için büyük miktarda kumaş dokunuyor. Gömlekler tamamen hazır satılıyor; müşteriye gömleğin daha önce başka biri tarafından giyilmediğini göstermek için sadece boyun kısmı kesilmiyor; gömlekler İstanbul'a ve İzmir'e gönderiliyor. Benzer şekilde çarşaf da yapılıyor. Kaliteye bağlı olarak gömleğin fiyatı 15-80 kuruş arasında, çarşafın ise 10-50 kuruş arasında değişiyor.

Havlu, başörtüsü, gömlek ve çarşaf çoğunlukla erkekler ve kadınlar tarafından evde dokunuyor; kadınlar ve erkekler bir tek bununla iştigal etmiyor, ama sadece kışın ve kir işlerinden serbest oldukları boş zamanlarında dokuyorlar. Önceleri Avrupa malları Bursa'ya İzmir üzerinden geliyordu, gümrük kurulmasından itibaren artık İstanbul'dan geliyor.

⁴ Verşok – Eski Rus uzunluk ölçü birimi; 4,45 cm'ye eşdeğer.

⁵ Kantar – Bir ağırlık ve sığa birimi; 56,452 kg'a veya 44 okkaya eşdeğer.

Bursa'nın Türk olduğu gibi Hristiyan ahalisi arasında da çok hali vakti yerinde olanlar var; bunlar artık payitahttaki gibi yaşamak istiyor, herkes İstanbul'un âdetlerini görmüş, kaldı ki Bursa sürgün yeri olarak da kullanılıyor. Bu şekilde sürgün edilen kişinin sadece payitahttan uzaklaştırılması amaçlanıyor, ortadan kaldırılmıyor. Burada sabık paşalar, sabık nazırlar, sabık mollalar, sabık bankerler var; Rum, Ermeni ve Yahudi kadınları var – bunlar Müslüman kadın arkadaşlarından dolayı babalarının ve kocalarının hışmına uğramışlar; kendi hemcinslerine sergiledikleri alçakgönüllülükten dolayı sürülen Türk kadınları da var.

Bursa'da onlarca Avrupalı tüccar yaşıyor; İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları var; kendisine payitahtta iş bulamayan hekim de Bursa'ya yerleşiyor. Birçok bakımdan Bursa'nın İstanbul'un banliyösü olduğu söylenebilir.

Voyvodalıklar

Sivrihisar

Sivrihisar, yassı bir tepe üzerinde, yerden kütle şeklinde yükselen kayalıkların altında konumlu. Bu kayalıkların birinin üstündeki düzlükte, kasabanın yaklaşık 100 sajen⁶ üst tarafında, çok iyi şekilde korunmuş büyük bir taş ev var – anlatılana göre burada bir Tatar hanı yaşıyormuş. Kasabada 2 bin civarında Türk evi, yaklaşık 300 de Ermeni evi bulunuyor; Ermenilerin eski ve küçük bir kilisesi var; ayrıca kasabada yedi cami ve üç han yer alıyor. Nüfusun toplamı yaklaşık 9 bin. Çarşı büyük değil ve mal açısından çeşitlilik ve bolluk yok. Evler ahşaptan ve toprakta, çoğu iki katlı ve çatılı; keza terası olan çok ev de var, hepsi genelde özensiz yapılmış. Sokakların neredeyse hepsi döşeli, ancak dar ve pis. Çeşmelerden yeterince su akıyor. Kasabada ne sebze, ne de meyve bahçeleri var; az sayıda ağaç ve seyrek yeşillik sadece Bolvadin yolu kenarındaki vadide görülüyor.

Sivrihisar Müslümanlarının büyük kısmını yerleşik Türkmenler teşkil ediyor, bunlar kasaba hayatında da tamamiyle sadeliklerini korumuşlar. Ermenilerin de bunlardan geri kalan yanı yok. Şöyle ki Ermenilerde tuhaf bir yabanelik seziliyor; belki de bu, eskiden yürüttükleri göçebe hayat tarzından ve başka yerlerin sakinleriyle iletişimsizlikten kaynaklanıyor olabilir. Çölümsü görünümünden dolayı kasaba kasvet saçıyor; canlılık neredeyse yok gibi. Sivrihisar Voyvodalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Sancak, altı kadılıktan oluşuyor ve her yıl 100 bin okka civarında keçi yünü üretiyor; kalite bakımından burasının yünü Ankara yününden geri kalmıyor ve aynı fiyata satılıyor; bu yünü Kastamonu tüccarları alıyor.

⁶ Sajen – Eski Rus ölçü birimi; 213,36 cm'ye eşdeğer.

Yaklaşık 8 bin kantar koç yünü, ayrıca, göçebe Türkmenlere satılan 20 bin civarında koç postu, yaklaşık 200 bin kile buğday ve arpa, az miktarda susam üretiliyor. Kendi ürettiği mahsulün satışı dışında, ahali ticaretle ve zanaatla neredeyse uğraşmıyor. Avrupa'dan keçi yünü talebinin o kadar çok olmadığı eski zamanlarda, yün daha çok eğrilerek satılıyor ve bu işle Sivrihisarlılar iştiğal ediyormuş. Ancak Avrupalının ip talebi azalınca, Sivrihisarlılar ip işini neredeyse tamamen bırakmışlar.

Beypazarı

Beypazarı, yüksek tepelerde konumlu ve her taraftan ormanlarla çevrili, 2 bin civarında evi olan bir yerleşim. Beypazarı Voyvodalığı, birkaç köyle ve kadılla beraber Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta 12 bin kantar Arap buğdayı, ayrıca 120 bin okka en iyi kaliteden keçi yünü, çok koyun yünü ve tahıl üretiliyor. Büyük miktarda olmasa da, ipek ve pamuk da üretiliyor.

Nallıhan

Nallıhan, epeyce sarp bir yamacın vadisinde yer alıyor; çok sayıda bahçelerle çevrili olan kasabada yaklaşık bin 500 ev var. Nallıhan Voyvodalığı, birkaç köyle beraber Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, çok düşük kalitede ve renkli 40 bin okka keçi yünü, çok tahıl ve Arap buğdayı, kısmen de ipek ve pamuk üretiliyor.

Torbali

Torbali, kayalıklarla çevrili derin bir sel yarığında yer alıyor; burada bin civarında ev var. Torbali Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, çok hububat üretiliyor. İlginçtir ki yüksek konumdan dolayı burada üzüm ve başka meyveler hiçbir zaman tamamen olgunlaşmıyor.

Karacabey

Karacabey, orta ölçekli yassı bir yükselti üzerinde, Eftalia, Karadere ve Apolyont çayları kenarında yer alıyor. Kasabada en fazla 600 ev var, bunların yarısı Rumlara ait, ayrıca Rumların bir kilisesi var. Cami sayısı ise beş. Bütün evler ahşap, aralarında derli toplu olanlar da var. Sokaklar düzgün döşenmiş. Kasabada hiç su olmadığından, su dereden deri tulumlarda merkeple ve atlarla taşınıyor; sadece bununla iştiğal eden insanlar var. Birkaç on yıl önce, güneyde yaklaşık 10

versta⁷ mesafede bulunan bir tepeden su getirmek istenmiş, hatta yaklaşık 10 sajen yükseklikte üç piramit yapılmış, ancak ustanın ani ölümüyle işler durmuş. Kendi geçim kaynağından olmamak için su taşıyıcılarının ustayı zehirledikleri konuşuluyor; üçüncü piramide sadece çeşme yapılmış. Karacabey’de yer yer ağaçlar var, ama sebze ve meyve bahçeleri ağırlıkla aşağıda, dere boyunda; en çok Eftalia boyunda. Kasaba fakir ve düzensiz görünüyor; her ne kadar Bursa’yla ve hatta İstanbul’la sıkça temas etmesine rağmen kasabanın Türk ve Rum ahalisi kaba mizaçlı, yaşantısı da sade.

Karacabey Voyvodalığı, beş kadılla beraber Bursa müselliminden satın alınıyor; sancakta ipek dışında (ki bunu Bursa ürünlerine dâhil ettik) çok büyük miktarda tahıl üretiliyor, fazlalığı da denizyoluyla İstanbul’a gönderiliyor. Tarım ve ipek dokumacılığı dışında Karacabey ahalisinin kayda değer başka bir uğraşı bulunmuyor; ticaret hiç yapılmıyor.

Bergama

Bergama, Bakırçay’a doğru ovaya çıkan büyük bir sel yarığının ağzında konumlu olup kasabanın bir kısmı yamaçta, bir kısmı da ovada yer alıyor. Sel yarığının sol tarafını teşkil eden dar ve yüksek bir sırtın ucunda, kadim bir kale bulunuyor; kale suru yer yer güneydeki yamaca doğru uzanıyor; bütün bunlar harabe halinde. Kalenin kuzeyinde, sırt boyunca oldukça iyi korunmuş kadim bir suterazisi uzanıyor. Kasabada büyük ve kadim bir Hristiyan kilisesinin [Serapis Tapınağı; Kızıl Avlu] kalıntıları dikkat çekiyor; kilisenin duvarları fevkalade yüksek ve kalın. Daha yukarıda, kuzey yönde, sağ yamaç kenarında birkaç yerde kadim yapılardan harabeler var, ancak bunlar kilise kadar çok iyi korunmamış. Sel yarığından akan çay üzerinde çok güzel ve epeyce yüksek, her biri ikişer kemerli iki taş köprü bulunuyor.

Bergama’da 2 bin ev var; bunlardan 300’ü Rumlara ait, ayrıca Rumların yeni bir kilisesi var. Evlerin 25’i Ermenilere, 20’si de Yahudilere ait. Bunun dışında kasabada 12 cami ve dört han bulunuyor. Nüfus 12 bin civarında. Çarşı oldukça büyük ve iyi inşa edilmiş sayılır. Evler ahşap, kiremit çatılı ve çoğu iki kat; özellikle de Hristiyan evleri epey derli toplu ve güzel. Sokaklar büyük taşlarla döşeli, ancak döşeme düzgün yapılmamış. Kasabada çeşmelerden gayet bol su akıyor, sel yarığından akan çayın neredeyse tamamı bahçelere akıtılıyor; sel yarığından oluşan ve kasabanın üst kısmında yer alan yamaçlar bahçelerle kaplı; keza ovada çay boyunca çok bahçe var.

Bergama ahalisi nezaketiyle ün salmış; Türkler uysal, Rumlar da pek cana yakın; giysi ve hayat tarzında zarif bir şıklık göze çarpıyor, her ne kadar Avrupai

---

⁷ Versta – Eski Rus mesafe ölçü birimi; 1.066 m’ye eşdeğer.

gelenekler çok az kabul edilmiş olsa da. Burada Rumca bilenlerin sayısı az değil. Bir tek Ermeniler kendi doğulu kasvetini korumuşlar.

Bergama Voyvodalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. İki kadılık ve 10 köyden oluşan sancakta: 30 bin kile buğday ve arpa (bir kile 72-80 okka ediyor, buğday 40-50 kuruşa, arpa ise 24 kuruşa satılıyor), 200 bin okka içimlik tütün (okkası 3-4 kuruş ediyor), 500 kile susam (kilesi 80-85 kuruş ediyor), 4 bin okka balmumu (okkası 14-15 kuruş ediyor), 30 bin okka siyah ve beyaz boya cevizi (okkası 5-7 kuruş ediyor) üretiliyor. Ayrıca hatırı sayılır miktarda pamuk da üretiliyor. Bergama ahali, kendi mahsullerinin satışı dışında ticaretle neredeyse iştigal etmiyor.

Ağalıklar

Çandarlı

Çandarlı, deniz kıyısında, aynı adı taşıyan körfezin kenarında, oldukça sarp yükseltilerin doğu vadisinde yer alıyor. Yerleşimde yaklaşık 400 Türk ve 200 civarında Rum evi bulunuyor; Rumların bir kilisesi var, camiler ise dört. Yamaçlarda çok sayıda bahçelerin varlığı dikkat çekiyor, yerleşim düzensiz inşa edilmiş. Çandarlı Ağalığı Bergama Sancağı'na bağlı ve burada üretilen mahsulü sancağa dâhil etik.

Kınık

Kınık, Bergama'dan üç saat mesafede, Bakırçay'ın öteki tarafında, ovada yer alıyor. Burada 200 Türk evi ve 100 Hristiyan evi var. Kınık Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Beldede, İzmir'e gönderilen yaklaşık 10 bin kantar pamuk üretiliyor.

Aydıncık [Edincik]

Aydıncık, Marmara Denizi boyunca uzayan bir sırtın iki tepesi arasında konumlu küçük bir yerleşim. 360 civarındaki evin 100'ü Ermenilere ait; Ermenilerin bir kilisesi var, camiler ise dört. Nüfusu yaklaşık bin 500 kadar. Evler derme çatma ve küçük, Hristiyanlara ait olanlar Türklerinkinden daha derli toplu.

Sınırları içinde 15 köy bulunan Aydıncık Ağalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Sancakta 3 bin 500 tefen ipek (tefeni 200-215 kuruş ediyor), 20 bin okka koyun yünü (okkası 3,5-4 kuruş ediyor) üretiliyor.

Köylerden yün almak için İzmir Mütesellimliği'nden izin alınması gerekiyor; az miktarda zeytinyağı üretiliyor, fevkalade iyi olmasından dolayı 4,5-6 kuruşa satılıyor. Keza oldukça çok, İstanbul'a gönderilen tatlı şarap üretiliyor.

Abilon [Apolyont, Gölyazı]

Abilon, dar boğazıyla Apolyont Gölü'ne uzayan yarımada üzerinde yer alıyor. Yerleşim, yamaçlara kademeli şekilde inşa edilmiş. Evler ahşap, yüksek, kiremit çatılı. Sokaklar gayet dar. 400 kadar ev var; bunların yarısı Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var, camiler ise üç.

Kadılık, Bursa müselliminden sekiz köyüyle beraber satın alınıyor; kadılıkta 5 bin tefen ipek; yeterince çok şarap ve üzüm üretiliyor. Şarap, keza tahıl ve özellikle de gölün güney kıyısında çıkarılan kömür orta ölçekli ve gölle denizi bağlayan nehirde yüzen gemilerle İstanbul'a naklediliyor.

Manyas

Manyas yerleşimi ovada, Manyas Gölü'nün güney ucuna yakın, bir dere yanında konumlu. Yaklaşık 500 evden 200'ü Rumlara ait. Ağalık Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor ve burada önemli miktarda tahıl ve koyun yünü üretiliyor.

Gönen

Gönen, küçük bir yükseltinin yamacında, nehir yanında konumlu. 300 evden 30'u Rumlara ait; Rumların küçük bir kilisesi var, camiler ise dört. Evler ahşap, çatılı ve derme çatma. Türk evlerine kıyasla Rum evleri görece daha derli toplu. Aslında Gönen Rumları, birkaç on yıl önce buraya yerleşmiş olan Bulgaristan doğumlu Rumlar. Yerleşimde çok az çeşme var, su dereden alınıyor; dere boyunca çok bahçe var.

Gönen Ağalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. 20 köyü olan sancakta 3 bin tefen ipek üretiliyor; burada 630 dirheme eşdeğer olan bir tefen 200-225 kuruş ediyor; okka olarak hesaplanırsa 400 dirhem. İpeği her isteyen satın alıyor, ancak Gönen'den sekiz saat mesafedeki Bandırma Limanı'ndan ihraç etmek şartıyla. Anılan limanda gümrük ödeniyor. Ayrıca sancakta 25 bin okka içimlik tütün (okkası 3,5-5 kuruş ediyor), 20 bin İstanbul kilesi buğday (kile 24 okka ediyor, fiyatı 10-12 kuruş), 15 bin yine İstanbul kilesi arpa (kilesi 5-6 kuruş ediyor), keza az miktarda ipek de üretiliyor. Gönen'i ve 20 köyü dâhil eden bütün Gönen Ağalığı'nda, söylendiğine göre, bin civarında ev var.

Mudanya

Mudanya, Marmara Denizi kıyısında, orta yüksek ve deniz kıyısına paralel uzanan dağın altında, bir kısmı yamaçta, bir kısmı da dağı denizden ayıran dar bir düzlükte yer alıyor. Limanı elverişli. Yaklaşık bin evden 400 kadarı Rumlara ait;

Rumların bir kilisesi var, camiler ise sekiz. Evler ahşap, yüksek ve çatılı, üç kat evler de var. Rumların çoğunluğu balıkçılık ve kıyımın bir noktasından başka noktasına kayıklarla mal taşıyarak ufak çaplı ticaretle iştigal ediyorlar. Türkler ağırlıklı tarımla veya zanaatla uğraşıyorlar. Kısaca, yerleşim yoksul değil, canlılık var ve her şey yeterince düzgün.

Birkaç köyü de dâhil eden Mudanya Ağalığı, Bursa'ya bağlı, ancak İstanbul'dan satın alınıyor. Burada üretilen ürünler Bursa'yla ilgili kısımda yer alıyor.

Yenişehir

Ovada konumlu olan Yenişehir'de 600 civarında ev var; bunlardan 30'u Ermenilere ait; Ermenilerin eski bir kilisesi var; cami sayısı ise yedi. Evler ahşap, derme çatma, çatıyla kaplı, bazılarında cumba var. Sokaklar düzgün döşenmemiş. Kasaba civarında bahçeler var, ama özellikle sebze bahçeleri çok. Çeşmelerden akan su ahaliye anca yetiyor; yakından akan derelerin neredeyse hepsi yazın ovaya akıtılıyor. Yenişehir ahalişi genelde fakir görünüyor; Türklere kıyasla Ermeniler daha hali vakti yerinde.

Yenişehir Voyvodalığı, birkaç kadılığa ayrılan birçok köyle Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Bütün Yenişehir Ovası'nı ve ona doğru salınan yamaçları kapsayan sancakta, 25 bin kile buğday; 30 bin kile arpa, 3 bin tefen ipek üretiliyor. Keza az miktarda tatlı şarap da. Ahali ticaretle uğraşmıyor.

İnegöl

İnegöl, Bursa'dan Kütahya'ya giden yolun üzerinde, küçük bir tepenin yanındaki ovada yer alıyor. 600 civarındaki evlerin hepsi Türklere ait; Hıristiyan hiç yok; burada sekiz cami var. Evler ahşap ve toprakta, basık ve küçük çatılı; sokaklar kötü döşenmiş. Su dereden ve kuyulardan alınıyor. Ahali fakir, her yerde düzensizlik göze çarpıyor.

İnegöl Ağalığı, Bursa Mütesellimliği'nden, daha doğrusu Gemlik tersanesi sahibinden satın alınıyor. Gemlik, Mudanya Körfezi'nin dibinde, İznik Gölü'nü denize bağlayan bir nehir yanında konumlu bir yerleşim. İnegöl, tersane sahibinin muavini tarafından idare ediliyor; ahali, civar ormanlardan, gemi yapımına uygun çam, meşe ve başka ağaçlar kesmekle ve bunu büyük zahmetle iki tekerlekli arabalarla taşımakla yükümlü. İnegöl, ağalıktaki öteki yerleşimlerle beraber önemli miktarda ipek ve çok fazla tatlı şarap üretiliyor.

İnegöl dışında, Hamamlı Köyü de Gemlik tersane sahibine bağlı; anılan köy Kütahya yolu üzerinde. Ahalinin, kadılığı teşkil eden başka köylerle beraber, köyden 12 saat mesafede bulunan İnevidağ'ından ağaç kesmesi gerekiyor; bu

yükümlülük ahali için büyük bir yük teşkil ediyor, zira odunun 15 gün süren nakliyesi karın tokluğuna yapıyor. Sıkıntı, özellikle de kış zamanı dağlardan geçmenin zorluğundan kaynaklanıyor.

İnegöl'den 1,5 saat mesafede bulunan ve ona bağlı olan Yenice Köyü, Bursa'ya büyük miktarda tatlı şarap sağlıyor; köyde az miktarda ipek de üretiliyor.

Lefke [Osmaneli]

Osmaneli, Sakarya Nehri kıyısında, epeyce yüksek tepeler arasındaki vadide yer alıyor. 300 civarındaki evden, 100'ü Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var; camiler ise üç. Evler ahşap, derli toplu ve çatılı. Sokaklar dar, ama iyi döşenmiş sayılır. Çeşmelerden yeterince su akıyor. Burada yaşayan Rumların da, Türklerin de çalışkan oldukları görülüyor, sanki bunlar ağırlıkla zanaatla uğraşıyorlar. Altı kadılık ve birkaç köyle beraber Lefke Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta yaklaşık 6 bin tefen, düzgün kalitede ipek, ayrıca önemli miktarda buğday ve arpa üretiliyor. Keza az sayılmayacak miktarda ve İstanbul'a gönderilen şarap da üretiliyor.

Vezirhan

Vezirhan, Karasu Nehri kenarında dağlarla çevreli ovada yer alıyor. 200 civarındaki evlerin hepsi Türklere ait; üç cami var. Evler çok temiz ve epeyce güzel, çatıları iyi. Ahalinin iyi durumda olduğu görülüyor. Yeterince su var, civarda birçok dut ağacı ekili.

Vezirhan Ağalığı, sayıca az köylerle beraber, Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, 10 bin tefene kadar ipek üretiliyor, bunun yarısının mükemmel kalitede olduğu kabul ediliyor. Keza önemli miktarda şarap ve tahıl, özellikle de buğday elde ediliyor. Tarım ahalinin yegâne iştigali.

Akhisar [Pamukova]

Akhisar, Sakarya Nehri'ne bitişik ovada yer alıyor. Yerleşimde yaklaşık 150 ev var, hepsi Türklere ait; evler epey derme çatma, ancak yüksek ve kiremit çatılı; iki cami var. Yerleşimin çarşısı yarım saat güneyde, tamamen ayrı yerde bulunuyor.

Akhisar Ağalığı, ovaya serpişmiş birçok köyle beraber İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Ağalıkta, 8 bin tefen orta kalitede ipek, 20 bin kantar pamuk, 100 bin kile buğday ve oldukça çok içimlik tütün üretiliyor.

Pamukova ahalişi çiftçi olmasına rağmen kendi tahıl ihtiyacını karşılayamıyor, zira toprağın iyileştirilmesi için arazinin yarısına her yıl pamuk ekilmesi gerekiyor. Ticaret, kendi mahsulünü ev araç gereçleriyle takastan ibaret.

Geyve

Geyve, Akhisar'ın doğusundaki ovada, Sakarya Nehri'nin sağ tarafında yer alıyor. 900 civarında evden 150 kadarı Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var; cami sayısı ise sekiz. Yerleşimin kenarında ve ovaya doğru çok sayıda, özellikle de dut ağacı bahçeleri var. Çok sayıda köyü olan ağalık İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Ağalıkta 16 bin tefen iyi kalitede ipek, 40 bin kile buğday ve bir o kadar da arpa, keza önemli miktarda şarap da üretiliyor.

Nikea [İznik]

Bursa Mütesellimliği sınırlarına kendi halindeki İznik Köyü de dâhil ediliyor; 100 evden oluşan köy kadim Niceae'nın surlarıyla çevrili bir araziye kapsıyor. Köyde yaklaşık 40 ev Rumlara ait; Rumların oldukça büyük, düzgün yapılmış, iyi bir taş kilisesi var; kilisenin mozaik kubbesi korunmuş, belki de Niceae Kilisesi'ne ait olabilir. Türk evleri çok derme çatma ve fakir, hep çitten. Yıkılmaya yüz tutan birkaç büyük veya küçük cami var; kadim yapıların kalıntılarından inşa edilen bu ibadethaneler bir zamanlar görkemliymiş. Her yerde işlenmiş mermer parçaları, kırık ve hatta bütün sütunlar, mezar taşları, basamaklar ve her türlü mimari süsler yatıyor; bunlar talan ediliyor veya toprağa gömülüyor; surla çevrili alanın büyük kısmı bahçelerle kaplı; geri kalan kısımlar ise boş. Niceae surları kalın, beş sajen yükseklikte; burçlar silindirik veya dörtgen. Burçların mazgallı siperleri varmış, ama şimdi hepsi az veya çok yıkık. Surlarda neredeyse her yerde mazgallı siperler var, kapıların bazıları yarıya kadar atıkla yığılı; göle doğru bakan surda şimdi çıkış için kullanılan büyük gedikler açılmış. Günümüze kadar korunmuş olan kuzeydoğu, kuzey ve güney kapıları yanında sur çifte, keza kapılarda da sur çifte; doğudaki sur ise hatta üçlü. Ana sur kuzeyden, kuzeydoğudan ve doğudan ikinci bir surla çevrili; bu sur ince, iki sajen az yüksek. İki sur arasındaki boşluk 30 adım civarında.

Malzeme kalitesinden ve inşaat tarzından Niceae surlarında açık şekilde üç dönemin izleri görülüyor: Birincisi, tahkimatın büyük yontma taşlardan yapıldığı dönem; ikincisi, devşirme taşlarla karışık kerpiç ki burada kadim yapılardan çok sayıda her türlü kalıntı kullanılmış; üçüncüsü – kerpiçle yapılan tamirat ve yamalar. Buraya artık Türkçe ve Arapça yazılarla mezar taşları, keza haçlıların ve azizlerin tasvir edildiği malzemeler de yamanmış; haç ve aziz tasvirleri Doğu'da sanatın tamamen çöktüğü zamandan. Nihayet şimdi de dördüncü dönem başlamış ki herhalde sonuncusu olacak – her şey azar azar yıkılıyor. En iyi şekilde güneydeki Yeniçeri Kapısı ve doğudaki Lefke Kapı kalmış. Lefke Kapı'dan karşıdaki tepelere doğru, devasa yontma taştan yapılan kadim bir su kemerinin kalıntıları uzanıyor.

Geçenlerde İznik'in doğusundaki yükseltide parçalara ayrılmış büyük bir lahit bulunmuş; yaklaşık 4,5 arşın küp olan lahidin pek sivri olmayan çatısı var.

Az sayıdaki harf kalıntıları bu anıtın çok derin geçmişe ait olduğunu düşündürüyor.

İznik'in kuzeyindeki ovada, dörtgen kaide üzerinde, yüksek üçgen bir piramit şeklinde kadim bir dikilitaş yükseliyor. İyi korunmuş olan yazıttan bu taşın Cassius Philiscus adında ve ne zaman yaşadığı bilinmeyen biri tarafından dikildiği anlaşılıyor.

Bursa ipeğini İstanbul'a sadece yerli birinin ihraç etme hakkı var; yabancı, yerli birinin adından ihraç edebilir. İhraçta aşağıdaki vergiler ödeniyor: Mizan – bir tefen (610 dirhem) için 7,5 kuruş; öşür (değerin %10'u); ihtisap (damga için) – %2,5; salyan (şehir harcı) – bir tefen için 1,5 kuruş. Toplamda yaklaşık %32'ye çıkıyor. Sadece birinci ve ikinci kalite ipeğin vergisini satın alan ödüyor; üçüncü ve dördüncü kalite alımında vergiyi satıcı ödüyor. Bursa'da vergilerin ödendiğine dair makbuz alan alıcı, ipeği İstanbul'a götürüyor; oradan ihraç edilirken de, genelde olduğu gibi, dış vergi ve miri ödeniyor.

Kaynakça

Vronçenko, Mihail. *Obozrenie iz Maloy Azii*, II, St. Petersburg, 1840.

Mevsim, Hüseyin. *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2015.

Şostin, Nikolay, *Mihail P. Vronçenko, voennyi geodezist i geograf*, Geodezizdat, Moskva, 1956.

ANATOLIA IN THE CHRONICLE OF RAMON MUNTANER

Ramon Muntaner'in Kroniğinde Anadolu

Alim NASIROV*

Abstract

Ramon Muntaner, one of the leading figures of the Catalan Grand Company, spent about a year in Anatolia between 1303 and 1304 and recorded valuable information about the places that he saw there in his chronicle written between 1325 and 1328. Muntaner described the geographical features and social-political landscape of Anatolia in an original style and mentioned the names of many settlements in the chronicle. According to Muntaner, the places where the Catalan army passed through in Anatolia were Artaki (Erdek/Kyzikos), Philadelphia (Alaşehir), Nymphaeum (Nif/Kemalpaşa), Magnesia (Manisa), Tyre (Tire), Ephesus (Efes/Selçuk), Anaia (Kadı Kalesi), the Iron Gate (Demir Kapı) and Passaquia (Lampsakos/Lapseki), respectively. At the end of 1304, the Catalans crossed directly from Lapseki into Gallipoli and settled there. Thus, their adventure in Anatolia, which lasted about a year, came to an end. In this study, we will consider what Ramon Muntaner recorded about the places that he saw in Anatolia.

Öz

Büyük Katalan Kumpanyası'nın önde gelen isimlerinden birisi olan Ramon Muntaner, 1303-1304 yılları arasındaki yaklaşık bir yılını Anadolu'da geçirmiş ve 1325-1328 yılları arasında kaleme aldığı kroniğinde, burada gördüğü yerler hakkında değerli bilgiler kayda geçirmiştir. Muntaner, Anadolu'nun coğrafi özelliklerini ve sosyal-siyasi manzarasını özgün bir üslupla tasvir etmiş ve kroniğinde birçok yerleşim yerinin de adını zikretmiştir. Muntaner'e göre Katalan ordusunun Anadolu'da geçtiği yerler sırasıyla şunlardır: Artaki (Erdek), Philadelphia (Alaşehir), Nymphaeum (Nif/Kemalpaşa), Magnesia (Manisa), Tyre (Tire), Ephesus (Efes/Selçuk), Anaia (Kadı Kalesi), Demir Kapı ve

---

* Graduate student, Ankara University, Faculty of Languages, History and Geography, History Department, e-mail: anasirov@ankara.edu.tr

Passaquia (Lampsakos/Lapseki). 1304 yılı sonunda Katalanlar, Lapseki'den doğrudan Gelibolu'ya geçerek buraya yerleştiler ve böylece, onların yaklaşık bir yıl süren Anadolu maceraları sona ermiş oldu. Biz, bu çalışmamızda Ramon Muntaner'in Anadolu'da iken gördüğü yerler hakkında verdiği bilgileri ele alacağız.

Keywords: Ramon Muntaner, The Catalans, The Catalan Company, Anatolia.

Introduction

Ramon Muntaner is a member and one of the leading figures of the Catalan Company, which came to Constantinople from Sicily and entered the service of the Eastern Roman Emperor, Andronikos II Palaiologos, in 1303. Muntaner, who was born in Perelada (Catalonia) in 1265, lived an adventurous life until his death in 1336.¹ He met Roger de Flor in Sicily and since then became one of his most devoted men.² Thus, he came to the lands of the Eastern Roman Empire in 1303 in the army led by Roger as a result of the Emperor's attempt to hire foreign mercenaries to repel the external attacks that the empire was subjected to.³ The Emperor was planning to use the Catalans, especially in the struggle against the Ottomans.⁴

---

¹ Robert D. Hughes, *The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of Ramon Muntaner*, Tamesis Books, Woodbridge 2006, p.9-12; Joan-Pau Rubiés, "Rhetoric and Ideology in the Book of Ramon Muntaner", *Mediterranean Historical Review*, XXVI/1 (2011), p.1-6; Judith Mengler, "Logistics and Food Supply in the Crònica of Ramon Muntaner", in *Killing and Being Killed: Bodies in Battle*, ed. Jörg Rogge, Transcript-Verlag Bielefeld 2017, p.233-234; H. Şebnem Atakan, "Ramón Muntaner Kroniğinde Katalanlar ve Bizans", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), p.32-33.

² Mengler, "Logistics and Food Supply in the Crònica of Ramon Muntaner", p.233-234; Atakan, "Ramón Muntaner Kroniğinde Katalanlar ve Bizans", p.32.

³ Ramon Muntaner, *Crònica Catalana*, trans. Antonio de Bofarull, Imprenta de Jaime Jepús, Barcelona 1860, p.383-385; Nikephoros Gregoras, *Rhömäische Geschichte: Historia Rhomaike*, Übersetzt von und Erläutert Jan Louis Van Dieten, Erster Teil, Kapitel I-VII, Anton Hiersemann, Stuttgart 1973, p.177; Georges Pachymères, *Relations Historiques*, éd. et tra. Albert Failler, Vol. IV, Livres X-XIII. Institut Français D'études Byzantines, Paris 1999, p.430-432; Francisco de Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, dir. Don Juan de Moncada, Libreria de D. Juan Oliveres, Barcelona 1875, p.17-23; Alfonso Lowe, *The Catalan Vengeance*, The Trinity Press, London/Boston 1972, p.17-19; M. Castillo Didier, "Ramón Muntaner: La expedición de los catalanes al Oriente Fragmento de la Crónica", *Byzantion nea hellás*, XXXIV, (2015), p.362; Keneth M. Setton, "The Catalans In Greece", in *A History of the Crusades: The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, ed. Kenneth M. Setton-Harry W. Hazard, Vol. III, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1975, p.169.

⁴ Setton, "The Catalans In Greece", p.169.

The conquest of Constantinople in 1204, as is known, plunged the Eastern Roman Empire into deep chaos. Although the empire began to recover after the re-conquest of Constantinople in 1261, it was not easy to regain its strength as there were many issues to be solved.⁵ Especially the Turks on the eastern borders were one of the biggest problems for the Romans. In the late 13th and early 14th centuries, during the reign of Andronikos II Palaiologos, who ascended the throne in the Eastern Roman Empire in 1282, almost the whole of Anatolia was under the rule of the Turks, except for some cities or castles in the western regions.⁶ Because of this critical situation of the empire, the Emperor hoped to take advantage of foreign mercenaries against the Turks.⁷ The defeat of the Roman army by Osman Ghazi, the founder of the Ottoman state, in the Battle of Bapheus on July 27, 1302, and the failure of the co-Emperor Michael's Anatolian campaign that year, despite his alliance with the Alans, made the situation even more critical.⁸ At such a time, this aforesaid Roger de Flor, the head of the Catalan mercenaries who had fought for a long time against the Anjou dynasty and were out of employment after the Peace of Caltabellota signed in 1302, offered his services to Andronikos II Palaiologos. When his offer was accepted with great pleasure by the Emperor, The Catalan Grand Company, led by Roger de Flor, left Sicily and came to Constantinople, as mentioned above.⁹ The Catalans who arrived at Constantinople in September 1303 were sent into

---

⁵ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, trans. Joan Hussey, Alden & Mowbray, Oxford 1968, p.451; Zerrin Günel Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifakı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, XXXV, (1994), p.123.

⁶ Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, p.492; Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar ile İttifakı", p.124; Yusuf Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009, p.29.

⁷ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.379-385; Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.432; Israel Muñoz Gallarte y Carlos Argumánez Nieto, "Aproximación a la Compañía Catalana y al Imperio Bizantino", *Revista de Arqueología* XXI/300, (2006), p.28.

⁸ Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.358-366; Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifakı", p.124-125; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, p.157-159; Halil İnalçık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, (1998), p.61; Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı", içinde *Süğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı devleti'nin kuruluşu üzerine tartışmalar*, Der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005, p.304-334.

⁹ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.382-383; Gregoras, *Rhomäische Geschichte: Historia Rhomaïke*, p.177; Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.430-432; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.17-23; Keneth M. Setton, *Catalan Domination Of Athens 1311-1388*, Variorum, London 1975, p.3; Setton, "The Catalans In Greece", p.169; George Finlay, *A History Of Greece: From Its Conquest By The Romans To The Present Time (B.C. 146 to A.D. 1864)*, ed. H. F. Tozer, Vol. III, The Clarendon Press, Oxford 1877, p.389-391.

Anatolia from there soon.¹⁰ Thus, Ramon Muntaner, one of the commanders of the Catalan Company, spent about a year in Anatolia from the end of 1303 to the end of 1304 with his brothers in arms and in his chronicle, which he wrote between 1325 and 1328, he recorded valuable information about the places that he passed through during his time there.

This is a qualitative study and the purpose of this study is to examine the information that Muntaner recorded about Anatolia, where he lived between 1303 and 1304.

Artaki

The Catalans had a big quarrel with the Genoese while they were in Constantinople. Therefore, the Emperor decided to send them to Anatolia to attack the Turks as soon as possible.¹¹ Eventually, at the end of September 1303, the Catalans left Constantinople and crossed into Anatolia.¹² Muntaner says:

---

¹⁰ Chroniclers such as Muntaner, Pachymèrès, Gregoras, Moncada mentioned the arrival of the Catalans to Constantinople, but they did not indicate in what year this took place. (see, Muntaner, *Crònica Catalana*, p.383; Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.430-436; Gregoras, *Rhomäische Geschichte: Historia Rhomaike*, p.177; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.23); Therefore, it was initially thought that the Catalans arrived at Constantinople in September 1302. However, when Georg Caro came up with the idea that this took place in 1303, many historians accepted it. (see, Georg Caro, "Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachymeres," *Byzantinische Jytschrift*, VI, (1897), p.115-116; Laiou, Angeliki E., *Constantinople And The Latins: The Foreign Policy Of Andronicus II, 1282-1328*, Vol. LXXXVHI, Harvard University Press, Massachusetts 1972, p.134-135 note 23). We understand that the arrival date of the Catalans was September 1303, thanks to the document sent by the Venetians to Constantinople and demanded compensation from the Eastern Roman Emperor. In this document dated September 27, 1319, published by Rubió i Lluç, the Venetians demanded compensation from the Romans for the damage done by Roger de Flor on August 18, 1303 on Ceos Island (present-day Kea / Mürted). Thus, we see that the Catalans plundered Ceos in the Aegean Sea on their way to Constantinople, then continued their journey and arrived at the Eastern Roman capital in September 1303. (see, Rubió i Lluç, "Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409): col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1947, p.135-136, doc. no CXI; Laiou, *Constantinople And The Latins*, p.134-135 note 23; Setton, "The Catalans In Greece", p.169).

¹¹ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.383-384; Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.436-438; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.24-27; George Finlay, *A History Of Greece*, p.392; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.22-23; David Agustí, *Los Almogávares: La expansión Mediterránea de la Corona de Aragón*, Silex, Madrid 2004, p.58-59;

¹² Pachymèrès, *Relations Historiques*, p.436-437 note 11.

“And next day he had more pay given to all and ordered all to prepare to proceed to Boca Daner¹³ and attack the Turks, who, at that place, had taken from the Emperor land to the extent of more than thirty days’ journeys, covered with good cities and towns and castles which they had subdued and which paid tribute to them. ... the Turks had, in truth, made such conquests, that an army of them came opposite Constantinople; there was not more than an arm of the sea, less than two miles broad, between them and the city, and they drew their swords and threatened the Emperor, and the Emperor could see it all. Imagine with what grief he beheld it. If they had had wherewith to cross this arm of the sea, they would have taken Constantinople.”¹⁴

The place that Muntaner first mentioned in Anatolia was Artaki, where they first disembarked there. He described Artaki as a fertile peninsula (present-day Kapıdağ Peninsula, where Erdek is situated) and mentioned the walls that protected it, stating that this peninsula had frequently been attacked by the Turks:

“... the Turks wished, at all costs, to have that peninsula which is a very fertile place. And all this peninsula is protected towards the land by a wall, the line of defence of which is not more than half a mile, from one sea to the other. And then, from that neck onward, the peninsula is very large, there are over twenty thousand hamlets and manors and farms. And the Turks had come many times to demolish that wall; for, if they could demolish it, they could pillage the whole peninsula.”¹⁵

After giving this information about Artaki, Muntaner reported that they raided a nearby Turkish camp and defeated them.¹⁶ Those referred to here as "the Turks" were probably the Karesids.¹⁷ The chronicler reported that the place

---

¹³ According to Goodenough, the mentioned place is the Strait of Gallipoli, according to Buchon, the Strait of Sestos and Abydos (see, Ramon Muntaner, *Chronicle*, trans. Lady Goodenough, In Parenteses Publications Catalan Series, Cambridge 2000, CCII, p.407 note 145; Jean Alexandre Buchon, *Collection des Chroniques Nationales Françaises: du Treizième au Seizième Siècle. Chronique de Ramon Muntaner*, Tome 2, Verdière, Libraire, Paris 1825, p.139 note 1)

¹⁴ Ramon Muntaner, *Chronicle*, CCII, p.407-408.

¹⁵ Muntaner, *Chronicle*, CCIII, p.409

¹⁶ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.386-387; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.30-32; Gallarte y Nieto, “Aproximación a la Compañía Catalana y al Imperio Bizantino”, p.28-29; ; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.24; Agustí, *Los almogávares*, p.54-55.

¹⁷ José María Moreno Echevarría, *Los Almogávares*, Minicaja ePub Base, Barcelona 1973, p.41; Zerrin Günel Öden, *Karası Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/166, Ankara

where the Turks camped was “two leagues away ... between two rivers.”¹⁸ Ayönü claims that the place between two rivers is the place between Murat Creek and Ağa Creek, nevertheless, Hopwood claims that it is somewhere between Manyas Lake and Marmara Sea.¹⁹

The Catalans, who returned to their camp after the victory and were about to march inland, decided to winter in Artaki as the weather got colder. Muntaner says the following about this:

“And when this was over, the Grand Duke with all his Company, prepared to march through Anatolia against the Turks and to deliver out of captivity the cities and castles and towns that the Turks had conquered. But when he and his followers were ready to depart from Artaqui, which was on the first day of November, there set in the most severe winter of the world, with rain and wind and cold and bad weather, so that the rivers became so large that no man could cross them. And so he decided to winter in this place, Artaqui, which is a place fertile in all things. In that country is the greatest cold of the world with most snow; when the snow begins there is nothing else until April.”²⁰

Philadelphia

After spending the winter of that year in Artaki, the Catalans marched through Anatolia and achieved several victories against the Turkish troops they faced there. The most important of these was, without a doubt, breaking the siege of Philadelphia, which had been besieged by Yakup I of Germiyan, whom Pachymérès called Alishir Karman, for a while. The Turkish forces led by the Germiyanids, whom Muntaner called ‘the bands of Cesa and of Tiu’, were defeated by the Catalan army near Philadelphia, and then Roger de Flor entered the city with his army.²¹ It is crucial to state that, according to Hopwood, what

---

1999, p.22; Öden, “Bizans İmparatorluğu’nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifakı”, p.127.

¹⁸ Muntaner, *Chronicle*, CCIII, p.409

¹⁹ Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya’daki Faaliyetleri (1302-1311)*, p.36; Keith Hopwood, “Türklerin Anadolu’nun Batı Kıyılarını Fethi ve Katalan Kumpanyası”, Çev. Serdar Çavuşdere, *Tarih Okulu*, II, (2009), p.127-136.

²⁰ Muntaner, *Chronicle*, CCIII, p.411

²¹ Muntaner, *Crónica Catalana*, p.391; Pachymérès, *Relations Historiques*, p.468-470; Gregoras, *Rhömäische Geschichte: Historia Rhomaike*, p.177-178; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.39-40; Agustí, *Los almogávares*, p.58-59; Finlay, *A History Of Greece*, p.393-394; Echevarría, *Los Almogávares*, p.47; Ostrogorsky,

Muntaner referred to as ‘the bands of Cesa and of Tiu’ were probably the Germiyanids and Ottomans, but according to Hughes, the Sarukhanids and Aydinids.²²

In his narrative of this battle, Muntaner said that Philadelphia was one of the largest cities in the world, and he compared the perimeter of the city with Rome and Constantinople:

“And the Turks were prepared to oppose them, namely the bands of Cesa and of Tiu, which were composed of kinsmen of those the Company had killed at Artaqui. The Company came to a city called Philadelphia, which is a noble city and of the great cities of the world, with a circumference of full eighteen miles, as much as Rome or Constantinople. And near that city, at a distance of one journey, were the said two bands of Turks who were altogether full eight thousand horsemen and full twelve thousand afoot, and they offered battle. ... The battle was very hard and lasted from sunrise until the hour of nones. The Turks were all killed or taken prisoners ... And the Grand Duke and his Company searched the field very joyously and had not lost more than eighty horsemen and a hundred men afoot, and they made infinite gain. And whilst they searched the field, which took them full eight days, they camped in that place which was beautiful and delightful, and then they went to the said city of Philadelphia where they were received with great joy and gladness.”²³

According to Pachymérés, the place where the battle took place was Aulax, which Muntaner described as a beautiful and pleasant place within a day's march away from Philadelphia.²⁴ Pachymérés claimed that the route of the Catalans until they arrived at Philadelphia was as follows: Akhyraous, Germe, Khliara and Aulax.²⁵

History of the Byzantine State, p.493; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.29-33; Laiou, *Constantinople And The Latins*, p.135; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944, p.42.

²² Hughes, *The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of Ramon Muntaner*, p.55 note 71 and 72; Hopwood, “Türklerin Anadolu'nun Batı Kıyılarını Fethi ve Katalan Kumpanyası”, p.131.

²³ Muntaner, *Chronicle*, CCV, p.414-415.

²⁴ Pachymérés, *Relations Historiques*, p.468; Muntaner, *Chronicle*, CCV, p.414; Agustí, *Los almogávares*, p.58; Finlay, *A History Of Greece*, p.394; Wittek, *Menteşe Beyliği*, p.42.

²⁵ Pachymérés, *Relations Historiques*, p.464-468; Ü. Melda Ermiş, “Darkale in the Byzantine Period: Settlement and Some Architectural Notes”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XI /1, (2016), p.67; For more detailed

Tyre, Ephesus, Anaia and The Iron Gate

Muntaner says that after staying in Philadelphia for 15 days, the army went to Nymphaeum, from there to Magnesia, then to Tyre. When they were in Tyre, the soldiers from the Principality of Monteshe and some other Turkish tribes, who had been defeated in Philadelphia and had retreated from the battlefield, attacked there, unaware that the Catalans were in this castle. According to the chronicler, the Catalans suddenly attacked the Turks under the command of Corberan de Alet. Subsequently, the Turks retreated to a nearby mountain after fighting for a while, and Corberan, who was following them, was killed by an arrow.²⁶ In this episode, Muntaner mentioned a church two miles from the city (Tyre) in which St. Georgio's²⁷ body was resting, and he said that it was one of the most amazing churches he had ever seen in his life. At the end of his narration the chronicler added:

“And so they buried En Corberan, with about ten other Christians who had been killed with him, in the church of Saint George, with great solemnity. And they had fine tombs made for them; the Grand Duke and the host lingered eight days in order that a rich and beautiful tomb should be erected for En Corberan.”²⁸

The Catalans went from Tyre to Ephesus, where they met with Admiral Ferran de Ahones, who had been sent to Chios Island by Roger de Flor before, and Berenguer de Rocafort, who came from Italy to join them with 1200 soldiers. And from there, they all went to Anaia, where they fought against the Turks and defeated them.²⁹ In this chapter, Muntaner narrates a miracle full of fantasy about the tomb of Saint John the Evangelist,³⁰ one of the apostles of the prophet Jesus,

---

information about these places mentioned by Pachymeres, see, William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, p. 125-168; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1993, p.40, 138,139.

²⁶ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.391-392; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.43-44; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.37-38; Agustí, *Los almogávares*, p.60.

²⁷ Saint Georgius was a Christian martyr who was sentenced to death during the reign of Emperor Diocletian for tearing up the anti-Christian edict (see, Eusebius Pamphilus, *The Church History of Eusebius*, trans. Arthur Cushman Mcgiffert, A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Lane 1890, p.693).

²⁸ Muntaner, *Chronicle*, CCVI, p.416

²⁹ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.393-394; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.45-47; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.39-41; Agustí, *Los almogávares*, p.61-62.

³⁰ One of the apostles of Jesus. Gregory of Tours recorded the following about his death: “After Domitian’s death the blessed John, Apostle and Evangelist, returned from exile, when he was

in Ephesus. This fantastic narration, which could be an example of medieval superstitions, is about a kind of manna that is healing for many things.³¹ As a matter of fact, some Christian clergymen like Polycrates, bishop of Ephesus, and Irenaeus, bishop of Lyon, claimed that Saint John the Evangelist died in Ephesus, and his tomb was in this city.³² Muntaner supported this claim by saying “*and in the said place, Ephesus, is the tomb which monsenyer Saint John the Evangelist entered when he had taken leave of the people.*”³³

In the episode that Roger de Flor sent Muntaner to Anaia to bring Rocafort over to Ephesus, Muntaner complained that the roads were very dangerous due to the Turkish raids. He says the following about this:

“I took leave of the Grand Duke and the Company at once and sent twenty horses for the use of En Rocafort, for him to ride and come to me in the city of Ephesus, otherwise called Theologos in Greek; and he underwent much danger from many attacks from the Turks. And there came with him full five hundred Almugavars; the others remained in the city of Ani with the admiral En Ferran de Ahones, because of the Turks who made raids every day.”³⁴

It is understood from this passage that the Romans were trying to survive under very harsh conditions in the few castles left in their possession in Western Anatolia. Muntaner claimed that the Catalans, after staying in Anaia for two weeks, went to the mountain pass called Iron Gate on the borders of Cilicia in Southern Anatolia, where they faced and defeated the Turkish army consisting of Aydinids and some other Turkish tribes in August 1304:

“And then he had the banner brought out and wished to complete a visit to all the Kingdom of Anatolia; so that the host went as far as the Iron Gate, which is a mountain on which there is a pass called the Iron Gate, and which is at the parting of Anatolia and the Kingdom of Armenia. When he was at the Iron Gate, the Turks of that band of Atia which had been discomfited at Ani, and all the

---

very old and had come to the end of his life, which he had spent in perfect communion with God, he climbed into the tomb while still alive. It is said that John will not experience the death until our Lord shall come again at the Judgement Day, for he himself said in his Gospel: I will that he tarry till I come.” (see, Gregory of Tours, *The History of the Franks*, trans. Lewis Thorpe, Penguin Books, London 1974, p.85).

³¹ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.393-394.

³² Henry Chadwick, "St. John the Apostle." *Encyclopedia Britannica*, January 8, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Saint-John-the-Apostle>.

³³ Muntaner, *Chronicle*, CCVI, p.416.

³⁴ Muntaner, *Chronicle*, CCVII, p.417-418.

other Turks who were left of the other bands, were all assembled on a mountain ... and then they had such a victory that they vanquished the Turks.”³⁵

However, the claim that the Catalans went to the borders of Cilicia does not sound reasonable to many historians, for the Aydinids mentioned here by Muntaner were not living in Southern Anatolia but in Western Anatolia, so it seems unlikely that they came to the Iron Gate. For instance, Rubió i Lluch says, “*the historian does not give us a single geographical name, as if the company flew there or passed through a deserted desert.*”³⁶

According to Muntaner, after staying at the Iron Gate for three days the Catalans decided to return to Anaia, but whilst they were on the march, the Emperor asked Roger de Flor for help due to a problem in Bulgaria.³⁷ Thereupon, the Catalans came to Passaquia (Lapseki) to cross into Gallipoli. Thus, they left Anatolia in late 1304 at the behest of the Emperor and settled in Gallipoli. In the spring of 1305, their commander, Roger de Flor, was murdered in Adrianople.³⁸ The adventures of the Catalans, who became hostile towards the Eastern Roman Empire once after this murder, would continue for a while in Gallipoli and Thrace.

Conclusion

Ramon Muntaner, who spent about a year in Anatolia from the autumn of 1303 to the autumn of 1304, with the army mainly composed of Catalan and Aragonese soldiers led by Roger de Flor, recorded considerable information in his chronicle about the places he saw there, as mentioned above. Muntaner first gave information about Erdek and then about Alaşehir. According to Muntaner, the most severe winter in the world was experiencing in Erdek. While describing Alaşehir, he exaggeratedly compared it with Rome and Constantinople. After

---

³⁵ Ibid., p.418-419

³⁶ Rubió i Lluch, *Paquimeres i Muntaner*, Vol. I, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona 1927, p.24

³⁷ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.396; Pachymérès, *Relations Historiques*, p.556-558; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.54; Setton, “The Catalans In Greece”, p.169; George Finlay, *A History Of Greece*, p.396 ; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.50-51; Agustí, *Los almogávares*, p.69-70.

³⁸ Muntaner, *Crònica Catalana*, p.397-404; Gregoras, *Rhömäische Geschichte: Historia Rhomaike*, p.179; Pachymérès, *Relations Historiques*, p.558-576; Moncada, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, p.57-83; George Finlay, *A History Of Greece*, p.396-400; Lowe, *The Catalan Vengeance*, p.50-64; Agustí, *Los almogávares*, p.70-73.

mentioning the church of St. Georgio in Tire and the tomb of John the Evangelist in Efes, Muntaner gave a piece of brief information about the events in Kadı Kalesi and claimed that they went as far as Demir Kapı on the Cilician border. And Muntaner finally informed that they came to Lapseki and crossed into Gallipoli from there. All this information given by Muntaner is of great importance in terms of Byzantine and Turkish history.

Bibliography

- AGUSTÍ, David, *Los Almogávares: La Expansión Mediterránea de la Corona de Aragón*, Silex, Madrid 2004.
- ATAKAN, Hayal Şebnem, “Ramón Muntaner Kroniğinde Katalanlar ve Bizans”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- AYÖNÜ, Yusuf. *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki faaliyetleri (1302-1311)*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2009.
- BUCHON, Jean Alexandre, *Collection des Chroniques Nationales Françaises: du Treizième au Seizième Siècle. Chronique de Ramon Muntaner*, Tome 2, Verdrière, Libraire, Paris 1825.
- CARO, Georg, “Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachymeres,” *Byzantinische Jyitschrijt*, 6, (1897), p.114-125.
- CHADWICK, Henry, "St. John the Apostle." *Encyclopedia Britannica*, January 8, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Saint-John-the-Apostle>.
- DE MONCADA, Francisco, *Expedición de los Catalanes y Aragoneses Contra Turcos y Griegos*, dirigida por Don Juan de Moncada, Libreria de D. Juan Oliveres, Barcelona 1875.
- DIDIER, M. Castillo, “Ramón Muntaner: La expedición de los catalanes al Oriente Fragmento de la Crónica”, *Byzantion nea hellás*, XXXIV, (2015), p.362-364.
- ECHEVARRÍA, José María Moreno, *Los Almogávares*, Minicaja ePub Base, Barcelona 1973.
- ERMİŞ, Ü. Melda, “Darkale in the Byzantine Period: Settlement and Some Architectural Notes”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XI /1, (2016), p.59-76.
- FINLAY, George, *A History Of Greece: From Its Conquest By The Romans To The Present Time (B.C. 146 to A.D. 1864)*, Edited by H. F. Tozer, Vol. III, The Clarendon Press, Oxford 1877.
- GALLARTE, Israel Muñoz y Carlos Argumánez Nieto, “Aproximación a la Compañía Catalana y al Imperio Bizantino”, *Revista de Arqueología*, XXI/300, (2006), p.23-34.

- GREGORAS, Nikephoros, *Rhömäische Geschichte: Historia Rhomaike*, Übersetzt von und Erläutert Jan Louis Van Dieten, Erster Teil, Kapitel I-VII, Anton Hiersemann, Stuttgart 1973.
- GREGORY, Bishop of Tours, *The History of the Franks*, Translated by Lewis Thorpe, Penguin Books, London 1974.
- HOPWOOD, Keith, “Türklerin Anadolu’nun Batı Kıyılarını Fethi ve Katalan Kumpanyası”, Çev. Serdar Çavuşdere, *Tarih Okulu*, II, (2009), p.127-136.
- HUGHES, Robert D., *The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of Ramon Muntaner*, Barcino-Tamesis, Barcelona 2006.
- İNALCIK, Halil. “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”. *Tarih Boyunca İznik*, (1998), p.59-85.
- _____, “Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı”, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı devleti'nin kuruluşu üzerine tartışmalar*, Der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005, 301-339.
- LAIYOU, Angeliki E., *Constantinople And The Latins: The Foreign Policy Of Andronicus II, 1282-1328*, Vol. LXXXVHI, Harvard University Press, Massachusetts 1972.
- LOWE, Alfonso, *The Catalan Vengeance*, The Trinity Press, London/Boston 1972.
- MENGLER, Judith, “Logistics and Food Supply in the Crònica of Ramon Muntaner.” In *Killing and Being Killed: Bodies in Battle*, Edited by Jörg Rogge, Transcript-Verlag, Bielefeld 2017.
- MUNTANER, Ramon, *Chronicle*, Translated by Lady Goodenough, In Parenteses Publications Catalan Series, Cambridge 2000.
- NICOL, Donald MacGillivray, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, *Crònica Catalana*, Traducido por Antonio de Bofarull, Imprenta de Jaime Jepús, Barcelona 1860.
- ÖDEN, Zerrin Günel, “Bizans İmparatorluğu’nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifakı”, *Tarih Dergisi*, XXXV, (1994), p.123-130.
- _____, *Karası Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/166, Ankara 1999.
- OSTROGORSKY, George, *History of the Byzantine State*, trans. Joan Hussey, Alden & Mowbray, Oxford 1968.
- PACHYMÉRÈS, Georges, *Relations Historiques*, Traduit par Albert Failler, Vol. IV, Livres X-XIII. Institut Français D’études Byzantines, Paris 1999.
- PAMPHILIUS, Eusebius, *The Church History of Eusebius*, Translated by Arthur Cushman McGiffert, A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Lane 1890.

- RAMSAY, William M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- RUBIÉS, Joan-Pau, "Rhetoric and Ideology in the Book of Ramon Muntaner", *Mediterranean Historical Review*, XXVI/1, (2011), p.1-29.
- RUBIÓ I LLUCH, Antonio, *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409): col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1947.
- _____, *Paquimeres i Muntaner*, in Institut d'Estudis Catalans, Vol. I, *Memories*, Barcelona 1927.
- SETTON, Kenneth M., *Catalan Domination Of Athens 1311-1388*, Variorum, London 1975.
- _____, "The Catalans In Greece." In *A History of the Crusades: The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Edited by Kenneth M. Setton–Harry W. Hazard, Vol. III, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1975, p.167-224
- UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1993.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944.

İKBAL VE İLTİMAS: HÜSEYİN REMZİ PAŞA

Prosperity And Favoritism: Hüseyin Remzi Pasha

İsmet Sarıbal*

Özet

Hüseyin Remzi Paşa başarılı bir askeri öğrencilik kariyerinin sonunda Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûna muallim olarak atanmıştır. Bu görevi esnasında Sultan II. Abdülhamid'in gözüne girmek amacıyla Alman askeri teorisyenlerinden tercüme yapmaya başlamıştır. Bu süreçte dönemin etkili simalarından İngiliz Said Paşa'nın kızıyla evlenerek Babıalî'deki nepotizm ağına dâhil olmuştur. Bu evlilik ve tercüme faaliyetleri onun kariyerinin seyrini değiştirmiştir. Mühendishânedeki Harbiye Nezareti İkinci Şubeye tayin olan Hüseyin Remzi, Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye'nin yayınlanmasında görev almış, dergideki makaleleri yanı sıra Avrupa askeri literatüründen yararlanarak telif ve tercüme eserler kaleme almıştır. Bir erkân-ı harp olmasına karşın hiç kıta tecrübesi yaşamayan hatta neredeyse İstanbul'dan hiç ayrılmayan Hüseyin Remzi bu yayınları sayesinde on beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde yüzbaşılıktan mirlivalığa yani paşalığa terfi etmiştir. Lakin II. Abdülhamid'in iktidardan düşmesi Hüseyin Remzi için de sonun başlangıcı olmuştur. Emekliye ayrılmak zorunda kalan Hüseyin Remzi, bir akıl hastalığına tutularak kariyeri yanı sıra akıl sağlığını da kaybetmiştir. Hüseyin Remzi başına gelenlerden dolayı İttihadçılara karşı nefret duymaya başlamış, bu nefreti onu Mütareke döneminde Milli Mücadeleye karşı bir duruş sergilemeye itmiştir. Kızıl Hançer Cemiyetinin içerisinde yer alan Hüseyin Remzi, Damat Ferit Paşa'nın dördüncü hükûmeti döneminde de bakanlık yapmış ve bu faaliyetlerinden dolayı vatan hainliği suçuyla *Yüzellilikler* listesine dâhil edilmiştir. Bu çalışmada Hüseyin Remzi'nin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Nepotizm, İltimas, Yüzellilikler.

---

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ismetsaribal@gmail.com.

Makale Geliş Tarihi: 19.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 31.05.2021

Abstract

Upon successful completion of his military student career, Huseyin Remzi Pasha was appointed as teacher to the Imperial Engineering School. During this duty, he started translating German military theorists to gain Sultan Abdulhamid II's favor. During this period, he married the daughter of English Said Pasha, one of the famous figures of the time, and as a result, became part of the nepotism network in the Sublime Porte. Both this marriage and his translation activities changed the course of his career. Huseyin Remzi, who was transferred from the engineering office to the Second Branch of the War Ministry, took part in the publication of Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye, and besides his articles in the journal, he wrote copyright and translation works using European military literature. As a result of these publications, Huseyin Remzi, who had no command experience and, in fact, almost never left Istanbul despite being a staff officer, was promoted from captain to brigadier general in as little as fifteen years. However, Abdulhamid II's fall from power was the beginning of the end for Huseyin Remzi as well. Huseyin Remzi, who had to retire, suffered a mental disease, causing him to lose both his career and his sanity. Huseyin Remzi started to feel hostility towards the Young Turks after his misfortunes, and this hostility led him to take a stand against the Turkish National Struggle during the Armistice period. Huseyin Remzi, who was member of the *Kızıl Hançer Society*, also took part as a minister in the fourth government established by Damat Ferit Pasha. Therefore Huseyin Remzi was added the List of *150 Personae Non Gratae of Turkey* for treason. This study will evaluate the life and activities of Huseyin Remzi.

Keywords: Abdulhamid II, Nepotism, Favoritism, 150 Personae Non Gratae of Turkey.

Giriş

Ömer Seyfettin, Harbiye'den mezun olup 1903'te ilk görev yeri olan Selanik'e gittiği dönemde yaşadıklarını *Nakarut* adıyla kaleme aldığı hikâyesinde anlatır. Hikâyenin bir bölümünde Selanik'te, Manastır'da eşkıya peşinde koşmaktan bitap düşen Ömer Seyfettin, yaşadığı sıkıntılar nedeniyle kendisiyle bir iç hesaplaşmaya girer. Ona göre hayatındaki en büyük pişmanlığı bir erkân-ı harp (kurmay subay) olamayışındır. *Erkân-ı harp olamayınca mabedi başına yıkılmış haris bir zabit gibi ezildim* der. Neden erkân-ı harp olmak istediğini ise şu satırlarda ifade eder: “*Erkân-ı Harp olmak bütün gençliğimi dolduran bir histi. Niçin? Yazacağım işte... Çabuk terfi etmek, yüksek mevkilere geçmek, güzel İstanbul'da zevk içinde, eğlence içinde yaşamak, çok iyi yemek, çok iyi içmek, çok iyi geçinmek, zengin bir izdivaç avlamak,*

çabucak paşa olmak, Avrupa'da ataşemiliterlikle keyif yetiştirerek ömür sürmek için değil mi?"¹

Aslına bakılırsa Ömer Seyfettin'in Harbiye'deki öğrencilik kariyeri pek parlak değildir. Akademik başarısı düşüktür² ve aynı zamanda arkadaşlarıyla kavga etmekten çekinmeyen disiplinsiz bir öğrencidir³. Hâsılı erkân-ı harp olması ihtimal dâhilinde değildir. O nedenle bu gerçeğin farkında olan Ömer Seyfettin'in erkân-ı harplikle ilgili düşüncelerini, bir pişmanlık hissini ifadesinden ziyade yaşadığı dönemdeki subayların yönelimlerini göstermek amacıyla yazılmış bir eleştiri olarak görmek gerekir. Gerçekten de son dönem Osmanlı subayları içerisinde Ömer Seyfettin'in eleştirisini haklı çıkaracak epey misal vardır. Bunlara dair verilecek en güzel örneklerden biri de Hüseyin Remzi Paşa'dır.

Hüseyin Remzi aslen Samsunlu'du. Büyük Çerkes sürgününde Anadolu'ya göç eden Mocan adlı bir Abhaz ailesindendi⁴. Hicri 1300 yılında Mühendishâne-i Berri-i Hümayûndan topçu subayı olarak birincilikle mezun olmuştu. Mezuniyetinin ardından Mekteb-i Harbiyede kurmaylık eğitimine başlamış, 17 Şevval 1302 [20 Temmuz 1885] tarihinde Mekteb-i Harbiyedeki eğitimini tamamlayarak erkân-ı harp yüzbaşısı rütbesini almıştı⁵.

Hüseyin Remzi mezuniyeti sonrasında Mühendishâne-i Berri-i Hümayûna *Ordu Teşkilatı, Tabiye ve Tarih-i Harb* muallimi olarak atanmıştı⁶. Mühendishânede

---

¹ Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri*, yay. haz. Nâzım Hikmet Polat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 809.

² Ömer Seyfettin kendi döneminde mezun olan 601 subay arasında 489. sıradaydı. *Mekâtib-i Askeriye Şâkirdâmı 1321 Senesi İmtihan-ı Umumî Cedveli*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul H 1321.

³ Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968, s. 76-79.

⁴ Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri II*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 77.

⁵ Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn*, Karabet Matbaası, İstanbul H 1312, s. 241; Ekmeleddin İhsanoğlu - Ramazan Şeşen - M. Serdar Bekar - Gülcan Gündüz (yay. haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C I, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2004, s. 373.

⁶ Bir erkân-ı harp olan Hüseyin Remzi'nin erkân-ı harp vezaifini görmek üzere kıtaya gitmesi gerekirken muallimliğe tayin edilmesi eğitimde kurumsallaşmanın sağlandığı son dönem için ender rastlanılan bir durumdur. Bu kabilden bir diğer örnek Ferik Ahmed Muhtar Paşa'dır. Ahmed Muhtar Paşa, Mühendishâne-i Berri-i Hümayûndan mezun olduktan sonra Mekteb-i Harbiyede kurmaylık eğitimini tamamlamış, erkân-ı harp yüzbaşısı naspedildikten sonra (23 Haziran 1299) kıtaya gönderilmek yerine tıpkı Hüseyin Remzi gibi Mühendishâne-i Berri-i Hümayûna *topçuluk fenni muallimi* olarak tayin edilmiştir. Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafası 1853-1854 Tuna Seferi*, yay. haz. Gültekin Yıldız-Fatih Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. X.

göreve başladıktan sonra ders vermenin yanı sıra hızlı bir şekilde kendi alanıyla ilgili tercüme faaliyetlerine başlamıştı. Zira Sultan II. Abdülhamid'in tercüme faaliyetleri de dâhil özellikle eğitim-öğretimin terakkisi hususunda yapılan yayınlara teveccüh gösterdiği, yazarları ve mütercimleri takdir ve taltif ettiği herkes tarafından bilinmekteydi. Öyle ki telif bir kitap yazmak veyahut farklı dillerde yayınlanmış önemli bir eseri tercüme etmek bürokraside yükselmenin, taltif edilmenin bir aracı olarak görülmeye başlanmıştı⁷. Hüseyin Remzi de bu bilinçle hareket etmiş, akrabalık ilişkilerini de kullanarak çok geçmeden gayretlerinin karşılığını almayı başarmıştı.

Ta'biye-i Sünûf-ı Selâse

Hüseyin Remzi, ilk olarak Klemens Wilhelm Jacob Meckel'in (1842-1905) 1877 yılında yayınlanan *Die Elemente der Taktik* adlı kitabının Fransızca baskısını⁸ *Ta'biye-i Sünûf-ı Selâse* adıyla tercüme etti. Meckel, Prusya'nın yetiştirdiği önemli askeri teorisyenlerindendi. Alman ulusal birliğinin kuruluşu sürecinde Avusturya ve Fransa'ya karşı yapılan savaşlarda yer almış, sonrasında Berlin Harp Akademisinde taktik dersleri vermişti. Meckel, 1885'te Alman askeri misyonunun başında Japonya'ya gönderilmiş, Japon ordusunun Rus-Japon Savaşı'nda elde ettiği başarıların mimarlarından birisi olmuştu⁹.

Ta'biye-i Sünûf-ı Selâse'nin birinci bölümünde harbin doğasına, diplomasi ve harp arasındaki ilişkiye değinilmiş, harbin ya da özel olarak muharebenin iki veçhesi, taarruz ve müdafaanın temel hususlarına açıklık getirilmiştir. Müteakiben bilmekle uygulamak arasındaki farktan hareketle harbi veyahut muharebeyi sevk ve idare etmenin bir bilim değil sanat olduğuna dikkat çekilmiş, strateji ve taktik arasındaki ilişkiye dair izahat verilerek harbin sevk ve idaresine dair temel kavramlar hakkında bilgi verilmiştir. Kitabın ikinci bölümünde taktiğin ta'biye-i nizamiye ve ta'biye-i tatbikiye olarak ikiye ayrıldığından bahsedilmiştir. Burada talimnamelerde yer alan taktik bilgilerin muharebe sahasının değişen koşullarına uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmış, aralıkların, derinliğin, yürüyüş kolu düzeninin, muharebenin yakından veyahut uzaktan icrası kararı gibi taktik hususların muharebenin gidişatına göre değişeceği belirtilmiştir. İkinci bölümün devamında piyade, süvari, topçu ve destek sınıfı olan istihkâm sınıfının nitelikleri hakkında tafsilatlı bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde piyadenin, dördüncü bölümde süvarinin, beşinci bölümde sahra topçusunun muharebedeki

⁷ Konuyla alakalı bir misal olarak ünlü şair Nazım Hikmet'in büyükbabası Mehmed Nâzım Paşa'nın, kaleminin gücüyle mülazemetten valiliğe uzanan ilginç kariyerine bakılabilir: İsmet Saribal, "Ahd-i Şehriyâr'den Devr-i Hamid-i Sâni'ye Valiliğe Giden Yolda Bir II. Abdülhamid Memurunun Serencamı", *Adam Akademi*, 8 (2), 2018, ss. 175-212.

⁸ İhsanoğlu vd. , *Osmanlı Askerlik...* , s. 373.

⁹ Hans Körner, "Meckel, Jacob", <https://www.deutsche-biographie.de/pnd101707959.html#ndbcontent> (e.t.15.02.2021).

taktik düzenleri takım, bölük, tabur, alay ve daha üst birlikler düzeyinde tek tek değerlendirilmiştir. Altıncı ve son bölümde mezkûr sınıfların muharebedeki ritübatlarının ne şekilde olacağı açıklanmıştır¹⁰.

İngiliz Said Paşa'nın Damadı Kolağası Hüseyin Remzi

Sade bir şekilde kaleme alınan *Ta'biye-i Sünûf-ı Selâse* askerlik nokta-i nazarından kıymetli ve faydalı bir kitaptı. İlk baskısı 6 Ağustos 1887'de yapılan kitabın 11 Eylül 1888'de ikinci baskısı da yapılmıştı. Hüseyin Remzi, kitabın ikinci baskısının yapılmasından kısa bir süre önce kariyerini etkileyecek önemli bir karara imza atmış, 20 Haziran 1888'de¹¹ dönemin etkili paşalarından İngiliz Said Paşa'nın kızı Ayşe Mediha Hanım'la evlenerek Babalı'deki nepotizm ağına dâhil olmuştu.

Said Paşa da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn mezunuydu. 1851'de mezun olduktan sonra muallim muavini olarak okulun eğitmen kadrosuna katılmış, ardından kolağası rütbesini alarak muallimlik vazifesine yükselmişti. 1854'te müstakbel kayınpederi Tophane Müşiri Rodoslu Ahmed Fethi Paşa'nın arzıyla eğitim için Edinburg Üniversitesine gönderilmiş, eğitimini tamamlayıp 1860'ta İstanbul'a döndüğünde Ahmed Fethi Paşa'nın kızı Güzide Hanım'la evlenmişti. Said Paşa, mühendislikteki maharetinin yanı sıra makbul bir paşanın kızıyla hayatını birleştirmiş olmasının etkisiyle II. Abdülhamid'in tahta çıkışına değin *Babriye Meclisi Üyeliği*, *Mekteb-i Babriye Nazırlığı*, *Tophâne-i Âmire Tecrübe ve Muayene-i Mamulat-ı Harbiye Meclisi Reisliği* gibi önemli görevlerde bulunmuş, II. Abdülhamid'in iktidarı ele almasıyla birlikte yine akrabalık ilişkileri sayesinde Mâbeyn Ferikliğine tayin edilmişti. Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarında Mâbeyn Ferikliği (daha sonra müşirliğe terfi etmiştir) yanı sıra *Babriye Nezâreti Kaymakamlığı*, *Mekteb-i Harbiye Nazırlığı*, *Serasker Kaymakamlığı* gibi önemli görevler icra etmişti. Çırağan Vakası dolayısıyla Sultan'ın gözünden düşüp valilikle bir süre İstanbul'dan uzaklaştırılmış olsa da hastalığını bahane edip istifa ederek birkaç yıl sonra İstanbul'a dönmüş, hayatının son demlerinde selamlık resm-i âlîsine görevlendirilmişti¹². Hâsılı kelam Hüseyin Remzi kariyerinin başındayken işte böylesine faal ve saraya yakın bir paşanın damadı olmuştu.

Hüseyin Remzi gerek gayet isabetli izdivacının gerekse de çeviri kitabının meyvelerini çok geçmeden almaya başladı. Tophâne-i Âmire Müşiriyetinin teklifi ve padişahın iradesiyle düğününden kısa bir süre sonra kendisine üçüncü

¹⁰ Meckel, *Ta'biye-i Sünûf-ı Selâse*, çev. Erkân-ı Harbiye Kolağalarından Hüseyin Remzi, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Matbaası, İstanbul H 1303 [M 1887].

¹¹ Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 84.

¹² Davut Erkan, "Said Paşa, Eğinli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-pasa-eginli> (e.t. 15.02.2021).

rütbeden nişan-ı âlî-i Osmanî verildi¹³. Hüseyin Remzi artık rütbe terfii hususundaki kaygılarını da bir kenara bırakmıştı. Nitekim taltifinden birkaç ay sonra Mühendishânenin *Kitâbet-i Osmaniye* muallimi Mustafa Nuri Efendi'nin binbaşılıktan kaymakamlığa terfi etmesiyle boşalan binbaşı kadrosuna Tophâne-i Âmire Müşiriyetinin teklifiyle atanmıştı¹⁴.

Fırka Emri

Hüseyin Remzi binbaşılığa terfi ettikten sonra tercüme faaliyetlerine hız kesmeden devam etti. Bu çerçevede yeni bir tercüme işine girişti. Hedefinde bu kez o dönemin tıpkı Meckel gibi meşhur Alman subaylarından Julius von Verdy Du Vernois (1832-1910) vardı. Verdy, 1867'de Alman Genelkurmay Başkanlığının İstihbarat Şubesinin başına getirilmiş, bu vazifeyle 1870-1871 Fransa - Almanya Savaşı'na katılmıştı. 1889-1890 yıllarında Harbiye Nâzırlığı gibi önemli bir görevi icra etmişti. Verdy, sahadaki bu başarılarının yanı sıra harp oyunu konusunda kendisini yetiştirmiş, eserler yazmış ve bu birikimini Alman subaylarının eğitiminde kullanmak için ciddi çaba sarf etmiş önemli bir isimdi¹⁵.

Verdy, Alman ordusunda 1887'de yürürlüğe konulan *Hizmet-i Seferiye Nizamnâmesi* hakkındaki düşüncelerini içeren bir kitap (*Über Practische Felddienst-Aufgaben*) kaleme almıştı. Hüseyin Remzi de Verdy'nin söz konusu kitabını incelemiş, kitapta yer alan Seferiye Nizamnâmesi'yle ilgili değerlendirmeleri analiz etmişti. Çünkü ona göre askeri literatürün incelenmesi ve araştırılması gereken en önemli mevzuu Hizmet-i Seferiye Nizamnâmesi'ydi. Bu nedenle kitapta yer alan taktik bir mesele üzerinden bir fırkanın harekât emrinin nasıl yazılacağına dair Verdy'nin görüş ve düşüncelerini içeren *Fırka Emri* adıyla bir eser meydana getirmişti¹⁶.

Erkân-ı Harbiye İkinci Şubeye Tayini

Hacim itibarıyla bir risale/kitapçık hükmünde olan *Fırka Emri* tercümesi Hüseyin Remzi'nin kariyerinin seyrini değiştirdi. Dördüncü rütbeden mecidi nişanıyla ödüllendirilen Hüseyin Remzi, 1891 yılı itibarıyla bütün mesaisini

¹³ BOA, İ. DH, 1119 / 87468, 28 Cemaziyelevvel 1306 [30 Ocak 1889].

¹⁴ BOA, İ. DH, 1181 / 92427, 29 Şevval 1307 [18 Haziran 1890].

¹⁵ Paul Schuurman, "A Game of Contexts: Prussian - German Professional Wargames and the Leadership Concept of Mission Tactics 1870-1880", *War in History*, November 2019, s. 7.

¹⁶ Verdy, *Fırka Emri*, çev. Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Hüseyin Remzi, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Matbaası, İstanbul H 1309 [M 1890]. *Seferiye Nizamnâmesi*, ordunun barış zamanında savaş zamanına nasıl hazırlanması gerektiğini başta teşkilatlanma ve eğitim olmak üzere, ateş ve manevra gibi taktik ve stratejik hususlara varana değin detaylı şekilde anlatan bir tüzük olarak tanımlanabilir.

tercüme faaliyetlerine ayırabileceği Erkân-ı Harbiye Nezaretinin İkinci Şubesine yani İstatistik ve Tercüme Şubesine görevlendirildi¹⁷. Bu şubenin görevi diğer ülke ordularındaki gelişmeler hakkında bilgi toplamak, askeri gazeteler, risaleler, ilanlar vasıtasıyla söz konusu gelişmelerden ilgili askeri şubeleri haberdar etmektir. Ayrıca yurt dışına gönderilen subayların yazdıkları risaleler ve ataşemiliterlerin raporlarını incelemek, yayın ruhsatı talep edilen askeri hususlardaki tercümelerin onayı için gerekli incelemeleri yapmak, yabancı matbuatı takip ederek Serasker'in istifadesine sunulacak olan yayınları tespit edip ona sunmak gibi görevleri de vardı. Erkân-ı Harbiye İkinci Şube 1882-1908 yılları arasında aynı zamanda *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye Dergisi*'nin hazırlanıp basıldığı birimdi. Bu mecmua, söz konusu tarih aralığında, başta İngilizce, Almanca, Fransızca Rusça dilleri olmak üzere birçok dilden yabancı ordular, askeri eğitim ve askeri teknoloji hakkında çevirilerin yer aldığı bir dergi¹⁸.

Hüseyin Remzi bu dergideki ilk makalesini Ocak 1891'de yayınladı. Derginin 107ve 108¹⁹ numaralı sayılarında *Düvel-i Muazzamanın 1891-1892 Senesi Zarfında Vukua Gelen Mesârif-i Askeriyesine Dair Tetkikat* başlığıyla yer alan makalede İngiltere, Rusya ve Fransa'nın söz konusu tarih aralığında yaptıkları askeri masraflarla ilgili bilgilere yer verilmişti. Belirtmek gerekir ki 108 numaralı sayıda makalenin devamının olacağı ifade edilmişse de derginin eldeki mevcut diğer sayılarında makalenin geri kalanına tesadüf edilememiştir.

Tarih-i Harb Tatbikatı

Hüseyin Remzi mezkûr makaleyi tefrika hâlinde yayınladığı sırada bir başka kitabın hazırlığına koyulmuştu. Hüseyin Remzi, kısa bir süre sonra *Tarih-i Harb Tatbikatı* adını verdiği kitabını Sultan II. Abdülhamid'e arz etmiş, yayınlanması için müsaade almıştı²⁰. Hatta Sultan II. Abdülhamid tarafından o güne dek yaptığı diğer çalışmalarını da takdir bâbında *bazı âsâr-ı nâfia telif ve tercümesi emrinde müşabede*

---

¹⁷ Hüseyin Remzi'nin söz konusu şubeye tam olarak ne zaman tayin edildiği tespit edilememiştir. Bununla birlikte Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye'deki ilk makalesi Ocak 1891 tarihinde yayımlandığından 1890 yılı sonlarında bu şubeye tayin edilmiş olması muhtemeldir. Salname-i Askerinin 1892 yılı nüshasından itibaren Hüseyin Remzi ilgili şubenin personelleri arasında gösterilmeye başlanmıştır. *Salname-i Askerî*, H 1310 [M 1892], s. 45.

¹⁸ Mahmut Sami Sert, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye Dergisinin Analitik İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 19.

¹⁹ Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından Hüseyin Remzi, "Düvel-i Muazzamanın 1891-1892 Senesi Zarfında Vukua Gelen Mesârif-i Askeriyesine Dair Tetkikat", *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye*, C 18, S. 107-108, ss. 256-261, 318-322.

²⁰ BOA, Y. MTV, 80 / 125, 19 Muharrem 1311 [2 Ağustos 1893].

olunan ikdam ve gayretine mebnî gümüş liyakat madalyasıyla taltif edilmişti²¹. Sultan II. Abdülhamid bununla da yetinmemiş Hüseyin Remzi'nin rütbe bekleme süresinde bir sıkıntı yok ise binbaşılıktan kaymakamlığa terfi ettirilmesini istemiş, nihayetinde Seraskerlik makamından teyit alınarak Hüseyin Remzi'nin rütbesi kaymakamlığa yükseltildi²².

Maalesef bu kitabın basılı nüshasına ulaşamamıştır. O nedenle içeriğine dair değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bu hususta tek bildiğimiz ünlü tarihçi Ahmed Refik'in mülazım rütbesindeyken Verdy'nin *Studien Über Den Krieg* adlı kitabından yararlanarak hazırladığı *Tarih-i Harb Tatbikatı* namıyla bir tercüme kitap kaleme aldığıdır²³. Bu da Ahmed Refik ile daha evvel Verdy'den tercüme yapan Hüseyin Remzi'nin farklı zamanlarda Tarih-i Harb Tatbikatı adıyla Verdy'nin mezkûr kitabından yararlanarak birer tercüme kitap yazdıkları ihtimalini akla getirmektedir.

Hüseyin Remzi, İkinci Şubede çalışırken belki de ilk ve son defa İstanbul dışında bir göreve, Biga'da muhacirlerle yerli ahali arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümü için oluşturulan komisyona memur edilmişti. Komisyon üyeleri yedlerine verilen talimat çerçevesinde Biga'da yerli ahalinin arazilerine muhacirlerin el koyup koymadığını araştırıp iki taraf arasındaki arazi tartışmalarını ortadan kaldıracaktı²⁴. Hüseyin Remzi yaklaşık üç ay süren bu komisyon görevi sırasında rahatsızlanmış ve İstanbul'a dönüp on beş günlük bir tedavi görmüştü²⁵. Bu görevi sırasında ortaya çıkan rahatsızlığı ileriki yıllarda nüksedecek, Hüseyin Remzi'nin kariyerine etki eden önemli bir unsur hâline gelecektir.

II. Friedrich'in Muharebâtı

Tarih-i Harb Tatbikatı'ndan sonra Hüseyin Remzi bu kez II. Friedrich'in seferlerini konu alan bir kitap hazırlamaya koyuldu. Hüseyin Remzi hazırladığı kitabın giriş kısmında yabancı ordularda II. Friedrich'in seferlerinin üzerinde ehemmiyetle durulduğundan bu işe kalkıştığını ifade etmişti. Hüseyin Remzi, Avrupa askeri literatüründeki birçok kitabı inceledikten sonra Belçika Tatbikat-ı Askeriye Mektebinde²⁶ kullanılan Mösyö [دوفور]'un ders notlarına ulaşmış, bu

²¹ BOA, İ. DH, 1284 / 101052, 19 Zilhicce 1309 [15 Temmuz 1892]. Gümüş liyakat madalyası Osmanlı tebaasından sadakat ve şecaat gösterenlere verilmekteydi. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 367.

²² BOA, Y. MTV, 80 / 125, 19 Muharrem 1311 [2 Ağustos 1893].

²³ Verdy, *Tarih-i Harb Tatbikatı*, çev. Piyade Mülâzımlarından Ahmed Refik, Kitaphâne-i Askerî, İstanbul H 1319 [M 1903].

²⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 198.

²⁵ BOA, DH. MKT, 1840 / 82, 2 Zilkade 1308 [9 Haziran 1891].

²⁶ Topçu ve İstihkâm sınıf okulu. Bk. Ahmed Muhtar Paşa, *Avrupa'da Erkân-ı Harplik*, İstanbul H 1319 [M 1902], s. 130.

notları esas alıp bazı eklemeler yaparak *Prusya Kralı II. Friedrich'in Mubarebâtı:1756-1757 Seferleri* adıyla bir kitapçık kaleme almıştı. Kitapçığın ilk kısmında ilk çağlardan XVIII. yüzyıla gelene değin cari olan harp usullerine dair Büyük İskender, Gustav Adolf gibi ünlü komutanların taktik ve stratejik uygulamaları çerçevesinde bir özet verilmiştir. Kitapçığın ikinci kısmında ise önce II. Friedrich'in taktik ve stratejik anlamda harp usulüne dair getirdiği yeniliklerden bahsedilmiş, sonrasında ise II. Friedrich'in 1756-1757 Seferleri'ne dair detaylı bir analiz yapılmıştır²⁷.

Bu kitabına istinaden Hüseyin Remzi'nin sahip olduğu dördüncü rütbeden mecidi nişanı üçüncü rütbeye yükseltildi²⁸. Hüseyin Remzi yeni bir kitabın hazırlıklarına başlamıştı. Lakin bu süreçte kayınpederi Said Paşa hastalanmış, 1895'te sol tarafına felç inmişti. Tam da Said Paşa'nın hastalığının ağırlaştığı günlerde Hüseyin Remzi, Mekteb-i Harbiye Ders Nazırlığı görevine atanan Fatihli Mehmed Tevfik Paşa'nın yerine Paris Sefareti Ataşemiliterliğine tayin edilmişti²⁹. Ancak bu şartlar altında Hüseyin Remzi'nin Paris'e gitmesi zordu. Nitekim Said Paşa 21 Şubat 1896 tarihinde vefat etti³⁰. Bu nedendir ki Hüseyin Remzi Paris'e gidemedi, belki de kariyerinin en önemli fırsatını kaçırmış oldu.

İskender-i Kebîr – Anibal – Jul Sezar Nasıl Muzafferiyete Nail Olurlardı?

Bu sıkıntılı günler sonrasında Hüseyin Remzi, Temmuz 1897'de tamamladığı yeni kitabını Sultan'a takdim etti. Hüseyin Remzi, kitabına *İskender-i Kebîr – Anibal – Jul Sezar Nasıl Muzafferiyete Nail Olurlardı?* adını vermişti. Elli dört sayfadan müteşekkil bu eser, yine hacim itibarıyla bir risale hükmündeydi. Hüseyin Remzi, bu risaleyi yazmaktaki maksadını Napolyon'a isnat edilen ve de Jomini, Clausewitz gibi yazarların eserlerinde detaylarıyla anlatılan askeri stratejilerin temel prensiplerinin aslında İskender, Anibal ve Sezar'a ait olduğunu ortaya koymak olarak belirtmiş, bu nedenle her bir lidere ayrı birer başlık açarak onların askeri başarılarının esaslarını açıklamaya çalışmıştır. Hüseyin Remzi, risalenin son kısmında Müslümanların özellikle de Osmanlıların askeri başarılarının da tarihe geçtiğini birkaç örnekle belirtmiş, bununla birlikte askeri eğitime verdikleri önem, askeri teşkilatlanmalarında telgraf ve demiryolu hatlarıyla ağır ve hafif silahlardan mükemmel şekilde yararlanmaları nedeniyle stratejik ve taktik bakımdan Almanların örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir³¹.

²⁷ Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Hüseyin Remzi, *Prusya Kralı II. Friedrich'in Mubarebâtı:1756-1757 Seferleri*, İstanbul R. 1310 [M. 1894]. Eserin basılı nüshası NEKTY04717 demirbaş numarasıyla İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

²⁸ BOA, İ. TAL, 61 / 12, 4 Rabiulevvel 1312 [5 Eylül 1894].

²⁹ BOA, HR. TH, 169 / 19, 19 Receb 1313 [5 Ocak 1896].

³⁰ Çağlar, *İngiliz Said Paşa...*, s. 87.

³¹ BOA, Y.E.E.d, Defter No: 223, 8 Safer 1315 [9 Temmuz 1897]. Eserin yayınlanmış veya kataloglanmış başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Aslında günümüzde dahi Türkçe yazılmış strateji tarihiyle ilgili kitapların sınırlı olduğu düşünülürse o günün şartlarında Hüseyin Remzi'nin böyle bir telif eser meydana getirmiş olması önemlidir. Nitekim Hüseyin Remzi'nin bu süreçte Mekteb-i Harbiye'de icra edilen imtihanlar kapsamında *Mubaberât-ı Meşhûre Münaşâtı* dersinin sınavına müfettiş olarak atanması askeri tarih alanındaki gayretlerinin takdir edildiğinin bir göstergesi olsa gerektir³². Vaki son iki risalesi Hüseyin Remzi'nin kariyerine olumlu yönde yansımış, *kadem ve büsn-i hizmetine mebnî* 17 Kasım 1898'de miralaylığa terfi etmişti³³.

Tüfenk Tarihi ve Mermi Tesirâtı

Hüseyin Remzi mezkûr kitabını tamamladıktan sonra boş durmamış Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye için kapsamlı bir makale hazırlamıştı. Makalenin adı *Tüfenk Tarihi ve Mermi Tesirâtı*'ydi. Makalenin ilk kısmında barutun Çin'den Avrupa'ya gelişi, ilk olarak hangi tüfeklerde kullanıldığı, tüfeklerin süreç içerisinde geçirdiği teknolojik değişim gibi hususlar tüfek türleri üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Makalenin ikinci kısmında ise Sadova ve Sedan başta olmak üzere Prusya'nın ulusal birliğini oluşturduğu süreçte Avusturya ve Fransa'yla yaptığı savaşlar sırasında hasım orduların asker, silah ve lojistik destek durumları analiz edilmiş, ateşli silahların tesiriyle orduların verdiği zayıt istatistiksel olarak ortaya konulmuştur. Bu istatistiklere Plevne Savunması ve Teselya Savaşı'na dair bazı veriler de eklenmiştir. Bu verilerle Napolyon savaşlarına kıyasla gerek taarruz eden tarafın gerekse savunmada bulunan tarafın silah teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle artık birbirine yakın sayıda zayıt vermeye başladıkları, hatta galip gelen tarafın mağlup olandan daha fazla zayıt verdiği bir döneme girildiği tespitinde bulunulmuştur. Ayrıca ateşli silahların tesirinin arttığı bu dönemde hemen hemen bütün orduların benzer silahlara sahip olduğu, bu nedenle daha eğitilmiş ve maneviyatı yüksek olanın, *mermi sağanağından* daha az korkan tarafın galibiyeti elde edeceği vurgulanmıştır. Oldukça kapsamlı bu makale daha sonra Hüseyin Remzi tarafından *Tüfenk Hakkında Terakkiyât-ı Tarihiye-i İcmâliye* adıyla bir risale çatısı altında toplanmıştır³⁴.

³² *Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Sunûf-ı Muhtelifesi Şâkirdânının İmtihan-ı Umûmisine Mahsus Müfettiş Cedvelidir*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul H 1315, s. 2.

³³ BOA, İ. TAL, 157 / 18, 3 Receb 1316 [17 Kasım 1898].

³⁴ Erkân-ı Harbiye Miralayı Hüseyin Remzi, *Tüfenk Hakkında (Bidâyet-i Zubûrundan Zamanımıza Kadar Vukua Gelen) Terakkiyât-ı Tarihiye-i İcmâliye*, İstanbul H 1316 [M 1898]. Eserin basılı nüshası NEKTY04406 demirbaş numarasıyla İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Söz konusu makale Mecmua-i Fünûn-ı Askeriye'nin 125, 129, 132 numaralı sayılarında tefrika hâlinde yayınlanmıştır. Derginin 126, 127, 128, 130, 131 numaralı sayılarında da mezkûr makaleye ait bölümlerin olması muhtemeldir fakat ilgili sayıların nüshalarına ulaşamadım.

Hüseyin Remzi tam da üretken olduğu bu dönemde muhtemelen Biga'daki komisyon görevi sırasında ortaya çıkan hastalığıyla alakalı bir sebepten yeniden rahatsızlandı. Hastalığının ne olduğu, ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak olan akıl hastalığıyla bağlantısının olup olmadığı tespit edilememiştir. Bu hususta tek bildiğimiz Hüseyin Remzi'nin rahatsızlığından dolayı tedavi görmek amacıyla iki ay müddetle Çeşme kaplıcalarına gitmek için izin istemesidir. Hüseyin Remzi'nin bu talebi kabul görmüş ve kaplıcaya gitmesine müsaade edilmiştir³⁵.

Aslında Hüseyin Remzi son iki kitabıyla kendisine paşalığın yolunu açmıştı. Yaklaşık 15 yıl gibi kısa bir süre içerisinde yüzbaşılıktan mirlivalığa yani paşalığa terfi eden Hüseyin Remzi aynı zamanda altın imtiyaz madalyasıyla da taltif edilmişti³⁶. Gariptir ki paşalığa yükseldikten sonraki süreçte Hüseyin Remzi'nin herhangi bir yayın faaliyetine tesadüf edilememiş, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar İkinci Şubedeki görevine devam eden Hüseyin Remzi'nin yaklaşık sekiz yıllık süreçte başka bir görev alıp almadığına dair bir bilgiye de ulaşamamıştır.

II. Meşrutiyet'in İlanı Sürecinde Hüseyin Remzi Paşa

Hüseyin Remzi Paşa, uhdesine ferik rütbesi verilerek 23 Şubat 1908'de 3. Ordunun 11. Redif Selanik Fırkası komutanlığına tayin edilmiş³⁷, İstanbul'dan ayrılmadan önce 1 Nisan 1908'de ise Selanik Mıntıka Komutanlığına atanmış³⁸. Yıllarca Mühendishânede ve sonrasında İkinci Şubede çalışıp Biga'daki komisyon görevini saymazsak İstanbul'dan neredeyse hiç ayrılmayan, hiçbir şekilde kıta tecrübesi bulunmayan Hüseyin Remzi'nin ferik rütbesi verilerek böylesi bir göreve tayin edilmesi makul değildir. Bu tayinin geri planındaki sebepleri anlamak için 3. Ordunun içinde bulunduğu vaziyeti ve mezkûr ordunun sorumluluk sahası olan Makedonya'nın durumuna değinmek gerekir.

II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Bulgar, Sırp, Yunan çetelerinin ve komitacılarının Makedonya'daki Türk ve Müslümanlara karşı giriştikleri tedhiş bölgede huzur ve istikrarı ortadan kaldırmıştı. Bu kargaşa ortamını fırsat bilen bazı büyük devletler de kendi çıkarlarını temin etmek maksadıyla olaylara müdahil olmaya kalkışmış, Makedonya'nın bir ıslahat bölgesi olmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdi. Bu nedenle Babıali bazı tedbirler almak zorunda kalmıştı. İlk iş olarak ordunun değerli subayları bölgeye gönderilmiş, 3. Ordunun her kademesine tabur ve bölük komutanlarına varana değin mektepli subaylar atanmıştı. Aslında Sultan II. Abdülhamid mektepli subaylara güvenmiyordu, bu nedenle mektepli subayları gözaltında tutmak için ordu ve tümen

³⁵ BOA, Y. MTV, 189 / 135, 21 Safer 1316 [11 Temmuz 1898].

³⁶ BOA, İ. TAL, 217 / 2, 2 Rabiulevvel 1318 [30 Haziran 1900].

³⁷ BOA, İ. AS, 70 / 23, 22 Muharrem 1326 [23 Şubat 1908].

³⁸ BOA, BEO, 3282 / 246150, 28 Safer 1326 [1 Nisan 1908].

komutanlıklarına çok güvendiği sadık adamlarını tayin etmişti³⁹. Hüseyin Remzi de Sultan II. Abdülhamid'in çok güvendiği sadık adamlardan olacak ki bu kritik dönemde Selanik Mıntıka (Garnizon) Komutanlığıyla vazifelendirilmişti.

Makedonya bölgesinde olaylar Sultan II. Abdülhamid'in beklediği şekilde cereyan etmedi. Bölgede bulunan 2. ve 3. Ordulara mensup bazı subaylar İttihad ve Terakki Cemiyetiyle temasa geçtiler ve açıktan II. Abdülhamid'in siyasetine karşı birlikte mücadele etmeye başladılar. Nihayetinde İttihad ve Terakki Cemiyeti bu desteğe güvenerek bir beyanname göndermek suretiyle memleketin kurtuluşunun meşrutiyet idaresine geçilmesine bağlı olduğunu Sultan II. Abdülhamid'e bildirdi. Özellikle genç subayların gerek kendi aralarında gerekse halk arasında yaptıkları propaganda faaliyetleri kısa sürede bir devrim havasını ortaya çıkardı. 2. ve 3. Ordularda sözü geçen Albay Sadık, Kurmay Yarbay Cemal, Kurmay Binbaşı Enver, Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı, Kurmay Binbaşı Cafer Tayyar, Kurmay Binbaşı Fethi, Kurmay Binbaşı Galatalı Şevket, Kurmay Binbaşı Vehip, Kurmay Kd. Yzb. Ali İhsan, Kurmay Kd. Yzb. Ali Fuat, Kurmay Kd. Yzb. Süleyman Askerî, Kurmay Kd. Yzb. Kazım Karabekir, Kurmay Kd. Yzb. İsmet, Piyade Kd. Yzb. Resneli Niyazi, Piyade Kd. Yzb. Eyüb Sabri ve daha birçok subayın yanı sıra Kurmay Kd. Yzb. Mustafa Kemal (Atatürk) bu devrimin başlıca isimleriydi⁴⁰.

Bölgede bulunan Sultan II. Abdülhamid'in güvendiği üst düzey komutanlar ise bu gelişmeler karşısında âdeta kayıtsız kalmışlardı. Bunda orduların emir-komuta hiyerarşisindeki yanlışlıkların önemli rolü vardı. Mesela 3. Ordunun sorumluluk sahası Selanik, Üsküp (Kosova), Manastır ve Sirus (Seres) idi. Ordunun başında ferik rütbesinde bir subay, Esad Paşa vardı. Selanik ve Manastır bölgelerinin başındaki komutanlar Esad Paşa'yla aynı rütbedeydi. Üsküp ve Seres bölgelerinin başındaki komutanlar ise Esad Paşa'dan iki üst rütbede yani müşir rütbesinde bulunan Tatar Osman Paşa ile İbrahim Paşalardı. Bu durum Bulgar, Sırp, Yunan çeteleriyle mücadele etmeyi ve de İttihad ve Terakki Cemiyetine bağlı subayların faaliyetlerine karşı alınması gereken tedbirleri güçleştiriyordu. İşin içine bir de komutanlar arasındaki kıskançlık ve çekememezlik girmiş, komutanlar birbirini şikâyet edip padişaha yaranmak için fırsat kolları hâle gelmişti⁴¹.

Selanik Mıntıka Komutanı olarak bölgeye gönderilen Hüseyin Remzi Paşa'nın başı da çok geçmeden bu çekişmelerden dolayı 3. Ordu Komutanı Esad Paşa'yla derde girmişti. Esad Paşa, kendisi tarafından bir dizi tahkikat icrasıyla görevlendiren 17. Nişancı Tabur Komutanı Binbaşı Behiç Bey'e Hüseyin Remzi Paşa'nın zorluk çıkardığını, Behiç Bey'i bu tahkikat işlerine göndermek

³⁹ Selâhattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III nü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1971, s. 13-14.

⁴⁰ Karatamu, *Türk Silahlı ...*, s. 14-15.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, C I / I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 431.

istemediğini, Hüseyin Remzi Paşa'nın ayrıca Selanik mıntukasından Sisam'a asayişin temini maksadıyla gönderilecek olan taburların hazırlanması hususunda zorluk çıkardığını, sevkiyatı geciktirmeye çalıştığını daha da mühimi göreve geldiği günden bu yana sorumluluk sahasında emniyet ve asayişi sağlamakla meşgul olacağı yerde aksi istikamette bir hâl ve tavır takındığını 28 Mayıs 1908'de çektiği bir telgrafla Harbiye Nezaretine bildirmişti⁴².

İlginçtir ki bu telgraftan bir gün sonra Selanik Merkez Komutanı Mirliva Nazım Bey suikastı yaşamıştı. Nazım Bey, İttihad ve Terakki ile bağlantısı olan subayların kimler olduğunu araştırmış ve bu yolda önemli bir mesafe kat etmişti. Bu nedenle cemiyet, Nazım Bey'in öldürülmesine karar vermişti. Nazım Bey, Enver Bey'in (Paşa) eniştesiydi. 29 Mayıs 1908'de subaylardan İsmail Canbolat, Enver Bey'in aracılığıyla Nazım Bey'i evinde ziyaret etmiş, bu sırada Mustafa Necib adında bir başka subay dışardan evin penceresinden sıkıdığı bir kurşunla Nazım Bey'i yaralamıştı. Bu hadisedeki rolü sabit olan Binbaşı Enver (Paşa) tutuklanacağı endişesiyle Tikveş'e gidip saklanmış, yaralı Nazım Bey de İstanbul'a gönderilmişti⁴³. Bu esnada 4 Haziran 1908'de Hüseyin Remzi Paşa görevden alınarak Berat Redif Fırkası Komutanlığına tayin edilmiş ve yerine 10. Liva Komutanı Mirliva Said Paşa atanmıştı⁴⁴.

Esasen artık II. Meşrutiyet'in ilanına sebep olan olaylar silsilesi başlamıştı. Temmuz 1908'de Resne'de bulunan 88. Alayın 3. Tabur Komutanı Kolağası Niyazi Bey, anayasanın ilanı ve böylelikle hürriyetin geri verilmesi talebiyle silahlı bir ayaklanmaya kalkışmış, kısa sürede başka subayların da katılımıyla bu ayaklanma büyük bir isyana dönüşmüştü. İsyanın 2. Orduya sirayet ettiğine dair haberler de yayılmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid merkezi Metrovice'de bulunan 18. Tümen Komutanı Birinci Ferik Şemsi Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirilmiş lakin Şemsi Paşa vaziyeti yerinde görüp alınacak tedbirlerle ilgili İstanbul'a telgraf gönderip Resne'ye hareket edeceği sırada Manastır telgrafhanesinin önünde Mülazım Atif tarafından vurularak öldürülmüştü. Sultan II. Abdülhamid daha sonra Müşir Tatar Osman Paşa'yı görevlendirmişse de Paşa'nın emri altındaki askerler silah arkadaşlarına ateş etmeyi reddedince bu çaba da sonuçsuz kalmıştı. Bu gelişmeler üzerine Sultan II. Abdülhamid 28 Temmuz 1908 tarihinde 1876 Kanun-ı Esasi'ni tekrar yürürlüğe koymuştu⁴⁵.

Bu süreçte Hüseyin Remzi Paşa da olayları kontrol altına almak adına Üsküp askeri mıntukasının yeni komutanı olarak atanmıştı. Paşa, Üsküp'e atanmazdan evvel Sultan'ın yaverlerinden Birinci Ferik Şükrü Paşa İstanbul'dan Üsküp'e

⁴² BOA, Y. MTV, 310 / 160, 26 Rabiulahir 1326 [28 Mayıs 1908].

⁴³ Bayur, *Türk İnkılabı ...*, s. 439.

⁴⁴ BOA, Y. MTV, 310 / 160, 4 Cemaziyelevvel 1326 [4 Haziran 1908].

⁴⁵ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 173-175

gelmiş, buradaki subaylarla görüşerek Sultan'a bağlı olup olmadıklarını anlamaya çalışmıştı. Üsküp'ün ileri gelenleriyle de görüşen Şükrü Paşa kayda değer bir şeyler bulamayınca İstanbul'a geri dönmüştü. Şükrü Paşa'nın Üsküp'ten ayrılışından birkaç gün sonra 17 Temmuz 1908'de Hüseyin Remzi Paşa Üsküp'e geldi. Paşa Üsküp'e geldiğinde kendisini oldukça sıkıntılı bir durumun içerisinde buldu. Garnizonun İttihatçı subayları şehre adımını yeni atan Paşa'ya cemiyete katılmayı teklif etmiş, kabul etmeyince onu makamından çıkarmışlardı. İttihatçı subaylar Paşa'ya ev hapsinde tutulması gerektiğini bildirmiş, kabul etmediği takdirde trene binerek şehri terk etmesini istemişlerdi. Hüseyin Remzi Paşa şehri terk etmeyi tercih etmişti. Paşa'nın şehri terk edişine büyük bir kalabalık tanıklık etmiş, istasyonda bulunan subaylar ve halk "Hürriyet ve İttihad" sloganları atmıştı⁴⁶.

Bu yeni dönemde Hüseyin Remzi Paşa'nın artık eski konumuna dönmesi İttihadçılara karşı aldığı tavır da göz önüne alınırsa neredeyse imkânsızdı. O nedenle önce 3. Ordunun nizamiye açığına alındı yani aktif görevden el çektilirdi, daha sonra ise 4. Ordunun 7. Fırka Komutanlığına sürgüne gönderildi⁴⁷. Hüseyin Remzi Paşa bu göreve tayin edildikten sonra hastalığını ileri sürerek üç ay müddetle izin istedi. Bu izin müddetinin sonunda ise muhtemelen emekliye ayrıldı⁴⁸.

Hüseyin Remzi Paşa'nın karısı Ayşe Mediha Hanım'ın ifadesine göre Paşa bu süreçte tedavisi mümkün olmayan bir akıl hastalığına tutulmuş, sağlıklı düşünme kabiliyetini kaybetmişti⁴⁹. 3. Ordudaki vazifesi sırasında yaşadıklarının ve de kariyerini borçlu olduğu Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin yarattığı stres ve gerilimin bu hastalığa düçar olmasında etkisi olsa gerektir. Pek tabii uzun yıllardır kaplıca tedavisi gerektiren kronik rahatsızlığının da bu akıl hastalığıyla ilişkisi olabilir. Kesin olan bir şey var ise o da Hüseyin Remzi Paşa'nın İttihadçılara karşı nefret duyusudur. Bu nefreti dolayısıyla yakın tarihimizde buraya kadar aktarmaya çalışılan eserleriyle yâd edilen bir askeri yazar olarak değil çok daha farklı bir namla anılmıştır.

Kızıl Hançerci Hüseyin Remzi Paşa

Hüseyin Remzi Paşa emekli olduktan sonra İstanbul'da yaşamaya devam etti. Anlaşılan o ki Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi yıllarında İttihadçılara karşı tutumu nedeniyle askerlik veyahut siyasetle ilgili herhangi bir faaliyette

⁴⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 128-129.

⁴⁷ BOA, İ. AS, 102 / 44, 7 Zilhicce 1327 [20 Aralık 1909].

⁴⁸ Hüseyin Remzi Paşa'nın sicil dosyası Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğünden talep edilmiş fakat yapılan inceleme sonucunda Paşa'nın sicil dosyasına ulaşılamamıştır. O nedenle emeklilik tarihi kesin olarak tespit edilememiştir.

⁴⁹ Sedat Bingöl, *Yüzzellikler Meselesi Bir İbanetin Anatomisi*, Dorlion Yayınları, Ankara 2020, s. 128.

bulunmadı. Ancak Birinci Dünya Harbi'nin kaybedilmesinin ardından İttihadçılar iktidarı kaybedince Hüseyin Remzi Paşa aktif siyasete döndü ve Nigehban Cemiyet-i Askeriyesinin uzantısı olan Kızıl Hançer Cemiyetinin içerisinde yer aldı.

Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi Ocak 1919'da küçük bir subay grubu ve emekli paşalar tarafından kurulmuştu. Cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Partisi ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile oluşan muhalefet bloğunun üçüncü halkasıydı. Nigehbancılar kendilerini İttihadçıların amansız düşmanı olarak nitelendirmişti. Bu da onları diğerleri gibi Müdafaa-i Hukuk düşmanlığına sevk etmişti. Cemiyet subayların ekonomik durumunu düzeltmek ve orduyu siyasetin etkisinden kurtarmak maksadıyla doğrudan Harbiye Nezareti ve ordu içerisinde örgütlenmeyi, sonrasında ise Harbiye nazırına da başkumandana da direktif verecek bir askeri-siyasal yapı olmayı hedeflemişti. Damat Ferit Paşa iş başına geçip iç çekişmelerle boğuşan Hürriyet ve İtilaf Partisine karşı Nigehbancıları bir denge unsuru olarak kullanmayı isteyince Nigehbancılara maksatlarına ulaşma şansı doğdu. Harbiye Nezareti Merkez Komutanlığına ait bir binaya yerleşerek Osmanlı ordusunun temsilcisi oldukları iddiasıyla çalışmalarına başladılar, Divan-ı Harp Azalığı, İstanbul Merkez Komutanlığı gibi önemli makamları elde ettiler⁵⁰.

Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, Müdafaa-i Hukukun gelişmesini önlemeye ve bu çerçevede iç isyanlarda etkin rol oynamaya çalışan bir cemiyet olduğundan Heyet-i Temsiliye tarafından sıkı sıkıya takip edilmişti. Mustafa Kemal Paşa bu cemiyeti bir tür fesat cemiyeti olarak nitelendirmişti. Aslında cemiyetin etkin olduğu bu dönemde İstanbul'da iş başına gelen Tevfik Paşa hükûmeti de Ankara'dan farklı düşünmüyordu. Özellikle Harbiye Nazırının cemiyete olan tepkisi bu tutumun şekillenmesinde etkili olmuştu. Nitekim karşılıklı görüşmeler sonucunda her iki kesim tarafından istenmeyen dernek ilan edilen cemiyet 20 Ekim 1919 tarihinde feshedildi. Lakin Nigehban Cemiyet-i Askeriyesinin feshedilmesinden sonra bazı karşı Nigehbancılar bir araya gelerek gizli bir cemiyet olan Kızıl Hançer'i kurdular ve Millî Mücadeleye karşı olan faaliyetlerine kaldıkları yerden devam ettiler⁵¹.

Bu cemiyetin üyeleri arasında Hüseyin Remzi Paşa da bulunmaktaydı. Millî Mücadeleye aleyhtarlığıyla bilinen Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920'de dördüncü kez hükûmeti kurmakla görevlendirilince Nigehbancıların uzantısı olan bu cemiyetin üyelerinden Hüseyin Remzi Paşa'yı Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak kabineye dâhil etmişti. Böylelikle Hüseyin Remzi Paşa Sevr Antlaşmasını onaylayan kabinenin içerisinde yer almış, vatana ihanet suçuna iştirak etmişti.

⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II: Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 340-341,344.

⁵¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal ...*, s. 345-347.

Refik Halid Karay, Minelbab İlelmihrab adlı anılarında Hüseyin Remzi Paşa'nın o günlerdeki vaziyetini teferruatıyla anlatmaktadır. Hüseyin Remzi Paşa kabineye dâhil olmazdan bir yıl evvel Refik Halid Karay'ı postaneye ziyarete gitmiş, bir saat boyunca ona İttihad ve Terakki aleyhinde konuşarak muhalefetini ispat etmeye çalışmıştır. Karay, Hüseyin Remzi'nin bir memuriyete talip olduğunu fakat kendisinin bunu anlamazlıktan geldiğini ifade etmiştir. Bunun sebebini ise şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Zira gözleri fırıl fırıl dönen ve ağzından tükrükleri saçılan o akli karışık zattan bir fayda ummuyor, bir hizmet beklemiyordum*”. Karay önemsemediği, akli dengesinin yerinde olmadığını müşahade ettiği Hüseyin Remzi Paşa'yı Dördüncü Damat Ferit Paşa hükûmetinde nazır olarak görünce çok şaşırmıştır. Çok geçmeden Hüseyin Remzi'nin *alaim-i cinnetin gayri kabil setr-i ihfa* bir hâl aldığını belirten Karay, nezarete hademelere geçit resmi yaptırdığı, Meclis-i Vükelada arkadaşlarının boğazına sarılmasından endişe edildiği gibi söylentilerin duyulmaya başlandığını aktarmaktadır. Karay, en sonunda Hüseyin Remzi'nin İngilizlerin İaşe ve İrtibat subayı Woods'u tam olarak hatırlayamasa da ya kovduğunu ya da tahkir ettiğini ve bu nedenle istifasının istendiğini, istifa etmeyi kabul etmeyince de yerine bir başkasının tayin edilerek görevden alındığını belirtmektedir⁵².

Görüleceği üzere Hüseyin Remzi Paşa'nın akli melekelerinin yerinde olmadığı umum tarafından anlaşılmıştı. Ama bu durum Sevr Antlaşması'nı onaylayan kabinede yer aldığı gerçeğini değiştirmiyordu. Yalnızca bu da değil Kızıl Hançer Cemiyetinin önde gelen isimlerinden biri olarak başta Anzavur olmak üzere Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye karşı silahlı mücadeleye girişen gruplara yardım etmek amacıyla kurulan *İttihad-ı Ahmedî* adlı oluşuma verdiği destek nedeniyle kötü şöhreti Anadolu'ya da yayılmıştı⁵³. İşte bu nedenlerden ötürü Hüseyin Remzi, Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen 150'likler listesine dâhil edilmişti.

Hüseyin Remzi'nin kabineden ayrıldıktan sonraki süreçte yaptığı faaliyetleri meçhuldür. Eşinin 1933'te Dâhiliye Vekâletine verdiği bir dilekçeden Hüseyin Remzi'nin o dönemin meşhur akıl hastalıkları uzmanları Müderris Hayrullah ve Mazhar Osman'ın ısrarlarıyla tedavi görmek amacıyla Almanya'ya gittiği anlaşılmaktadır. Yine eşinin ifadesine göre 80 yaşını geçkin Hüseyin Remzi hastalığının en şiddetli evresindedir ve hakkında verilen cezalardan haberdar değildir. Eşi bu nedenle Hüseyin Remzi'ye verilen cezaların kaldırılmasını istemiş fakat talebi kabul görmemiştir. Nihayet Hüseyin Remzi 30 Eylül 1934'te Münih'te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir⁵⁴.

⁵² Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 343-344.

⁵³ Nail Morali, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 18.

⁵⁴ Bingöl, *Yüzellikler Meselesi ...*, s. 128-129.

Sonuç

Hüseyin Remzi Paşa son dönem Osmanlı subayları içerisinde saraya bir şekilde irtibat kesb eden, kendi ikbali ve hırsları istikametinde bu ilişkisini iltimasa dönüştüren subaylardan biridir. Her ne kadar dönemin askeri literatürüne kayda değer eserler kazandırmış olsa da bu eserleriyle kendine alan açması, akrabalık ilişkilerini de kullanarak bunları terfi etmenin ve taltif edilmenin bir aracı olarak kullanması eserlerinin kıymetine gölge düşürmüştür. Elde ettiği kazanımların, mazhar olduğu iltimasın boyutunu anlamak için Hüseyin Remzi'nin herhangi bir kıta görevi icra etmeden hatta İstanbul'dan hiç ayrılmadan Mustafa Kemal Paşa veyahut Enver Paşa gibi ömrü sıcak çatışmanın içinde geçen subaylarla hemen hemen aynı sürede paşalığa terfi ettiğini söylemek kâfidir. Kaldı ki işgal ettiği rütbe ve mevkiyle muttasıf olmadığını Sultan II. Abdülhamid tarafından Selanik Garnizon Komutanı olarak gönderildiğinde başarısızlığıyla açık etmiş, eylemleri ve aldığı kararlarıyla kariyerinin sonunu getirmiştir. Bu andan sonra kariyerini kaybetmesinden İttihadçılara sorumlu tutmuş, onların güç kaybettiğini düşündüğü bir zamanda yine ikbal hırsına kapılıp makam, mevki peşine düşmüş ve belki de akıl sağlığını kaybetmiş olmasının da etkisiyle Milli Mücadelenin karşısında duracak kadar işi ileriye götürmüştür. Nitekim bunun bedelini ağır ödemiş, vatan haini damgasını yiyerek memleketinden uzakta Almanya'da vefat etmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1- Defterler

Yıldız Esas Evrakı Defterleri, Defter No: 223.

2- Belgeler

Babıalî Evrak Odası, 3282 / 246150.

İrade Askerî, 70 / 23, 102 / 44.

İrade Dâhiliye, 1119 / 87468, 1181 / 92427, 1284 / 101052.

İrade Taltifat, 157 / 18, 61 / 12, 217 / 2.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, 1840 / 82.

Hariciye Tahrirat, 169 / 19.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, 80 / 125, 189 / 135, 310 / 160.

Salnameler

Salname-i Askerî, H 1310 [M 1892].

Hatıralar, Araştırma ve İncelemeler

- Ahmed Muhtar Paşa, *Avrupa'da Erkân-ı Harplik*, İstanbul H 1319 [M 1902].
- _____, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafası 1853-1854 Tuna Seferi*, yay. haz. Gültekin Yıldız-Fatih Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- ALANGU, Tahir, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C I / I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- BERZEG, Sefer E. , *Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri II*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1990.
- BİNGÖL, Sedat, *Yüçellilikler Meselesi Bir İbanetin Anatomisi*, Dorlion Yayınları, Ankara 2020.
- ÇAĞLAR, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Hüseyin Remzi, "Düvel-i Muazzamanın 1891-1892 Senesi Zarfında Vukua Gelen Mesârif-i Askeriyesine Dair Tetkikat", *Mecma-i Fünûn-ı Askeriye*, C 18, S. 107-108, ss. 256-261, 318-322.
- _____, *Prusya Kralı II. Friedrich'in Mubaberâtı:1756-1757 Seferleri*, İstanbul R. 1310 [M 1894].
- _____, *Tüfenk Hakkında (Bidâyet-i Zubûrundan Zamanımıza Kadar Vukua Gelen Terakkîyât-ı Tarihiye-i İcmâliyedir*, İstanbul H 1316 [M 1898].
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Şeşen, Ramazan, Bekar, M. Serdar, Gündüz Gülcan (Yay. Haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C I, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2004.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- KARATAMU, Selâhattin, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1971.
- KARAY, Refik Halid, *Minelbab İlelmibrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009.
- MECKEL, *Ta'biye-i Sunûf-ı Selâse*, çev. Erkân-ı Harbiye Kolağalarından Hüseyin Remzi, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Matbaası, İstanbul H 1303 [M 1887].
- Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mübendishâne-i Berrî-i Hümayûn*, Karabet Matbaası, İstanbul H 1312.
- Mekâtib-i Askeriye Şâkirdanı 1321 Senesi İmtihan-ı Umumi Cedveli*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul H 1321.
- Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Sunûf-ı Muhtelifesi Şâkirdânının İmtihan-ı Umûmisine Mabsus Müfettiş Cedvelidir*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul H 1315.
- MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

- Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri*, yay. haz. Nâzım Hikmet Polat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarıh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- SARIBAL, İsmet, “Ahd-i Şehriyârî’den Devr-i Hamid-i Sâni’ye Valiliğe Giden Yolda Bir II. Abdülhamid Memurunun Serencamı”, *Adam Akademi*, 8 (2), 2018, ss. 175-212.
- SCHUURMAN, Paul, “A Game of Contexts: Prussian - German Professional Wargames and the Leadership Concept of Mission Tactics 1870-1880”, *War in History*, November 2019, ss. 1-21.
- SERT, Mahmut Sami, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler II: Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- TURFAN, M. Naim, *Jön Türklerin Yükselişi Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- VERDY, *Fırka Emri*, çev. Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Hüseyin Remzi, Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn Matbaası, İstanbul H 1309 [M 1890].
- VERDY, *Tarib-i Harb Tatbikatı*, çev. Piyade Mülâzımlarından Ahmed Refik, Kitaphâne-i Askerî, İstanbul H 1319 [M 1903].

İnternet Kaynakları

- Körner, Hans, “Meckel, Jacob”, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd101707959.html#ndbcontent> (e.t.15.02.2021).
- Erkan, Davut, “Said Paşa, Eğinli”, *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-pasa-eginli> (e.t. 15. 02.2021).

BALKAN SAVAŞI'NDA HAMİDİYE KRUVAZÖRÜNÜN YUNAN DONANMASINA KARŞI EGE DENİZİ, ADRİYATİK DENİZİ VE DOĞU AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

The Operations of Hamidiye Battlecruiser against the Greek Navy in Aegean Sea, Adriatic Sea and East Mediterranean during the Balkan War

Ozan TUNA*

Özet

Balkan Savaşı'nda deniz gücü savaşın gidişatını belirlemede önemli bir etki meydana getirmiş olup Yunan donanmasının özellikle Averof zırhlı kruvazörü sayesinde Ege Denizi'ni kontrol ederek Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması, Osmanlı donanmasının Ege Denizi'nde etkisiz kalmasına sebep olmuştur. Yunan donanmasının nicelik ve nitelik yönünden Osmanlı donanmasından üstün olmasının yanında Ege adalarını ele geçirmesi ve askeri sevkiyatını deniz üzerinden sorunsuz bir şekilde yerine getirmesi Osmanlı Devleti'ni yeni bir savaş planlaması yapmaya sevk etmiş olup bu bağlamda da Hamidiye kruvazörünün Ege Denizi'ne çıkarak Yunan deniz üsleri ile nakliye konvoylarına saldırması ve Averof zırhlı kruvazörünü Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaştırması kararlaştırılmıştır. Averof zırhlı kruvazörü olmadan Yunan donanmasına ait diğer savaş gemilerinin Osmanlı donanması tarafından rahatlıkla yenilgiye uğratılabileceği düşüncesine sahip olan Osmanlı savaş planlamacıları, bu sayede Balkan Savaşı'nda Osmanlı donanmasının gerçekleştirdiği en başarılı hareketlerden

---

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ozan.tuna@omu.edu.tr

birisine imza atmışlardır. Çalışmamızda Hamidiye kruvazörünün yaklaşık dokuz ay sürecek olan Ege Denizi, Adriyatik Denizi ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri bu geminin seyir ve liman defterleri haricinde Osmanlı arşiv belgeleri ile referans eserler üzerinden incelenmiş olup Hamidiye kruvazörünün Siros deniz üssü ve Şingin limanına gerçekleştirdiği saldırılar ise çalışmamızın temel noktalarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Averof Zırhlı Kruvazörü, Siros Deniz Üssü, Şingin Limanı, Çanakale Boğazı

Abstract

Naval forces had significant effects on the progress of the Balkan War and the Greek Navy blockaded the Dardanelles by taking the Aegean Sea under control, thanks to the armored cruiser, Averof, in particular. This resulted in an ineffective Ottoman Navy in the Aegean Sea. In addition to the quantitative and qualitative supremacy of the Greek Navy over the Ottoman Navy, the Greek Navy captured the Aegean Islands and dispatched troops seamlessly. These developments urged the Ottoman Empire to search for a new war plan. Consequently, Hamidiye Battlecruiser was ordered to set off to the Aegean Sea and attack Greek naval bases and transport convoys. The ultimate aim of this move was to draw Averof away from the Dardanelles. The Ottoman war planners predicting that, without Averof, the Greek Navy could be defeated by the Ottoman Navy easily, achieved one of the most successful operations of the Ottoman Navy during the Balkan War. In this study, the operations of the Hamidiye Battlecruiser, which lasted nine months, in the Aegean Sea, Adriatic Sea and the East Mediterranean were examined in the light of log and port books of Hamidiye, Ottoman archival materials and reference books. The attacks of Hamidiye on Syros naval base and Shengjin port constitute the focal points of this study.

Key Words: Averof Armored Cruiser, Siros Naval Base, Şingin Port, Dardanelles Straits

Giriş

Hamidiye kruvazörü, Osmanlı donanmasındaki modernizasyon bağlamında 1904 yılında inşa edilerek donanmaya katılmış olup 3700 ton ağırlığı ve 15 cm'lik topları ile standart bir kruvazör olma özellikleri taşımıştır.¹ Balkan Savaşı başladığı esnada Karadeniz'de görevlendirilen Hamidiye, 21 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan'ın Varna limanının *Kavarna* koyunu bombalarken Çatalca Savaşı öncesinde de Silivri'de mevzi alıp ordunun çekilişini topçu atışıyla destekledikten sonra 17 Kasım 1912 tarihinde Terkos hattında bulunan Bulgar ordularını topa tutmuştur.² Çatalca Savaşı'nın ardından Varna limanında bulunduğu esnada Bulgar donanmasına ait *Drazki* isimli torpidobot tarafından vurulan Hamidiye kruvazörü, Bulgaristan ile ateşkesin sağlanması ve Karadeniz'deki çatışmaların kısa bir süreliğine sona ermesi üzerine Osmanlı donanması tarafından Yunan donanmasına karşı Ege Denizi'nde görevlendirilmiştir.³ Osmanlı donanmasının askeri planlamacıları, Hamidiye kruvazörünün gece saatlerinde Yunan donanmasına yakalanmadan Çanakkale Boğazı'ndan çıkmasını ve Yunan donanmasına ait Siroz deniz üssünü bombalamasını uygun görmüş olup kendileri bu üssün Yunanistan açısından öneminden dolayı Yunan amiralinin Hamidiye'yi yakalama görevini Averof'a vereceğini ve bu suretle de Averof'un Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaşacağını düşünmüşlerdir.⁴ Bu şekilde Çanakkale Boğazı'ndaki Yunan ablukasını kırabileceklerine inanan Osmanlı donanması kurmayları, Osmanlı savaş gemilerinin rahatlıkla Ege Denizi'ne çıkıp adalara yardım götürebileceklerini öngörmüşlerdir.

---

¹ Ahmet Küçüköğlü, *Türk Donanmasında Hamidiye Zirhlisi*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, ss. 29-32

² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), *BLH Kataloğu*, Klasör No: 299, Dosya No: 13, Fihrist No: 009, 21 Ekim 1912; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 125, D: 14, F: 002-82, 21 Ekim 1912; Deniz Tarihi Arşivi (DTA), *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 60, 9 Kasım 1912; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 63, 17 Kasım 1912; Cemalettin Saraçoğlu, *Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları*, Gün Yayınları, İstanbul 1960, ss. 66-68; *Tasvir*, "Çatalca Muharebatı", (26 Nisan 1914), s. 3

³ Ali Haydar Emir, *Balkan Harbinde Türk Filosu*, Deniz Matbaası, İstanbul 1932, s. 114; Tevfik İnci, "Balkanlar Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi", *Donanma Dergisinin Eki*, 399, İstanbul (1952), s. 2

⁴ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 82, D: 37, F: 002-05, 14-15 Ocak 1913; Afif Büyüktuğrul, *Balkan Savaşı Deniz Harekatı Üzerine Gerçekler (1912-1913)*, *Belleten*, XLIV /176, (1980), s. 749

1. Hamidiye Kruvazörünün Siros Deniz Üssünü Bombalaması

Hamidiye kruvazörü Ege Denizi'ne çıkış gerçekleştirmeden önce 4 Ocak 1913, 6 Ocak 1913 ve 10 Ocak 1913 tarihlerinde Çanakkale Boğazı'nın haricine çıkarak keşif faaliyetleri gerçekleştirdikten sonra 13 Ocak 1913 tarihinde tüm ışıkları kapalı bir şekilde Yunan donanmasına yakalanmadan Çanakkale Boğazı'ndan çıkmış ve 15 Ocak 1913 tarihinde de Yunan donanmasına ait *Siros* Adası'ndaki deniz üssüne ulaşmıştır.⁵ Yunan donanmasının *Pire*'deki üssünden sonra ikinci stratejik üssü konumunda olan *Siros* Adası'nın rıhtımında gemileri tamir edebilecek atölyeler, askeri tesisler ve barut depoları mevcut olmakla birlikte ayrıca limanda o esnada Yunan donanmasına ait *Makedonya* isimli yardımcı kruvazörü de bulunmakta idi.⁶ Üste keşif yaptıktan sonra 6 cm'lik ve 4,7 cm'lik toplarıyla limanı bombalayan Hamidiye kruvazörü, Makedonya kruvazörünü de üç defa vurmayı başarmış olup geminin batması ve adada yeterli tahribatın oluşması üzerine bölgeden ayrılmıştır.⁷ Her ne kadar Hamidiye kruvazörünün *Siros* deniz üssündeki tahribatı ağır olmasa da gerek Çanakkale Boğazı'nı ablukada tutan Yunan donanmasını atlatması gerekse bombardıman esnasında hiçbir hasar almaması, Yunan donanması üzerinde psikolojik bir etki yaratmış olup Hamidiye kruvazörünün gerçekleştirdiği bu hareket savaşın başından beri Yunan donanmasına karşı etkisiz kalan Osmanlı donanması için de bir motivasyon kaynağı olmuştur.

⁵ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Mecidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1904-1914)*, Defter No: 4055, Sayfa No: 159, 4 Ocak 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Mecidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1904-1914)* Defter No: 4055, Sayfa No: 160, 10 Ocak 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 66, 6 Ocak 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 82, D: 37, F: 005-22, 11 Ocak 1912; Kazım Çavdar, *Hamidiye Kahramanı Rauf Bey*, İzmir 1999, s. 145; Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış: Çöküşün Son On Yılı 1912-1922*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006, s. 128; Cemalettin Saraçoğlu, *Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları*, ss. 115-117; Tefvik İnci, "Balkanlar Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi", s. 6-9

⁶ Cemalettin Saraçoğlu, *Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları*, s. 119

⁷ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörünün Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 70, 15 Ocak 1913; Y. Teofanidis-O. Ramis, *Türk-Yunan Deniz Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahri Tarihi*, Çev. Binbaşı Lütfi, Deniz Matbaası, İstanbul 1930, s. 63; *The Times*, "A Turkish Naval Success: Greek Naval Auxiliary Cruiser Sunk", (16 Ocak 1913), 5. 5

Çizim 1: Hamidiye Kruvazörünün Sirois Deniz Üssünü Bombalaması⁸

Hamidiye kruvazörü *Siros Adası*'nı bombaladıktan sonra Averof zırhlı kruvazörünü Çanakkale Boğazı'ndan bir an önce çekebilmek amacıyla önce Girit Adası'na yönelse de ardından Doğu Akdeniz'de Beyrut Limanı'na gitmiştir.⁹ Yunan donanmasının baskısı nedeniyle bölgede çok fazla kalamayan Hamidiye kruvazörü, Bahriye Nezareti ile de koordineli bir şekilde 19 Ocak 1913 tarihinde Port Said Limanı'na ardından da Kızıldeniz üzerinden Cidde Limanı'na ulaşmıştır.¹⁰ Cidde limanında tamiratını yapıp kömürünü de almasının ardından 8 Şubat 1913 tarihinde Akdeniz'e çıkmak üzere bölgeden ayrılan Hamidiye,

⁸ *Illustrierte Kronen Zeitung*, "Die Zerstörung des Hilfskreuzers Makedonia und Bombardement von Syra", (18 Ocak 1913), s. 1

⁹ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 215, D: 102, F:001-15, 18 Ocak 1913; Tefik İnci, "Balkan Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi", s. 6

¹⁰ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 215, D: 102, F: 001-26, 19 Ocak 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 215, D: 102, F: 001-42, 22 Ocak 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 75, 29 Ocak 1913; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 3 Şubat 1913

Yunan donanmasına ait iki kruvazör ve iki torpidobotun İskenderiye açıklarında beklemesine rağmen onları atlatıp Akdeniz'e girmeyi başarmıştır.¹¹ Hamidiye kruvazörü hareketinin ilk fasılasında *Siroz* Adası'nı bombalayıp sorunsuz bir şekilde Beyrut ile Cidde limanlarına ulaşması esnasında Averof zırhlı kruvazörünü Çanakkale Boğazı önünden uzaklaştırmayı başaramasa da Yunan donanmasına ait diğer savaş gemilerini kendi üzerine çekmeyi başarmış ve böylece Yunan donanması Ege Denizi'nde daha kapsamlı faaliyetler içerisine girememiştir.

2. Hamidiye Kruvazörünün Şingin Limanını Bombalaması

Hamidiye kruvazörü Port Sait limanından ayrıldıktan sonra kömür ikmali gerçekleştirebilmek için sadece Malta adasının kendisine uygun olmasından ötürü Sicilya Adası'nın güneyinden Malta'ya ulaşmış olup 14 Şubat 1913 tarihinde de adanın *La Valetta* limanına demirleyerek limandan 480 ton kömür almıştır.¹² Yunan torpidobotlarının takibi ve bu torpidobotların adanın haricinde konumlanmaları nedeniyle Malta'da fazla kalamayan Hamidiye kruvazörü 17 Şubat 1913 tarihinde adadan ayrılıp Sicilya Adası ve Yunan Denizi üzerinden tekrar Doğu Akdeniz'e ulaşmıştır.¹³ Hamidiye kruvazörünü yakalayabilmek adına Ege Denizi'ndeki askeri gücünün önemli bir bölümünü Akdeniz'e kaydırmayı göze alamayan Yunan donanma komutanlığı, sadece Hamidiye'nin peşine az bir kuvvet sevk edebilmiş ve Adriyatik ile Ege Denizi'ndeki sevkیاتlarını da belirli bir süre durdurmak zorunda kalmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin İtalya ile barış yapması ve Hamidiye kruvazörünün Malta Adası'nı kullanmasına İngilizlerin ses çıkarmaması gemi komutanı Rauf Bey'e avantaj sağlamış olup bu durum kendisine Adriyatik Denizi ve Akdeniz'e hareket serbestliği kazandırmıştır.

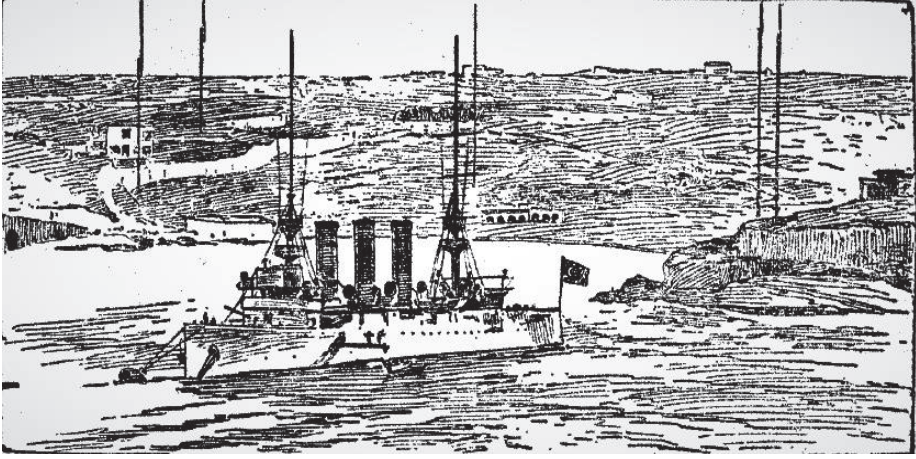
¹¹ DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 6-8 Şubat 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 78, 9 Şubat 1913; Mithat Işın, *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1946, s. 308

¹² ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-01, 15 Şubat 1913; Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, s.142; *Tasvir*, "Hamidiye Kruvazörü", (16 Şubat 1913), s. 2; *The Times*, "Hamidieh", (18 Şubat 1913), s. 5; *The Times*, "Hamidieh at Malta", (18 Şubat 1913), s. 5

¹³ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 82, 22 Şubat 1913; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 23 Şubat 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 215, D: 102, F: 101-108, 25 Şubat 1913; *Tanin*, "Hamidiye'nin Vaziyet-i Siyasisi", (18 Şubat 1913), s. 2; *Tanin*, "Hamidiye", (19 Şubat 1913), s. 3

¹⁴ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-06, 19-20 Ocak 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-07, 1 Mart 1913

Çizim 2: Hamidiye kruvazörü Malta adasında¹⁵

Doğu Akdeniz’de Beyrut limanına ulaşmasının ardından kendisine başkomutanlık tarafından Arnavutluk’daki Garp Ordusu’na para ve cephane götürme görevi verilen Hamidiye kruvazörü bu para ve cephaneyi Adriyatik Denizi’ndeki Preveze limanının Semeni Nehri ağzına çıkartıp Garp Ordusu’na teslim etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶ Bunun üzerine Beyrut limanından kömür alıp Antalya ve Anamur sahillerinde Yunan donanmasının şaşırtıcı seyirler gerçekleştirdikten sonra Adriyatik Denizi’ne doğru ilerlemeye başlayan Hamidiye, yolda keşfedilmemek için İtalyan donanmasının el koyduğu *Drama (Libia)* kruvazörüne benzemesinden dolayı İtalya sancağı çekmiştir.¹⁷ Bu esnada bir Yunan filosu da Korfu Adası’na demirlemiş ve Adriyatik Denizi’nde Draç’a a kadar olan bölgeyi abluka altına almışken Osmanlı donanması da Yunan donanmasının Adriyatik Denizi’ndeki yoğunluğunu Ege Denizi’ne çekmek için Çanakkale Boğazı’ndan çıkarak bölgede faaliyet göstermiştir.¹⁸

Bu esnada Yanya kuşatmasının da şiddetlenmesinden dolayı bir Sırp tümeni de Selanik’den Şingin’e (*San Giovanni di Medua*) taşınmakta iken Hamidiye kruvazörü Adriyatik Denizi’ne girdiği esnada Selanik-Preveze-Şingin arasında

¹⁵ *Die Neue Zeitung*, “Der Türkische Panzerkreuzer Hamidiye vor der Insel Malta”, (26 Şubat 1913), s. 3

¹⁶ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-13, 23 Şubat 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D:46, F: 001-19, 25 Şubat 1913; Tefik İnci, “Balkanlar Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi”, s. 6

¹⁷ Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, s. 147

¹⁸ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-29, 5 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001-30, 6 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 219, D: 46, F: 001, 12 Mart 1913; *Tercüman-ı Hakikat*, “Hamidiye Korkusu İle”, (27 Şubat 1913), s. 2

yoğun bir deniz trafiği bulunmakta idi.¹⁹ Adriyatik Denizi'nde bu durum mevcut iken 10 Mart 1913 tarihinde Yunan denizine giren Hamidiye kruvazörü Yunan donanmasına ait *Leros* isimli vapuru batırdıktan sonra Rauf Bey Yanya'nın düştüğü haberini alması üzerine Garp Ordusu'na cephane götürmekten vazgeçerek Draç'a gidip oradaki Sırp noktalarını bombalamış ve ardından da Şingin limanına ulaşmıştır.²⁰ Kaynaklarda Hamidiye kruvazörünün bu seyri esnasında Draç ya da Şingin limanını bombalamasına yönelik bir planlama içerisinde olduğuna dair bir bilgi bulunmazken Hamidiye'nin her iki noktaya yönelik saldırısının planlamanın dışında gerçekleştiği görülmektedir.

Fotoğraf: Şingin Limanı²¹

Hamidiye kruvazörü Şingin limanına ulaştığı esnada Yunan nakliye gemilerinin Sırp askerlerini karaya çıkardığını tespit etmiş olup hemen limanı hedef alarak bölgeye 100 adet top atışı gerçekleştirmiş ve atışları ile Yunan donanmasına ait *Hirisomanis Sifneos* isimli gemiyi batırdıktan sonra süratle bölgeden ayrılıp Korfu Adası'ndaki Yunan filosunu da atlatarak 16 Mart 1913 tarihinde sorunsuz bir şekilde İskenderiye limanına ulaşmıştır. ²² Hamidiye

¹⁹ DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 13 Mart 1913; Mithat Işın, *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*, s. 326

²⁰ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 91, 12 Mart 1913; Tevfik İnci, "Balkanlar Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi", s. 45; *Tercüman-ı Hakikat*, "Hamidiye Draç'ı Bombardıman Ediyor", (13 Mart 1913), s. 1

²¹ Österreichisches Staatsarchiv, *Kriegsarchiv, Bildersammlung I. Weltkrieg (1914-1918), Albanien: Hafen von San Giovanni di Medua, 1916-1918*

²² ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 202, D: 435, F: 001-061, 15 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-047, 16 Mart 1913; Mithat Işın, *1912-1913 Balkan*

kruvazörünün Adriyatik Denizi'ne gerçekleştirdiği harekât ve Şingin limanını bombalaması Osmanlı donanmasının Balkan Savaşı'ndaki elde ettiği en önemli başarılarından birisi olup hareketin kusursuz bir şekilde uygulanması savaştan önce tüm Osmanlı kıyılarını abluka altına almayı planlayan Yunan donanmasına da bir ders niteliğinde olmuştur. Yunan donanmasının bu harekât öncesinde Hamidiye kruvazörünün nerede olabileceğine dair net bir bilgisinin olmadığı anlaşılacakla birlikte bu donanmanın Adriyatik Denizi'nde müttefikleri için gerçekleştirdiği askeri sevkiyatı da Korfu adasındaki sınırlı sayıda savaş gemisinden oluşan bir filo ile de koruyamayacağı görülmüştür. Her ne kadar bombardımandaki tahribatın kapsamı sınırlı olmuş olsa da hareket esnasında Hamidiye kruvazörünün hiçbir Yunan savaş gemisine yakalanmaması ve hasar almadan da İskenderiye limanına ulaşabilmesi kayda değer bir başarı niteliğinde olup elde edilen bu başarı Averof zırhlısını Çanakkale Boğazı önünden çekmeyerek Hamidiye kruvazörünü torpidobot ve muhriplerle baskı altında tutabileceğini düşünen Yunan donanmasında maddi hasara ve müttefikleri nazarında prestij kaybına neden olmuştur.

Çizim 3: Hamidiye Kruvazörünün Şingin Limanı'nı Bombalaması²³

Harbi Deniz Cephesi, s. 328; *Tanin*, "Hamidiye Hakkında", (23 Mart 1913), s. 1; *Tanin*, "Hamidiye Yunan Gemilerini Nasıl Batırdı?", (21 Mart 1913), s. 3

²³ *Das Interessante Blatt*, "Der Raid des Hamidie", (20 Mart 1913), s. 8

İskenderiye limanından 450 ton kömür alan Hamidiye kruvazörü 21 Mart 1913 tarihinde Hayfa limanına gelerek *Leros* vapurundan aldığı Yunan mürettebatı resmi makamlara teslim etmiş ve ardından 22 Mart 1913 tarihinde de Beyrut limanına gelerek Garp Ordusu'na ait para ve cephaneyi iade etmiştir.²⁴ Bu tarihlerde Yunan donanmasının Meis Adası'nı işgal etmesi üzerine Hamidiye kruvazörü o cihete doğru hareket edip *İpapandis* isimli ticaret gemisini esir almış ve ardından Antalya-Alanya sahillerinde seyir gerçekleştirmiştir.²⁵ Hamidiye kruvazörü Yunan donanmasının Meis Adası'na gerçekleştirdiği hareketi engelleyemezken hem gemide arızaların baş göstermesi hem de Yunan donanmasının muhripler ile Doğu Akdeniz ve özellikle Port Said limanındaki baskısı nedeniyle gemi komutanı Rauf Bey, Bahriye Nezareti ile görüşerek Hamidiye'yi Kızıldeniz'e götürmeye ve orada belirli bir süre tutmaya karar vermiştir.²⁶ Bunun üzerine Beyrut limanından harekete geçen Hamidiye kruvazörü Kızıldeniz'e girerek herhangi bir sorunla karşılaşmadan 10 Nisan 1913 tarihinde Cidde limanına demirlemiştir.²⁷ Hamidiye kruvazörünün Kızıldeniz'e girerek Cidde limanına demirlemesi kendisinin Yunan donanmasına karşı gerçekleştirdiği harekatta bir dönüm noktası oluşturmuş olup bu tarihten itibaren Akdeniz'e tekrar giriş gerçekleştirmemiştir. Kaynaklarda Yunan donanmasının Hamidiye kruvazörünü batırmak için Kızıldeniz'e girdiğine dair bir bilgi

²⁴ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-68, 17 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, Fihrist No: 001-79, 18-19 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-087, 21 Mart 1913; Ahmet Küçüköğlü, "Balkanlar Harbinde Donanma Kahramanı Hamidiye Kruvazörü", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 583

²⁵ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 96, 28 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-078, 24 Mart 1913; Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, s. 156; Balkan Harbi Tarihi, *Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)*, C.7, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Basımevi, İstanbul 1965, ss. 236-237

²⁶ ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-091, 21-22 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-073, 23 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 001-077, 23 Mart 1913; ATASE, *BLH Kataloğu*, K: 292, D: 435, F: 25, 26 Mart 1913; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 20 Mart 1913

²⁷ DTA, *Defterler Bölümü: Şura-yı Bahriye Müsvedde Defteri 1913*, Defter No: 2764, Sayfa No: 37, 7 Nisan 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913)*, Defter No: 3906, Sayfa No: 1102, 10 Nisan 1913; Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, s. 157

bulunmamakla birlikte Yunan donanmasının bundan sonraki stratejisi de Kızıldeniz'e girip Hamidiye kruvazörü ile mücadele etmek değil Hamidiye kruvazörünün Kızıldeniz'de kalmasını sağlamak onu Akdeniz'e sokmamak şeklinde olmuştur.

Hamidiye kruvazörü Kızıldeniz'e girmesinin ardından bölgede aktif bir görev üstlenmemiş olup sadece *Seyyid İdrisi* isimli bir Arap şeyhinin isyanının bastırılması amacıyla belirli bir süre Yemen Valiliği'nin emrine girerken daha sonra Basra bölgesine gitse de 1913 yılı ortaları itibarıyla Yunan donanmasının Port Said limanından ayrılarak Doğu Akdeniz'deki ağırlığını çekmesi üzerine Kızıldeniz üzerinden 20 Haziran 1913 tarihinde Süveyş Kanalı'na gelmiştir.²⁸ Burada hem arızalarının giderilmesini hem de Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki barışın tatbik edilmesini bekleyen Hamidiye kruvazörü Ağustos 1913'de Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı'na uyguladığı ablukayı kaldırması üzerine bölgeden ayrılarak 6 Eylül 1913 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaşmıştır.²⁹

Sonuç

Balkan Savaşı'nda Osmanlı donanmasının Yunan donanmasına karşı yenilgiye uğradığı ve Ege adalarını kaybettiği pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmesine rağmen bu savaşta Hamidiye kruvazörünün Ege Denizi, Adriyatik Denizi ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri ile elde ettiği başarılar çoğunlukla gözden kaçırılmıştır. Genel çerçevesiyle Yunan donanmasının Çanakkale

---

²⁸ DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 8 Nisan 1913; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 1 Haziran 1913; ; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 14 Haziran 1913; DTA, *Mülga-yı Bahriye Kataloğu*, Dosya No: 2645, Sayfa No: Tasnifsiz, 19 Haziran 1913; Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 150-161; Ahmet Küçükkoğlu, "Balkanlar Harbinde Donanma Kahramanı Hamidiye Kruvazörü", s. 584; *Tanın*, "Hamidiye", (19 Mayıs 1913), s. 1; *Tercüman-ı Hakikat*, "Yunan Donanması", (1 Haziran 1913), s. 2

²⁹ DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Liman Defteri 1912-1914*, Defter No: 3528, Sayfa No: 2, 4 Temmuz 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Liman Defteri 1912-1914*, Defter No: 3528, Sayfa No: 27, 22 Ağustos 1913; DTA, *Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Liman Defteri 1912-1914*, Defter No: 364, Sayfa No: 35, 6 Eylül 1913; Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, s. 166; Tevfik İnci, "Balkan Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi", s. 72

Boğazi'na uyguladığı ablukayı kırma ve Averof zırhlı kruvazörünü bölgeden uzaklaştırma amacını taşıyan bu harekatta kusursuz bir planlama oluşturulmuş olup hareket esnasında Hamidiye kruvazörünün Yunan deniz üsleri ve nakliye konvoylarına saldırılar düzenleyerek İskenderiye ve Malta gibi tarafsız limanların kullanılmasına karar verilmiştir. 13 Ocak 1913 tarihinde Hamidiye kruvazörünün Çanakkale Boğazi'ndan ayrılmasıyla başlayan ve yaklaşık dokuz ay sürecek olan Hamidiye kruvazörünün bu hareketi esnasında Averof zırhlı kruvazörü Çanakkale Boğazi'ndan uzaklaştırılmasa da Yunan donanmasına ait *Siros* deniz üssü ve *Şingin* limanındaki çıkarma noktası bombalanmış ve yine bu donanmaya ait Makedonya yardımcı kruvazörü batırılmıştır. Her ne kadar Hamidiye kruvazörünün Yunan donanmasına karşı elde ettiği askeri başarıların kapsamı tartışmalı olsa da Hamidiye kruvazörünün bu harekât esnasında hiçbir zarar görmeyip Yunan donanmasına ait hiçbir savaş gemisi tarafından tespit edilememesi Yunan donanması nezdinde moral bozukluğuna neden olurken Osmanlı donanması için de motivasyon kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak Hamidiye kruvazörünün Yunan donanmasına karşı elde ettiği başarılar harekât öncesindeki kapsamlı bir askeri planlamanın ürünü olmakla birlikte hareketin sorunsuz bir şekilde tamamlanması da gemi komutanı Rauf Bey, Bahriye Nezareti ve donanma komutanlığının uyumlu çalışması sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.

KAYNAKÇA

1)- Arşiv Belgeleri

A)- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Balkan Harbi Kataloğu (BLH)

B)- Deniz Tarihi Arşivi

Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1911-1913), Defter No: 3906

Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Hamidiye Kruvazörü Liman Defteri (1912-1914), Defter No: 3528

Erkan-ı Harbiye-yi Bahriye Jurnalı Kalemi: Mecidiye Kruvazörü Seyir Defteri (1904-1914), Defter No: 4055

Defterler Bölümü: Şura-yı Bahriye Müsvedde Defteri (1913)

Mülga-yı Bahriye Kataloğu

C)- Österreichisches Staatsarchiv, *Kriegsarchiv, Bildersammlung I. Weltkrieg (1914-1918)*, *Albanien: Hafen von San Giovanni di Medua*, 1916-1918

2)- Referans Eserler

- Balkan Harbi Tarihi, *Osmanlı Deniz Harekati (1912-1913)*, Cilt: 7, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Basımevi, İstanbul 1965
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif; “Balkan Savaşı Deniz Harekati Üzerine Gerçekler (1912-1913)”, *Belleten*, XLIV/ 176, Ekim 1980, ss. 717-752
- ÇAVDAR, Kazım; *Hamidiye Kabramanı Rauf Bey*, İzmir 1999
- EMİR, Ali Haydar; *Balkan Harbinde Türk Filosu*, Deniz Matbaası, İstanbul 1932
- IŞIN, Mithat; *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1946
- İNCİ, Tevfik; “Balkanlar Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Hareketi”, *Donanma Dergisinin Eki*, 399, İstanbul 1952, ss. 1-75
- KORKMAZ, Mehmet; *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012
- KÜÇÜKOĞLU, Ahmet; “Balkanlar Harbinde Donanma Kahramanı Hamidiye Kruvazörü”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, ss. 561-589
- KÜÇÜKOĞLU, Ahmet; *Türk Donanmasında Hamidiye Zırhlısı*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003
- MÜTERCİMLER, Erol; *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış: Çöküşün Son On Yılı 1912-1922*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006
- SARAÇOĞLU, Cemalettin; *Gazi Hamidiye’nin Şanlı Maceraları*, Gün Yayınları, İstanbul 1960
- TEOFANİDİS, Y. -Ramis, O. ; *Türk-Yunan Deniz Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahri Tarihi*, Çev. Binbaşı Lütfi, Deniz Matbaası, İstanbul 1930

3)- Süreli Yayınlar

- Das Interessante Blatt*, “Der Raid des Hamidiye”, (20 Mart 1913), s. 8
- Die Neue Zeitung*, “Der Türkische Panzerkreuzer Hamidiye von der Insel Malta”, (26 Şubat 1913), s. 3
- Illustrierte Kronen Zeitung*, “Die Zerstörung des Hilfskreuzers Makedonia und Bombardement von Syra”, (18 Ocak 1913), s. 1
- Tanin*, “Hamidiye Hakkında”, (23 Mart 1913), s. 1
- Tanin*, “Hamidiye Yunan Gemilerini Nasıl Batırdı?”, (21 Mart 1913), s. 3

- Tanin*, “Hamidiye’nin Vaziyet-i Siyasisi”, (18 Şubat 1913), s. 2
- Tanin*, “Hamidiye”, (19 Mart 1913), s. 1
- Tanin*, “Hamidiye”, (19 Şubat 1913), s. 3
- Tasvir*, “Çatalca Muharebatı”, (26 Nisan 1914), s. 3
- Tasvir*, “Hamidiye Kruvazörü”, (16 Ocak 1913), s. 2
- Tercüman-ı Hakikat*, “Hamidi Draçlı Bombardıman Ediyor”, (13 Mart 1913), s. 1
- Tercüman-ı Hakikat*, “Hamidiye Korkusu ile”, (27 Şubat 1913), s. 2
- Tercüman-ı Hakikat*, “Yunan Donanması”, (1 Haziran 1913), s. 2
- The Times*, “A Türkisch Naval Success: Greek Naval Auxillary Cruiser Sunk”, (16 Ocak 1913), s. 5
- The Times*, “Hamidieh at Malta”, (18 Şubat 1913), s. 5
- The Times*, “Hamidieh”, (18 Ocak 1913), s. 5

19. YÜZYILDA TAŞUCU İSKELESİ

Taşucu Pier in the 19th Century

Ayhan YALÇIN*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl ortalarında serbest ticaret anlaşmalarıyla dünya ekonomisine açılmıştır. Böylece coğrafi konumları iç bölgelerle ve yerel üretim alanlarıyla kolay ilişkiler kurabilecek biçimde olan kıyı yerleşimleri önemli ticari, ekonomik gelişmeler ve sosyal değişimler yaşayarak büyümüşlerdir. Bunlardan birisi olan İçel Sancağı merkezi Silifke kazası ve onun denize açılış noktası olan Taşucu iskelesi yerel düzeyde oldukça büyük ve vazgeçilmez bir çekim merkezine dönüşmüştür. Bu kapsamda Taşucu Kasabası eski Silifke İskelelerini gölgede bırakmıştır. Taşucu, idare, bayındırlık, deniz ticaret kurumları ve nüfus alanlarında canlanmış, büyümüş ve tam bir ticaret yerleşimine doğru dönüşmüştür. Ancak 1884-1886 yılları arasında Adana-Mersin demiryolu ulaşımı açılmıştır. Bu durum, ana yollardan uzakta kalan Taşucu'nun ticari gelişimini yavaşlatmış ve hatta uzun vadede onun tamamen durağanlaşıp küçülmesine yol açmıştır.

Anahtar sözcükler: Taşucu İskelesi, Dış ticaret, Silifke, Kentleşme, Ticaret merkezi.

Summary

The Ottoman Empire was opened to the world economy with free trade agreements in the mid-19th century. Thus, coastal settlements, whose geographical locations can establish easy relations with inland regions and local production areas, have grown by experiencing important commercial, economic developments and social changes. One of these, the center of the Icel sanjak, the Silifke district, and the Taşucu pier, its opening point to the sea, have turned into a very large and indispensable

---

* Ayhan YALÇIN, Mersin Üniversitesi'nden emekli okutman, ayyalcin33@gmail.com Silifke.
ORCID: 0000-0001-8818-0517.

attraction center at the local level. In this context, Taşucu town overshadowed the old Silifke piers. Taşucu revived, grew, and turned into a complete trade settlement in the administration, public works, maritime trade institutions and population areas. However, Adana-Mersin railway was opened to transportation between 1884-1886. This situation slowed down the commercial development of Taşucu, which was away from the main roads, and even caused it to become completely stagnant and shrink in the long run.

Key Words: Taşucu pier, Foreign trade, Silifke, Urbanization, Trade center

Giriş

Klasik Osmanlı devrinden 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar İçel Sancağı ve özellikle Silifke’de oluşan ekonomik faaliyetleri genel anlamda, kapitalizm öncesi ortaçağ kapalı toplumlarına özgü geçimlik, ağırlıklı tarımsal faaliyetler olarak görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nun 1838 ticaret anlaşması sonrası, 19. yüzyıl ortalarından itibaren belirginleşen ekonomik anlamdaki dışa açılımı, kıyı yerleşimlerinde gözle görülür bir ekonomik canlanma yaratmıştır. Bu bağlamda bir kıyı yerleşimi olan Silifke’nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik görünümünde, artık daha çok pazar amaçlı olmaya dönüşen tarım, hayvancılık, küçük ve yarı mamul madde üreten sanayi ve ticaret sektörleri belirginleşmektedir.

Üretilen tarım, zanaat ve hayvancılık ürünlerinin geçimlik olmaktan çıkıp iç-dış pazarda kazanç ve kâr getiren bir niteliğe bürünmesi, ticari ilişkileri canlandırmaya başlar. Bu durum da zincirleme olarak dış ticari ilişkilerin odak noktası olan iskele-limanları ve buralara ulaşım yollarını gelişmeye zorlar. Yabancı tüccarlar, sağlanan ticari ayrıcalık ve kapitülasyonlarla özellikle deniz yolu ticareti ile cazip kârlar getiren yerel ürünleri dış pazarlara ulaştırmaya ve yörede talep edilen işlenmiş tüketim mamullerini getirip satarak zenginleşmeye yönelirler.

İşte bu sürecin tipik bir yerel örneği de Silifke’nin en önemli dış açılım noktası olan Taşucu İskelesidir. Bu çalışmada, 19. yüzyıl öncesine kadar Silifke’nin deniz ticaretindeki dış açılım noktaları ve genel nitelikleri özetlenerek özellikle 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Taşucu İskelesi’nin nasıl gelişip ön plana çıktığı, bu süreçte basit bir iskeleden liman kasabasına dönüşümü ve oluşan ticari, idari, demografik, bayındırlık vb yapılaşmalarının serüveni kronolojik bir mahiyette değerlendirilecektir.

16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Ortalarına Kadar Silifke'nin İskeleleri ve Deniz Ticareti

Silifke'nin kesin olarak Osmanlı idaresine girdiği 1483 yılından¹ Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti tarafından fethi sürecine kadar, Karamanaoğulları'nın Kızkalesi limanı civarındaki savaşları ve Cem Sultan'ın Silifke kıyılarından Rodos şövalyelerine sığındığı bilgisi dışında Silifke limanları hakkında bilgimiz yok denebilir. 1570'te Serdar Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Kıbrıs seferi için ayrılmasından önce, İçel Sancak beyine yazılan hükümde, asker nakli için Silifke'de iskele yapılması emredilmiştir. Osmanlı yönetimi, adanın fethinden sonra bu iskeleden, Silifke'de toplanan zahireyi düzenli olarak adaya göndermektedir². Çelik'in makalesindeki "Kıbrıs adası fethinde ve sonrasında Kıbrıs'la ulaşımda yetersiz kalan Silifke İskelesi yerine Ak Liman'ın ve Akça Kale'nin ihyası"³ ifadesinden Ak Liman'ın geliştirilmesi dönemi öncesinde Silifke İskelesi olarak tanımlanan yerin, Ak Liman olmadığı, aşağıda gösterildiği üzere Suağzı limanı olduğu doktora tezinde belirtilmektedir. Bu durumda, 16. yüzyılda bugünkü Taşucu'nun bulunduğu yerde, antik çağda var olmasına rağmen, bir liman veya iskelenin bulunmadığı sonucu çıkmaktadır. 1555 ve 1584 yıllarına ait tahrir kayıtlarında Silifke'nin üç limanı olduğu görülmektedir. Bunlar, Suağzı (Göksu ırmağının denize döküldüğü yer), Korikos (Kızkalesi) ve Ak Liman (Ağalar Limanı) olup 1555'te yıllık 50000 akçelik gümrük gelirine sahiptirler⁴.

17. yüzyılda Silifke liman ve iskelelerinin tarihi seyrini 1671'de Karaman'dan Silifke'ye inen Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Evliya Çelebi, Silifke'den bile daha mamur olan Ak Liman'dan ve daha doğuda Kara Görgüs'ten (Korikos) söz etmektedir⁵. Evliya Çelebi'de de bugünkü Taşucu civarında bir iskele liman olduğuna dair bilgi yer almamaktadır.

18. yüzyıl başlarında İçel Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa, "Mamuriye'den (Anamur) Karataş'a (bugünkü Erdemli Alata Çayına kadar olan bölge) kadar 12 iskelenin bulunduğunu ve bunların her daim yoğun gemi trafiğine sahip olduğunu" belirtir⁶. Bu dönemde çok az miktarda da olsa İçel-Antalya sahillerine ithal olarak getirilen ürünler dokunmuş kumaşlar ve 1730'larda Akliman'a getirildiği kaydı olan kahve

¹ Şenol Çelik, "Silifke" *TDV İslam Ansiklopedisi* Cilt: 37, s. 201.

² Şenol Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferindeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağının Rolü", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 1998*, C. II, Gazimagusa, 1999, s. 109, 112.

³ Ş. Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferindeki...", s. 114.

⁴ Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı 1500-1584, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994*, s. 339.

⁵ Evliya Çelebi'den aktaran: Ensar Köse, "19. Yüzyıl Başlarında İçel Limanları", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III, Mersin ve Doğu Akdeniz Bildiriler Kitabı*, Mersin, 2011, s: 143.

⁶ E. Köse, "19. Yüzyıl Başlarında...", s.144.

yer alır. İçel limanlarından ihraç edilen malların en önemlisi hayvansal ürünlerdir. Hayvanlardan elde edilen yün, tereyağı ve ham deri, koyun ve keçilerin yün ve kılları, yöredeki küçük tezgâhlarda üretilen bazı dokuma satışının da yapılmış olması muhtemeldir. Gayrimüslim tüccara dış satımı yapılan tarım ürünleri arasında pamuğun da önemli bir yeri vardır⁷. “1726 tarihli bir şikâyet kaydından İçel sabillerindeki Gürgüs, Aklıman, Beşparmak, Kaladıran ve diğer limanlara köle ve cariye getirilerek satışının yapıldığı anlaşılmaktadır.”⁸ Limanların işletilmesi hususuna baktığımızda 18. Yüzyılın hemen başına ait kayıtlarda, Silifke’deki Aklıman ve Suağzı ile Karataş’taki Gürgüs limanlarının adı geçer. Buralar, İçel âyanından Abdülmü’min Paşazâde Sunullah Bey’e malikâne olarak verilerek işletilmektedir. Aklıman’ın gümrük vergisinin malikâne olarak işletilmesi uygulaması 18. yüzyıl boyunca sürmüştür⁹.

19. yüzyıl başlarında ise “resmi belgelerden anlaşıldığına göre İçel sancağında faal durumda olan limanlar şunlardır: Gilindire, Silifke, Anamur, Limanseki, Beşparmak, Ak Liman ve Selendi”¹⁰. Bu anlatımın da gösterdiği gibi, Silifke’de bulunan liman/iskeleler Ak Liman ve büyük bir ihtimalle Suağzı limanıdır. Çünkü sonraki yıllar vilayet salnamelerinde de bu iki liman/iskele ismi geçer. Diğer bir deyimle, Taşucu hâlâ bir iskele olma karakterini kazanmamıştır. 1838 yılında İçel limanlarından alınan vergi gelirlerine bakıldığında, Silifke iskelelerinden alınan vergilerin, tüm İçel’de toplananların ancak % 22,68’i olduğu görülür. Ancak İzmir veya Saraybosna Vilayeti gümrük gelirlerine göre İçel liman gelirleri oldukça mütevazî miktardadır¹¹. 19. yüzyıl başlarında İçel limanlarında ticareti yapılan en önemli ihraç malları orman ürünleri, deri ürünleri, gıda ürünleri (bal, bürülce, burçak, harnup, ceviz, badem, nohut, pancar, pekmez, üzüm, peynir, sade yağ, soğan, susam), dokuma ürünleri (çul, çuval, kilim, döşek, yastık yüzü, çorap, entari, basma) aba, pabuç, güherçile, mum, balmumu, pamuk, sumak şap. İthal edilen ürünler ise inşaat malzemeleri, kahve-şeker, civa, tütün, kalay, kara boya, enfiye, bakır, sabun sayılabilir. Ancak bu malların ticaret hacmi çok küçük miktarlardadır¹².

19. Yüzyılda Taşucu İskelesinin Ortaya Çıkışı

19. yüzyıl öncesinde yukarıda özetlediğimiz Silifke’de deniz ticareti faaliyetleri güzergâhında 19. yüzyılın başlarında hâlâ Ak Liman görev üstlenmektedir ve 1812’de amiral Beaufort’un izlenimlerinde Taşucu iskelesi yer

⁷ Ensar Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya ve İçel Sahilleri’nde Ticaret”, *Cedrus I* (2013), s. 308-309.

⁸ E. Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında...”, s. 310.

⁹ E. Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında...”, s. 311.

¹⁰ E. Köse, “19. Yüzyıl Başlarında...”, s. 146.

¹¹ E. Köse, “19. Yüzyıl Başlarında ...”, s. 149.

¹² E. Köse, “19. Yüzyıl Başlarında ...”, s. 152- 153.

almaz¹³. Ama 19. yüzyıl ortalarına yaklaşırken Taşucu'nun yeni yeni bir iskele işlevi görmeye başladığı söylenebilir. Carl Ritter'in anlatımına göre “1843'te Bokra Limanı'ndan -ki o Ağa Limanı'dır- gelen Craft A. Pourtales, ‘yarısı harap halde duran, ancak Selefke kasabasından mal tedarik edilen bir Smyrriot olan Frank tüccarına pazar görevi gören’ bir taş ev binaya ulaştı. Ve körfezde demir atmış küçük bir Malta gemisi gördüğünü belirtti”¹⁴. 1852-53 yıllarında yörede bulunan Victor Langlois ise Taşucu için “Silifke'nin şu anki limanı, sakinleri tarafından Liman İskelesi veya Silifke İskelesi adı altında biliniyor. Burası, bir gümrük ve bir hanın, mağazaların ve birkaç evin olduğu bir köydür”¹⁵. İfadesini kullanır. Anlatımlardan görüldüğü üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek deniz ticaretinin miktarında ve gerekse iskele noktasında bir değişim, yenilenme ve canlanma ortaya çıkar. Uluslararası ekonomik sisteme eklenmenin bir getirisi olarak gerek imparatorluğun diğer bölgelerinde ve gerekse imparatorluk dışı coğrafyalarda talep edilen malları tedarik etmeye yönelik gelişen pazar amaçlı kapitalist ticari faaliyetler, Silifke çevresindeki toplum kesimlerine de bir gelir-kazanç elde etme hevesi ve isteği yaratır. Bu durum, kâr amaçlı yerel üretimi teşvik eder. Artan üretimin ticari amaçlı nakliyesi artık büyük ölçekli hale gelmeye başlayınca, daha hızlı, daha güvenli yol ve nakliye araçları, iskele, yükleme araçları talebi yaratmıştır. Bu talep, Silifke'nin antik çağlardan bugüne kalan ve büyük engebeliler ve zorluklar çıkarmayan Silifke-Ayatekla-Taşucu taş döşeme yolunu ve bu yolun sonundaki Taşucu kıyısını cazip hale getirir. Ancak, bu yapıların mevcut kapasitesi büyüyen ticari kapasitenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. O nedenle gelişen modern ticari ilişkilerin gerektirdiği iyileştirmeler, yeni yapılanmalar ve kurumların oluşturulması için yerel anlamda büyük atılım ve çalışmalara girilir.

İdari Çalışmalar

a-Nahiye Oluşumu: Tanzimat öncesi dönemde kazalardaki kadılar adına naiblerin yargısal ve idari denetimi üstlendiği yerler olan nahiyeler¹⁶ söz konusudur. 1842 yılı idari düzenlemeleri ile birlikte nahiyeler, daha ziyade idari niteliği ağır basan birimler olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır¹⁷. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte nahiyeler, bir kaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşmeler şeklinde kazalara katılan birimler olarak tanımlanmıştır¹⁸. Ancak nahiyelerin kuruluş, teşkilat ve işleyişiyle ilgili hükümler, 1871 Nizamnamesi ile

¹³ F. Beaufort, *Karamania*, London, 1818, s. 222.

¹⁴ C. Ritter'den akt: C. Taşkıran, *Silifke and Environs*, Ankara, 1993, s. 208.

¹⁵ V. Langlois, *Voyage Dans La Cilicia*, Paris, 1861, s. 181.

¹⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Döneminde Türkiye'de Mahalli İdareler*, Ankara, 2000, s. 99.

¹⁷ Ayhan Yalçın, *Geç Devir Osmanlı Silifkesi 1860-1904*, Silifke, 2004, s. 14.

¹⁸ İ. Ortaylı, *age*, s. 99.

getirilmiştir. Böylece nahiye, tam bir idari birim olmuştur¹⁹. Valiler tarafından tayin edilen nahiye müdürleri ve yanında nahiye meclisleri oluşturulmuştur²⁰.

Bu genel çerçeveye içinde Taşucu'nun idari bir birim olarak nahiyeye dönüşüm serüvenine bakıldığında süreç kısaca şöyledir: 1869'da Silifke kazasına bağlı bir adet "Cebel maa Aşireti Bolacalı nahiyesi vardır"²¹. Şu halde, bugünkü Silifke'nin kuzeyindeki dağlık bölge ve Taşucu-Boğsak arasındaki Bolacalı Aşireti'nin kışladığı alan, Bolacalı Nahiyesi olarak adlandırılıyor demektir²². 1872'de nahiye sayısı artarken merkezi Taşucu olarak belirtilen Bolacalı Nahiyesi varlığını korumuştur²³.

b-Belediyenin Oluşumu: Bir sancak (liva) merkezi haline gelen Silifke'de Tanzimat reformları kapsamında modern bir belediye dairesinin var olduğu daha 1872'de görülür²⁴. 1886'daki irade i seniyye ile vilâyetlere, gerekli gördükleri nahiye türü yerleşimlerde, bağlı oldukları kaza belediye dairesinin bir şubesini açma yetkisi verilir. Bu yetkiye dayanarak en geç 1890'dan sonraki tarihte Taşucu'nda Silifke Belediyesi'nin şubesi kurulacaktır²⁵. Taşucu Belediye Dairesi'nin kadrosu, 1898 yılına kadar bir belediye şube memurundan ibarettir. Bu tarihten sonra ise belediye görevlileri, bir reis ve iki azadan ibarettir²⁶. Bu konudaki resmi yazışmalara bakıldığında olayın 1890 sonrası seyri şu şekilde gelişir:

Adana Vilayeti'nden 31 Temmuz 1893 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Bolacalı Nahiyesi merkezi Taşucu'nda belediye oluşturulduğu ve yıllık belediye geliri olan kırk-ellişer bin kuruşun belediye masrafları ve tabib, aşçı vb'nin maaşına yeterli olduğu vurgulanır²⁷.

23 Kasım 1893 tarihli Adana Vilayet İdare Meclisi'nin değerlendirmesinin özetini içeren yazıda nahiyelerde belediye dairesi oluşturulmasının padişah iradesi ile yasaklanması kararının Adana ve Silifke kazalarındaki Bolacalı dâhil 5 nahiyedeki belediye daireleri hakkında geçerli olamayacağı düşünülmektedir. Taşucu dâhil 5 kasabaya belediye dairesi oluşturulması talebinin müsaade alınmak üzere sunulduğu ve sonucun bildirileceği belirtilir²⁸. Dahiliye Nezareti'nden

¹⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s. 253.

²⁰ İ. Ortaylı, *age*, s. 105.

²¹ *1286 (1869) Konya Vilayet Salnamesi*, s. 56.

²² A. Yalçın, *age*, s. 15.

²³ *1289 (1872) Adana Vilayet Salnamesi*, s. 102.

²⁴ *1289 (1872) Adana Vilayet Salnamesi*, s. 101.

²⁵ *1308 (1890) Adana Vilayet Salnamesi*, s. 119.

²⁶ A. Yalçın, *age*, s. 41.

²⁷ BOA. ŞD. 2125. 2/2

²⁸ BOA. ŞD. 2125. 11/1. Belgede bu kasabalarda belediye kurma sebepleri şu şekilde sıralanır: Çünkü adı geçen nahiye merkezleri birer kasabadır, vilayette bulunan kaza

sadrazamlık makamına gönderilen 14 Aralık 1893 tarihli yazıda, Şurayı Devlet'te bu talebin kabul edilmediğinin 6 Eylül 1893 tarihli yazı ile vilayete bildirildiği, bu kez vilayet idare meclisinin adı geçen nahiyelerde belediye kurulmasına müsaade ettiği bildiriliyor.

Bayındırlık Çalışmaları

a-Yol Yapımı: Silifke'nin ve dolayısıyla Taşucu'nun deniz ve İç Anadolu-Doğu Akdeniz Bölgeleri arası ekonomik işlevini geliştirebilmek için Karaman-Silifke arasında yapılacak yolun güzergâhını belirlemek amacıyla o sırada İçel sancağının bağlı olduğu Konya Vilayeti'nce 1868 yılında bölgeye elemanlar gönderilmiş ve bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre, Karaman-Mağara üzerinden Silifke'nin Ak Liman'ına (bugün Liman Kalesi olarak bilinir) şose yol yapılırsa, Karaman-Silifke limanı arası yol 30 km kadar kılacaktır. Ayrıca İç Anadolu'nun malını kıyıya nakledecek tüccarlar için büyük imkânlar sağlanacaktır. Ancak bu yolun yapılması yanında, yol üzerinde çeşitli han vb konaklama yerleri de yapmak gerektiği tavsiye edilmektedir²⁹. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki 1869 yılında iskele-liman olarak hâlâ Taşucu değil, Taşucu'ndan birkaç km daha batıda yer alan ve 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun Silifke'den Kıbrıs'a çıkış kapısı olan Ak Liman/Ağalar Limanı (=Liman Kalesi) ön planda düşünülmektedir.

---

merkezlerinden Tarsus ile Ermenek dışındaki kaza merkezlerinin yararına ve iskâna layık olduğu belirtilerek bazı ayrıntılı bilgilerin sunulmasına gerek görülür. Taşucu Kasabasının İçel Sancağı'nın merkezi olan Silifke ve sancağın bazı mevkiileri ile Karaman yönünden gelen zahire ve diğer eşyanın çıkış yeri olduğu vurgulanır. Ayrıca 1-2 vapurun uğradığı işlek bir iskele olması sebebiyle tüccar ve ahalinin ilgisinden önce hükümetin de dikkatini çekerek vilayet oluşumu esnasında merkezin Ermenek'ten Silifke'ye naklinde tercih sebebi olduğu; şimdi birçok mağaza ve binaların burada toplandığı, diğer adı geçen iskelelere denk olarak birçok mekânlar ve mağazalara sahip olup kıyı bölgesinde askeriyeye merkez görevi gören iskeleden olduğu hatırlatılır. Her ne kadar bu kasabalar nahiye merkezi ise de bunların cümlesinde telgrafhaneler ve iskelelerde liman rüsumat ve vapur acenteleri ve fener memurları var olduğu gibi mevki olarak sahip oldukları yetenek ve imkânlar semeresiyle karşılığını vereceği; bu tür küçükten büyüyecek mahallerin başlangıçta birer haritası yapılarak inşa olunacak binaların usul ve nizamı dairesinde inşası ve özellikle öyle nüfus yoğunluğuna sahip olan ve askeri mevkielerde bulunan kasabaların korunması için tabipten mahrum bırakılmaması gerektiği ve bunlarda birer belediye oluşturulmasına müsaade buyurulduğu halde gelirleri tabip ve kalfa ve çavuş maaşı vesaire gibi idare masraflarına kafı olduğu ve bununla birlikte mahalli ahali ve tüccarı dahi buralarda bir belediye dairesi kurulması için talepte buldukları da eklenir.

²⁹ Ercüment Balcı, "1868 Tarihli Bir Bayındırlık Layihası: Konya-Silifke Yolunun Şoseye Çevrilmesi ve Bölgedeki Zeytin Ormanlarının Islahı Projesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 150. yıl: 2004, İstanbul, s. 115.

1869'dan sonra Silifke'nin bağlı olduğu Adana Vilayeti ve İçel sancak yönetimince, merkezi idarenin de desteğiyle şose yollar ve köprüler inşa edilmeye başlanmıştır. Daha 9 Nisan 1874 tarihli bir Şurayı Devlet yazısında, Silifke-Taşucu arası yolun Silifke'nin doğu tarafından çıkararak başladığı, 2000 metresinin tesviye olup 500 metresinin gelecek yıla bırakıldığı belirtilir. Mut üzerinden Karaman'a gidecek yolun mühendis Rober tarafından keşfinin yapıldığı, Adana Umumi Vilayet Meclisi'nin mazbatasında bu yolun Mağara (=Kırobası) üzerinden direkt Karaman'a yapılmasının daha menfaate uygun olduğuna işaret edildiği belirtilir. Ancak Konya vilayetinin, Mut güzergâhının Konya'ya ait kısmının rapor ve haritasının Şurayı Devlet'te tasdik edildiği ve bu nedenle Mut güzergâhında karar kılındığı belirtilmektedir³⁰.

Konya Valisi Sait Paşa döneminde, yani 1880'li yılların başında ise Karaman-Mara-Silifke yolu, "araba yolu" olarak yaptırılacaktır³¹. Daha 1890'da planı hazırlanan Taşucu-Silifke-Mersin-Tarsus yolu ve Silifke-Ermenek yolu 1901-1902 yılları öncesinde ve daha kesin bir ifadeyle Bahri Paşa'nın Adana valisi olduğu dönemden (1897'den) önce yapılmaya başlanmış ve onun döneminde de yol inşaatları sürmüştür³². Yine aynı dönemde, Silifke-Taşucu arasındaki (bugünkü Bolcalıkoyuncu mahallesinde) Araplı deresi üzerinde ve Taşucu kasabası içinde, iki köprü inşa edilmiştir³³. 19. yüzyıl sonlarında Taşucu İskelesinin Silifke ve dolayısıyla İç Anadolu ile bağlantılarını sağlayan yolların durumu, Devlet Arşivlerinde Hicri 12.10.1314 = Miladi 16 Mart 1897 tarihiyle kayıtlı olan, kayıt görevlisi yaverlerden bir yüzbaşının hazırladığı raporda özetlenmiştir. Rapor, bütününde, 1891 yılında Silifke, Taşucu'nun ekonomik, sosyal, beşeri coğrafya açılarından durumu ile Silifke-Karaman yol güzergâhlarının mevcut durumuyla potansiyelini aktarmaktadır. Özünde, Adana vilayetine bağlı İçel Sancağı'nın merkezi olan Silifke kasabasıyla İçel Mutasarrıflığı'na bağlı Mut ve Ermenek kazaları ve Konya Vilayeti'ne bağlı Karaman kazası ve merkezi ve adı geçen kasabalarındaki yol ve geçitlere dair Hicri Şubat 1306/Eylül 1307 = Miladi Şubat 1891-Ekim 1891 tarihine kadarki gözlemlerdir. Raporla Silifke-Taşucu yolu ve Taşucu'nun sosyo-ekonomik durumu günümüz Türkçesiyle şu biçimde ifade edilmektedir³⁴:

"Silifke kasabasının iskelesi Taşucu adıyla bilinen ve açık olmakla beraber oldukça korunaklı ufak bir limanı içeren Taşucu köyüdür. Bu köy ufak olup bir telgrafhane ve bir gümrük dairesi ve bir mescit ile içinde yolcuların barınması için iki oteli, şaşılasi ve gayet büyük ve tüccarlara mahsus 3-4 zahire ambarı ve bir ufak çarşıya sahip ise de içilecek iyi suyu azalmakta olduğundan bugün önem

³⁰ BOA. ŞD. 2117.29.1/1.

³¹ W. M. Ramsay, (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, London, s. 361.

³² 1320 (1902) *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 275-278.

³³ 1320 (1902) *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 276-278.

³⁴ BOA. Y. PRK. MYD. 18.50/1.

kazanmamıştır. İskeleyle 2 saat uzaklıkta bir kaynak olduğu ve işbu kaynaktan adı geçen iskeleyle su akıtılması genel istek olduğu halde Silifke belediyesinin yardım ve işbirliği sayesinde her türlü gelişme ve ilerlemeye uygun olan, susuzluğu çekilen bu iskele, öyle birkaç ambar ve birkaç binayla kısıtlı kalmış duruyor. İşbu iskeleden Silifke kasabasına kadar 2 saatte ulaşan gayet muntazam bir şose (yol) vardır. Silifke kasabası merkezinden Göksu adıyla bir metre derinlikte bir nehir akmakta ve bu nehir Taşucu iskelesinin 2 saat batı tarafında Akdeniz'e karışmaktadır. Eğer bu nehir Taşucu iskelesinden denize karışsaydı hem adı geçen iskele (köy) susuzluk illetinden kurtarılmış olup gelişir ve hem de bir taraftan muntazam şose ve bir taraftan kayıklar vasıtasıyla Silifke'den Taşucu'na kadar taşıma araçları pek güzel temin edilmiş olur. Şüphesiz ki Silifke kasabası da bu yüzden gelişmeye açık olur, sabile (iskeleyle) kadar büyüyüp bir büyük şehir haline girerdi. Adı geçen iskeleden Silifke kasabasına kadar ufak kağnılar ve 2 adet taliga (ufak at arabası) gidiş geliş yapar... Silifke'den Taşucu'na kadar arazi düz olup Göksu nehri yatağının bu iskeleyle yönlendirilmesinde bir engel ve zorluğa düşülmeyeceği ve vaktiyle adı geçen yatağın akıtılması amacıyla hükümet dairesi önünde bir set başlamıştır. Ancak ol zamanda seddin bu fayda doğrultusunda yapılmasına özen gösterilmemesinden veyahut basitçe hazırlanıp tamamlanamamasından harap olup gitmiş ise de köprü önünde kalıntıları biraz belli olmaktadır”.

Rapora göre, Taşucu İskelesinin en temel sorunu, yeterince ve temiz suyunun olmamasıdır. Raporda su sorununun çözümü içinde sunulan öneri, Göksu ırmağının yatağının kanallar açılıp değiştirilerek ırmağın, Taşucu civarından denize akmasını sağlamaktır. Böylece, Taşucu'ndan Silifke'ye kadar kayıklarla da deniz ulaşımı sağlanacaktır.

Şekil I:

1890 Yılında Taşucu Yerleşim Krokisi (kaynak: BO.A.PLK.P.4839)

1890'da Silifke-Mersin yolunun yapımı amacıyla hazırlanan ve yukarıda bir parçası verilen krokide Taşucu kabasının genel oturumu yer almaktadır. Eski fotoğraflarda da yer alan ve 1950'lerden sonra tamamen kurutulan küçük göletin kasabayı ikiye ayırdığı; göleti besleyen kaynak olan Araplı deresinin bugünkü Bolacalıkoyuncu köyü bitiminde ikiye ayrılıp bir kolunun doğrudan Taşucu'nun içine ulaştığı görülmektedir.

b-İskele ve Gazhane Yapımı: Yukarıda vurgulandığı üzere, 1869'daki yol yapımı raporunda yolun Ak Liman'a kadar yapılmasından söz edilse de 1870'li yılların başlangıcındaki yazışmalarda artık Ak Liman değil de Taşucu'na bir iskele yapılmasının tercih edildiği görülmektedir. Ak Liman, doğal bir limandır. Ancak Taşucu'nun Silifke'ye daha da yakın olması ve özellikle Taşucu sonrasında Ak Liman'a kadar olan arazinin gayet dağlık, sapa, çok girintili ve uçurumlu olması Taşucu'nu ön plana çıkarmaktadır. Kıyısı sığlık ve kumsal olan Taşucu'nun liman faaliyetlerini üstlenebilmesi için, bir iskele yapımının gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1 Şubat 1872'de Silifke'den Sadrazamlığa sunulan bir yazıda, Silifke Kazasına 1,5 saat mesafede olan Taşucu İskelesinin limanı muhafazalı ve tanzim olduğu ve Kıbrıs'ın karşısına geldiği, iki taraf ahalisi ihtiyaçlarını bu iskele vasıtasıyla giderdikleri gibi Konya Karaman ile civarı ve bu havali ürünlerinin buradan ihraç olunageldiği ve her suretle olursa olsun bir iskele inşası gerektiği hatırlatılır. İskele yapım masrafının, Mersin iskelesinde olduğu gibi ihracat ve tenzilatın her bir denginden on para vergi alınarak karşılanabileceği belirtilir. Mühendis Yusuf efendinin hazırladığı keşif raporuna göre uzunluğu 20 ve genişliği 10 ve yüksekliği 4 arşın olacak kargir bir iskelenin 24 bin kuruş masrafla yapılabileceği açıklanır. Bu masrafın Silifke Belediyesi'nden karşılanamayacağı, bu nedenle gümrük idaresinden veya sancak mal sandığından karşılanması, 1-2 yıl içinde liman gelirlerinden masrafın geri alınmasından sonra iskelenin gelirlerinin Silifke Belediyesi'ne bırakılması ve ayrıca iskeleyle şimdiden bir vapurun uğratılması talep edilir³⁵. Konu görüşülmek üzere 28 Temmuz 1872'de Şurayı Devlet'e havale edilir. Havale yazısında, yerel belediyenin imkânları uygun olmadığından iskelenin 24 bin kuruşluk inşa masrafının karşılanması için Mal Sandığı'ndan gümrük idaresine iskele masrafı için para aktarılması ve Adana Vilayet umum belediyesinden kaynak aktarılması yöntemlerinin birbiriyle uyuşturulması çözümü önerilir. Bu amaçla Taşucu İskelesi mahalli aşarı gereğince vergi alınması, iskele gelirinin mahalli Silifke Belediyesi'ne terki için Adana Valiliği'ne emirname yazılması ve iskeleyle vapur uğratılması biçiminde tüm talepler sıralanmıştır³⁶. 19 Ağustos 1872 tarihinde Adana Vilayetinden Sadrazamlık'a gönderilen yazıda,

³⁵ BO.A. ŞD. 2116.23/4.

³⁶ BO.A. ŞD. 2116.23/3.

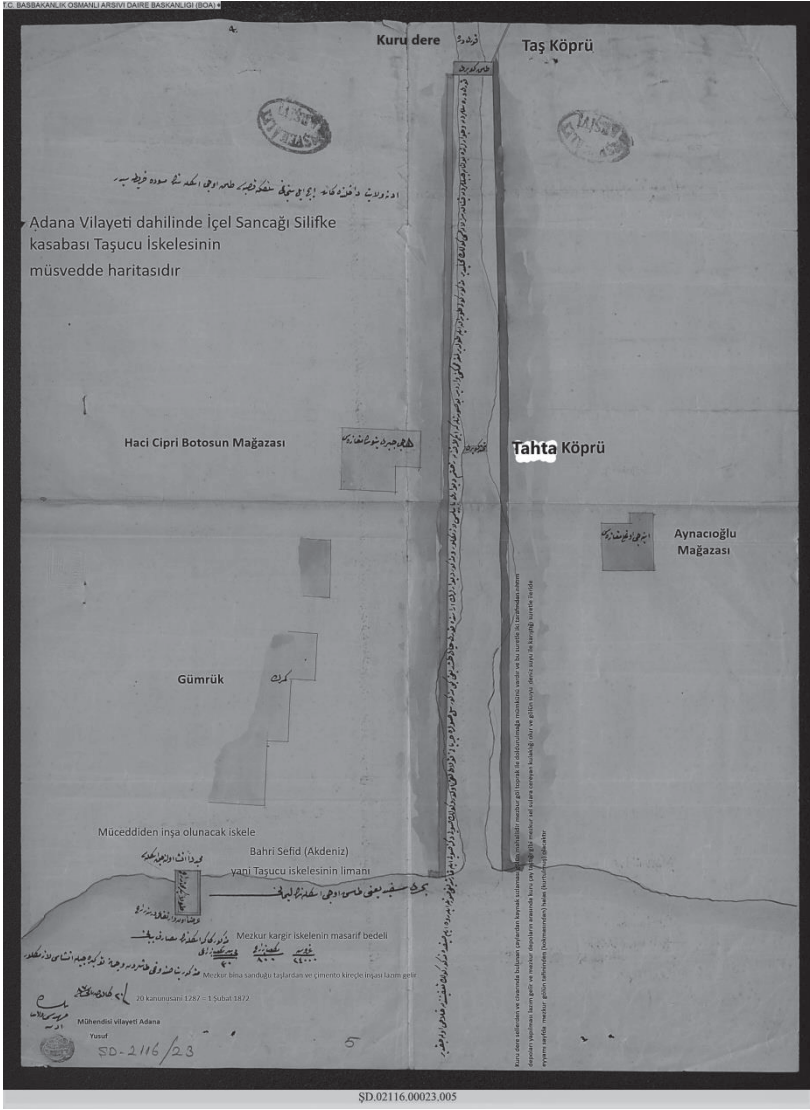
valiliğe Sadrazamlık'tan gönderilen 26 Nisan 1871 tarihli emirnamede bu hususların yer aldığı hatırlatılarak valiliğin de aynı görüşte olduğu belirtilir³⁷. Bu konuda Şurayı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin 11 Mart 1873 tarihli yazısında ise söz konusu iskele inşasına gelir sağlamak üzere, bu iskele gümrük idaresine ait olmadığı için inşasına gümrük idaresinden kaynak aktarılamayacağı belirtilir. Devamla, mahalli mal sandığından kaynak aktarımının da usulsüz olacağı, bu nedenle mahalden toplanan âşâr vergisine masrafın yansıtılması koşuluyla Adana Umum Vilayet Belediyesi gelirinden kaynak aktarılmasının uygun görüldüğü ifade edilir. İskele inşası sonrası Mersin iskelesinde olduğu gibi iskelede yapılacak ihracat ve tenzilatın beher denginden on para alınarak iskele harcamalarının geri alınmasından sonra iskele gelirlerinin İçel (Silifke) Belediye Dairesi'ne bırakılması şartlarıyla iskele inşaatına müsaade edildiği vurgulanır. İşbu Dâhiliye dairesi yazısındaki hususlar aynen tekrarlanarak aynı tarihli Şurayı Devlet kararıyla kabul ve ilan edilmiştir³⁸. Ardından Sadrazamlık'tan 9 Nisan 1873 tarihli Adana Vilayeti'ne (ve Maliye Nezareti'ne) gönderilen yazı ile belirtilen şartlarla iskele inşasına onay ve yetki verildiği bildirilmiştir³⁹.

---

³⁷ BOA. ŞD. 2117.8/3.

³⁸ BOA. İ. ŞD. 27.1251/1.

³⁹ BOA. A}. MKT. MHM. 451.88.

Şekil 2:

Taşucu İskelesi Krokisi (kaynak: BOA. ŞD. 2116.23.5).

Tüm bu yazışmalardan sonra anlaşılmaktadır ki Taşucu'nda 1874 tarihinden itibaren 20 arşın* (15,54 metre) uzunlukta; 10 arşın (7,5 metre) genişlikte ve 4 arşın (3 metre) yükseklikte, yukarıda belirtilen gelirlerle, 24 bin kuruş keşif

* 1 mimari arşın: 75,7738 cm.

bedeliyle bir iskele yapımı başlatılmıştır. Yazışmalarda her ne kadar kargir bir iskele inşasından söz edilse de Dâhiliye'den Sadrazamlık'a gönderilen 29 Kasım 1901 tarihli bir yazıda, Taşucu'ndaki "ahşap iskelenin tamirati" ifadesinden, 1874'te inşasına başlanan iskelenin, ahşap olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰. Aynı yazıda, "görülen lüzum üzerine yeniden bir gazhane inşası her ikisinin resmi açılışı icra ve buyurusu.." ifadesi ise, Taşucu İskelesinde zaten bir gazhane binası inşa olduğunu ancak yeniden inşa edildiğini görmekteyiz. 1 Şubat 1872 tarihli yukarıdaki krokide Taşucu İskelesi ve kasaba içiyle yol bağlantısı belirtilmiştir⁴¹.

Taşucu'nda iskele inşası sonrası indirme-bindirme ve yükleme faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirilmiş olabileceğini şöyle izah edebiliriz. Taşucu'nun kıyı tabanının Göksu Nehri ve az da olsa Bahçederesi kaynaklı alüvyon birikmesi ile oluşmuş düz, oldukça sığ ve kumsal ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle iskele yapılmasına rağmen büyük yük gemileri ve özellikle motorlu gemilerin iskeleye kadar yanaşması mümkün değildir. Oluşan bu durum, gemilerin daha açıkta demirleyerek yüklerin iskeleden mavnaya veya sandallara aktararak gemilere götürülmesi, gemi vinçleri ve makaralarıyla gemilere aktarılması; gemideki yüklerin de aynı biçimde kıyıya ulaştırılması sağlanmış olmalıdır. Daha küçük ebatlı yelkenli gemilerin su altında kalan çok fazla bölümü olamayacağı için onların iskeleye yanaşması pek ala mümkündür. Bundan dolayı da doğrudan iskeleden indirme-bindirme işlemlerinin yapılması beklenir.

Bu arada, adı geçen yıllarda Taşucu'nda bir de gümrük binası yapılmış olmasına rağmen, bu binanın inşası ile ilgili ayrıntılı verilere henüz sahip değiliz. Ancak, Şubat 1891-Ekim 1891 yılları arası gözlemleri içeren raporda bir gümrük binasının var olduğu kaydı yer almaktadır. Bu bina, yakın yıllarda restore edilmiş ve sapsağlam bir durumda varlığını sürdürmektedir.

c)-Telgraf Hattı İnşası: Taşucu İskelesinde artan ticari etkinlikler ve ticari ilişkiler, ticari faaliyet yürütenlerin acenteler ve diğer tüccarlarla iletişim ihtiyacı için, özellikle yerel tüccarların talebi doğrultusunda Taşucu'na bir telgrafhane ve telgraf hattı kurulması gündeme gelmiştir. Bu talep, dönemin iktidarının da işine gelmektedir: Sultan II. Abdülhamit'in istibdat idaresinin bir gereği olarak bölgedeki ahaliyi ve bölgeye deniz yoluyla dışardan gelen her türlü kişilerin siyasi faaliyetlerini takip edip merkeze anında bildirmek gibi bir faydayı da sağlayacaktır.

18 Mart 1889 tarihli Şurayı Devlet kararıyla Taşucu'na telgrafhane ve telgraf hattı kurulmasına onay verilmiştir. Kararın yer aldığı mazbatada⁴², mahalli tüccarlar ve yabancıların talebi doğrultusunda, onların inşa masraflarını üstlenmesi taahhüdüne uygun olarak Silifke'den Gülnar'a çekilen telgraf hattının Taşucu İskelesi güzergâhına uzatılması, telgrafhane kurulması; kurulacak

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 2562.99.

⁴¹ BOA. ŞD. 2116.23/5.

⁴² BOA. İ. ŞD. 95.5675/1.

telgrafhaneye bir makine ve bir telgraf memuru görevlendirilmesi taleplerinin Adana Vilayeti aracılığıyla hükümete iletildiği belirtilir. Telgraf-Posta Nezareti'nden gelen yazıda, gerekli olan ve Avrupa'dan getirilecek olan malzemenin bedelinin 965 bin frank 85 santim olduğu; telgraf memuru için aylık 1000 kuruş ve telgrafhanenin yıllık masraflarının 1400 kuruş gerektirdiği bilgisi verildiği; bu masrafın ve olabilecek ek masrafların tüccar ve ticari acentelerce üstlenileceğine dair taahhüt senedi alınarak (Rumi) 1305 (Miladi 1889) yılı bütçesinin fevkalade kısmında muharrer yeni telgraf hatları tertibinden ödenmesi lazım geleceğinin belirtildiği aktarılır. 30 Mart 1889 tarihli sadrazamın yazısında da bu hususların onaylandığı belirtilir⁴³. Bu kararlara dayanarak 10 Nisan 1889 tarihli Dâhiliye'den Adana Vilayeti ve Telgraf-Posta Nezareti'ne gönderilen yazıda, gerekli olan ve Avrupa'dan getirilecek olan malzemenin bedelinin 965 bin frank 85 santim olduğu; telgraf memuru için aylık 1000 kuruş ve telgrafhanenin yıllık masraflarının 1400 kuruş gerektirdiği bilgisi verilerek gereğinin yapılması istenir⁴⁴. 1890 yılına gelindiğinde, Silifke'ye ek olarak Taşucu'nda da bir telgraf müdürünün var olduğu görülür⁴⁵.

19. Yüzyıl Sonlarında Taşucu'nda Deniz Ticareti

Yukarıda 19. yüzyılın ilk yarısında göstermiş olduğumuz ve oldukça "mütevazı" deniz ticaretinin ardından, yapılan idari, ulaşım ve haberleşme düzenlemeleri gibi nedenlerle 19. yüzyıl sonlarında Taşucu'nda öncesine göre hatırı sayılır bir ticari kapasite artımı ve canlanma görülür. Bayındırlık Çalışmaları başlığı altında, Şubat 1306/Eylül 1307 = Şubat 1891-Ekim 1891 tarihleri arası gözlemlerin yer aldığı raporu tekrar anımsamak gerekir: Bu yıllarda Taşucu'nun, bir telgrafhane ve bir gümrük dairesi ve bir mescit ile içinde yolcuların barınması için iki otele, şaşılısı ve gayet büyük ve tüccarlara mahsus 3-4 zahire ambarına ve bir ufak çarşıya sahip olduğu görülmektedir. Gerek bu bilgilerden ve gerekse eski Taşucu fotoğrafları ile günümüze kalan 19. yüzyıl yapılarından O yıllardaki yapılaşmayı anlayabiliriz. Artık Taşucu, Ticaretin gerektirdiği alt katı depo, dükkân, yazıhane; üst katı ev biçimli iki katlı, Marsilya kiremiti kaplı çatılı gösterişli taş binalar ve müstakil depolarla donanmıştır.

1890'larda Vital Cuinet'in aktardığı, Taşucu iskelesinden yapılan ithalatı oluşturan kalemler, 500 koli pamuklu bez, 250 çuval kahve, 600 çuval şeker, 500 kese sabun, 4000 varil Rus petrolü, 200 koli hırdavat ve 200 koli merserize, tuhafiyeye vb ürünlerdir⁴⁶. Taşucu'ndan ihracatın miktar ve parasal değeri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir⁴⁷:

⁴³ BOA. İ. ŞD. 95.5675/3.

⁴⁴ BOA. DH. MKT.1618.5.

⁴⁵ 1308 (1890) Adana Vilayet Salnamesi, s. 119.

⁴⁶ V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Cilt II, Paris, 1891, s. 71.

⁴⁷ V. Cuinet, *age*, s. 71.

İhraç Ürünleri	Ürün Miktarı	İhracat Geliri (Frank)
Buğday, arpa	900.000 kental (=45.000 ton)	950.000
Susam, darı	10.000 “ (= 500 “)	65.000
Pelit-meşe palamudu	50.000 “ (= 2.500 “)	180.000
Kuru üzüm	20.000 “ (= 1.000 “)	60.000
Kereste	?	660.000
Canlı küçükbaş hayvan	10.000 baş	130.000
Yün	10.000 kental (= 500 ton)	70.000
diğerleri		80.000
Toplam		2.195.000

Tablo I:

1890 Yılında Taşucu'ndan Yapılan İhracat Kalem ve Gelirleri.

Tablodaki verilerden hareketle 1890'da Taşucu İskelesinden ihraç edilen ürünlerden sağlanan gelirin oransal ağırlığına bakıldığında en belirgin ürünler tahıl (%43) ve kerestedir (%30). Veriler bir kez daha yörenin tarımsal karakterli ve sanayileşmeden payını almamış bir yöre olduğunu göstermektedir. 1316-1320 (M. 1898-1903) arası Adana Vilayet Salnamelerinde, bu ticari faaliyetlerde bağlantıları gerçekleştirmek üzere Gilindire ve Taşucu'nda Yunanistan, İngiltere gibi ülkelere ait şirketlerin ticari acenteleri bulunduğu belirtilmektedir. 1890 yılında Taşucu İskelesinde firma acentelerinin bir yıllık ticari faaliyetten elde ettiği net kazanç 26101 franktır. O yıllarda 1 frank: 4,36 kuruştur. Bu durumda kazanç, 113802 kuruştur⁴⁸.

1890 yılı içinde tüm bu ticari ürünlerin naklini gerçekleştirmek üzere Taşucu'na 138'i vapur ve 245'i yelkenli olmak üzere toplam 383 gemi uğramıştır. Yani ortalama her gün en az bir gemi uğramıştır. Sonuç olarak ise Taşucu İskelesi toplam 68.715 tonluk bir yükleme kapasitesine ulaşmıştır. Adı geçen yılın Taşucu deniz nakliyesini 250'si Osmanlı uyruklu olmak üzere İngiliz, Mısır, Avusturya, İspanyol, Fransız gemileri gerçekleştirmiştir⁴⁹.

1890'da bölge iskeleleri içinde ticari faaliyetin en yoğun olduğu yer, Mersin iskelesidir. Mersin'den aynı yıl yapılan ihracat 15.230.000 franktır⁵⁰. Bu durumda Taşucu'nun ihracatı Mersin'in ancak 1/7'si kadardır. Taşucu, bundan sonraki

⁴⁸ A. Yalçın, *age*, s. 82.

⁴⁹ V. Cuinet, *age*, s. 72.

⁵⁰ 1316 (1898) *Adana Vilayet Salnamesi*, s. 26.

süreçte artık ticari bir iskele olarak pek fazla gelişemeyecektir. Çünkü Mersin'in gerek İç Anadolu –Suriye güzergâhı üzerinde olması; yer şekilleri bakımından düz, kolay ulaşım sağlanan yapıda olması; ve gerekse 1884-1886 yılları arasında tamamlanan ve Mersin iskelesinden başlayan Adana-Mersin demiryolu hattının kullanıma açılması Mersin'i ön plana çıkaracaktır. Taşucu ve Silifke ise hem ana yolar üzerinde değildir, hem de yer şekilleri bakımından sarp, dik kayalıklar ve derin vadilerden geçilerek kıyısına ulaşılan yerleşimlerdir.

Taşucu'nda Sanayi Faaliyetleri

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Taşucu civarında, geleneksel biçimde var olan ev içi tekstil ağırlıklı imalat dışında sanayi faaliyeti sayılabilecek iki girişim dikkati çeker. Bunlardan birincisi, Duyunu Umumiye tarafından Taşucu yakınındaki lagün göllerinde yapılan tuz üretimidir⁵¹. Diğer sanayi girişimi ise, Taşucu eşrafından, aynı zamanda bir aşar mültezimi de olan Hacı Mehmet Efendinin (=Hacı Paşa) 20 yüzyıl başlarındaki un fabrikası kurma girişimidir. Adana Valiliği aracılığı ile gelen başvuru üzerine Dâhiliye Vekaleti 2 Eylül 1902 tarihli yazıyla, Gümrük idaresine Taşucu'nda Hacı Halil Ağazade Hacı Mehmet Efendinin kurmakta olduğu un fabrikası için ithal edilecek alet ve malzemelerin gümrük vergisinden muaf olup olamayacağını sorar⁵². Dâhiliye Vekaleti'ne verilen 1 Ekim 1902 tarihli cevapta, fabrika için getirilecek alet edevatın mevzuatta belirtilen makinelerin yaşlarınının 10 yaş sınırından büyük (15 yaşında) olması nedeniyle muafiyete uygun işlem yapılamayacağı vurgulanmaktadır⁵³. Bu kez, İçel Sancak İdare Meclisi'nce alınan kararı ifade eden mazbata ile Adana Valiliği aracılığıyla aynı müracaat tekrarlanır. Verilen cevapta, daha önce Gümrük İdaresi'nden gelen cevaptaki şartların geçerli olduğu tekrar edilir⁵⁴. 17 Eylül 1917 tarihli, İçel Sancağı tahrirat müdürlüğünden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Taşucu mevkisindeki Hacı Mehmet Paşa'nın un fabrikasının 30 beygir kuvvetindeki motorla günlük 300 kile birinci ve ikinci ve üçüncü kalite un ürettiği belirtilir⁵⁵. Ancak 25. 01. 1936 tarihli hükümet kararnamesinde ve fabrikanın elek vb parçaları Adana'ya gönderileceği belirtildiğine göre⁵⁶, bu un fabrikasının o yıllarda kapandığı anlaşılmaktadır.

Şehirleşmenin Getirdiği Sosyal İhtiyaçlar ve Sosyal Mekânların İnşası

1838 serbest ticaret anlaşması sonrasında Silifke gibi Osmanlı kıyı ve ticaret noktalarına Avrupa ülkelerinden ve Ege adalarından tüccar nüfusu akışı

⁵¹ *Yurt Ansiklopedisi*, “İçel”, Cilt V, İstanbul, 1982, s. 3643.

⁵² BOA. DH. MKT. 580.19/1.

⁵³ BOA. DH. MKT.580.19/2.

⁵⁴ BOA. DH. MKT.580.19/3-4.

⁵⁵ BOA. DH. UMVM. 78.4.22.

⁵⁶ BCA. 30-18-1-2/61.6.2

başlamıştır. Artan dış ticaret ilişkileri ve pazar amaçlı üretimi teşvik ettiği için kıyılara işgücü göçü de başlamıştır. Bu göçten nasibini 19. yüzyıl sonlarında almaya başlayan Taşucu'nda Ege adalarından ve ayrıca Kayseri-Karaman gibi merkezlerden gelen Rum-Ortodoks tüccar ağırlıklı nüfus yığılması görülür⁵⁷. 1890 yılında Vital Cuinet'e göre Bolacalı nahiyesi merkezi Taşucu kasabası 300 kişi civarında nüfus barındırmaktadır. Bu nüfusun tamamına yakını, son dönemlerde Yunan adalarından göç ederek gelmiştir⁵⁸. Deniz ticaretinin iskelede indirme-bindirme faaliyetleri de ücret karşılığı emek yoğun işgücü gerektirdiği için özellikle çevre köy ve aşiretlerden Taşucu ve civarına bir işgücü göçü olması beklenir. Gelen nüfusun barınma, eğitim, inanç vb ihtiyaçları da ortaya çıkacaktır. Şubat 1891-Ekim 1891 dönemini raporlayan ve yukarıda söz ettiğimiz belgeye göre, gelen geçen yolcu ve tüccarların barınması amacıyla Taşucu iskelesinde iki adet otel bulunmaktadır. Bunun yanında 19. yüzyıl sonunda Taşucu'nda, iki önemli inanç kurumu inşa edilmiştir. Yerli Müslüman ahali için bir cami ve Rum-Ortodoks nüfus için bir kilise.

Daha önceden Taşucu'nda Halil Ağazade tarafından yaptırılan Haliliye Camisi adıyla bir cami vardı. İçel sancak idare meclisi üyesi, aynı zamanda aşar mültezimi olan, daha önce adından söz ettiğimiz Hacı Halil Ağazade Hacı Mehmet Efendi (Hacı Paşa) tarafından, 2 Mayıs 1907 tarihli bir belgeye göre onartılıp yeniden düzenlenen bu caminin, padişahın da adı okunarak açılışı yapılmıştı⁵⁹.

1856 Islahat Fermanının ilanı sonrasında padişahın tebası gayrimüslimlerin de yeni ibadethane yapmasına izin verilmiştir. Bundan hareketle daha 1864 yılında Taşucu'nda oturan ve bir cemaat oluşturacak kadar yoğunlaştıkları anlaşılan gayrimüslim Rum ahali ibadetlerini yapabilmek için, kiliseleri olmadığından bahisle, kilise yaptırmak üzere Hariciye Nezareti'ne başvurmuşlardır⁶⁰. Bu bağlamda 28-29 Kasım 1864 tarihinde Harice Nezareti'nce müracaat, padişaha ve sadrazamlığa onaya sunulmuştur. Başvurular olumlu karşılanmış olmalı ki, Taşucu'nda Cumhuriyet devri öncesinden kalma bir Rum-Ortodoks kilisesi mevcuttur. Bugün bu kilise hâlâ sapasağlamdır ve bir samanlık olarak kullanılmaktadır.

Eğitim kurumlarına gelince, 1903 yılında Bolacalı Nahiyesi merkezi olan Taşucu kasabasında da bir iptidai mektebin (modern ilkokul) var olduğu görülmektedir⁶¹. Ancak 1911 yılında Taşucu'nu da ziyaret eden gazeteci Ahmet Şerif'in Tanin gazetesinde yayınlanan yazısında Taşucu'ndaki eğitimin durumu çok sert biçimde eleştirilmektedir. Ahmet Şerif'e göre, gayrimüslim Rum ahalinin,

⁵⁷ A. Yalçın, *age*, s. 58.

⁵⁸ V. Cuinet, *age*, s. 70.

⁵⁹ BOA. DH. MKT.1172.48.

⁶⁰ BOA. İ. HR. 209-12072.5.

⁶¹ 1321 (1903) *Maarif Salnamesi*, s. 331.

iyi bir ilkokul eğitimi veren gayet modern, ferah bir okulları vardır. Rum ahali eğitimin önemini anlamış ve çocuklarının eğitimi için her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamaktadır. Müslümanların ise cahil bir hoca denetiminde, sağlıksız, ezberci, perişan ve yararsız, ilkokul düzeyinde eğitim veren bir okulu vardır. Müslüman halk eğitime ilgisiz ve eğitimin önemini anlamaktan uzak durumdadır. Yerel eşraftan Hacı Paşa, maddi durumu çok çok iyi olmasına rağmen, modern eğitime hiçbir destek vermemektedir. Kendi maddi refahı ve çıkarı için halkın bilinçlenmesini istememekte ve yaptırdığı yeni cami ile övünmektedir⁶².

Öte yandan, ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı kıyı yerleşimlerinde yük indirme-bindirme faaliyetlerinin getirdiği başta hamallık ve sandal kürekçiliği olmak üzere kol gücü gerektiren işleri üstlenen devamlı, düzenli ve örgütlü bir emekçi sınıfın belirginleşmesi beklenir. Taşucu'nda ise böyle bir gelişme olup olmadığını bilemiyoruz. Çünkü bu konuda elimizde henüz bir veri bulunmamaktadır.

Sonuç

Taşucu, Osmanlı idaresinde, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar (Gök)Suağzı ve Ak Liman iskelelerinin tamamen gölgesinde kalıp bir iskele vazifesi bile görememiştir. 19. yüzyılın ikinci arısında, İmparatorluğun ticari ve ekonomik olarak kapitalist dış dünyaya açılması ile yerel varlık ve kaynakların gelir getiren birer ticari metaya dönüşmesi süreci başlamıştır. Bu süreç öncesinde Silifke iskeleleri, klasik Osmanlı çağından beri zaruri ihtiyaçların temini ve Kıbrıs adası ile idari-askeri ulaşım-iletişim noktası olması dışında işlev görememiştir. Bu süreçle birlikte gerek Silifke'ye en yakın noktada olması ve gerekse yer şekillerinin müsait olması gibi nedenlerle deniz ticareti alanında bayındırlık yatırımlarıyla Taşucu tercih edilen yer haline gelip büyümüştür. Hatta Yunan adalarından göç alarak bir ticari liman kasabası haline gelmiştir. Tam bu sırada Mersin'in demiryolunun da katkısıyla Adana'nın ve güneydoğu-İç Anadolu'nun ticari iskelesi haline gelmesiyle bu süreç önce yavaşlamış, sonra durağanlaşarak Taşucu'nun büyük ve gelişmiş bir liman şehri olmaya doğru evrilmesine büyük ölçüde son vermiştir.

---

⁶² Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın*, Cilt I. (Hazırlayan: Çetin Börekçi), Ankara, 1999, s. 200 vd.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. A}. MKT. MHM. 451.88.

BOA. DH. MKT. 580.19/1-4.

BOA. DH. MKT. 1172.48.

BOA. DH. MKT. 1618.5.

BOA. DH. MKT. 2562.99.

BOA. DH. UMVM. 78.4.22.

BOA. İ. HR. 209-12072/5.

BOA. İ. ŞD. 27.1251/1.

BOA. İ. ŞD. 95.5675/1.

BOA. İ. ŞD. 95.5675/3.

BOA. PLK. P.. 4839.

BOA. ŞD. 2116.23/3-5.

BOA. ŞD. 2117.8/3.

BOA. ŞD. 2117.29/1.

BOA. ŞD. 2125. 2/2.

BOA. ŞD. 2125. 11/1-2

BOA. Y. PRK. MYD. 18.50/1.

BCA. 30-18-1-2/61.6.2.

Resmi Yayınlar

1286 (1869) *Konya Vilayet Salnamesi*.

1289 (1872) *Adana Vilayet Salnamesi*.

1308 (1890) *Adana Vilayet Salnamesi*.

1316 (1898) *Adana Vilayet Salnamesi*.

1320 (1902) *Adana Vilayet Salnamesi*.

1321 (1903) *Maarif Salnamesi*

Kitap

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, C. I, (Hazırlayan: Çetin Börekçi), Ankara, 1999.

CUÏNET, Vital, *La Turquie d'Asie*, C. II, Paris, 1891

BEAUFORT, Francis, *Karamania*, London, 1818.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı 1500-1584*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

LANGLOİS, Victor, *Voyage Dans La Cilicia*, Paris, 1861

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Döneminde Türkiye’de Mahalli İdareler*, Ankara, 2000.

RAMSAY, W.M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, London.

YALÇIN, Ayhan, *Geç Devir Osmanlı Silifkesi 1860-1904*, Silifke, 2004.

Makale, Ansiklopedi Maddesi

BALCI, Ercüment. “1868 Tarihli Bir Bayındırlık Layihası: Konya-Silifke Yolunun Şoseye Çevrilmesi ve Bölgedeki Zeytin Ormanlarının Islahı Projesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 150. yıl: 2004, İstanbul, ss. 107-144.

ÇELİK, Şenol, “Silifke” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, ss. 200-202.

ÇELİK, Şenol, “Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs Seferindeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağının Rolü”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 1998*, C. II, Gazimagusa, 1999, ss. 107-125.

KÖSE, Ensar, “19. Yüzyıl Başlarında İçel Limanları”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu III, Mersin ve Doğu Akdeniz Bildiriler Kitabı*, Mersin, 2011, ss: 139-162.

KÖSE, Ensar, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya ve İçel Sahillerinde Ticaret”, *Cedrus I* (2013), ss: 299-328.

Yurt Ansiklopedisi, “İçel”, C. V, İstanbul, 1982.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AFRİKA BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİ (1550-1885)

Ottoman Empire Relations With East Africa (1550-1885)

Ahmet Turan YÜKSEL*
Yusuf İbrahim HASHİ**

Özet

16. yüzyılın ortalarında, Kızıldeniz ve Körfez boyunca baharat ticaret yollarının yeniden canlandığı görülmüştü. Bu dönem aynı zamanda Portekiz'in doğu imparatorluğunu hatırı sayılır bir hızla inşa ettiği, deniz güçlerini stratejik noktaları işgal etmek ve Hint Okyanusu'nun kontrolünü ele geçirmek için kullandığı bir dönemdi. İlk donanma, 1505'te Doğu Afrika'daki Mozambik'ten başlayarak Güney Afrika kıyılarını geçti, bugün Tanzanya'nın güneyindeki Kilve Sultanlığı, Kenya kıyısındaki Mombasa Sultanlığı, Somali'nin başkenti Mogadişu ve diğer şehirlere bağlı bölgeleri top atışı yaparak Kızıl Deniz'e girildi. Doğu Afrika Bölgesi'nde bulunan İslâm sultanlıkları, Portekiz tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nden yardım almaya başlamış ve Osmanlı Devleti 1585-1586 yıllarında Somali'den Mozambik'e kadar olan yerde kontrolü elinde tutmuş olsa da 1589'dan sonra Portekiz'e hakimiyetini kaybetmiştir. Portekiz, Kızıldeniz ve Körfez girişini bloke ederek ve malzemeleri Akdeniz yerine Ümit Burnu üzerinden yönlendirerek Asya'dan gelen mal akışını tekelleştirmeyi başardı. Bu strateji Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları için önemli bir tehdit oluşturdu ve hayati önem taşıyan malzemeler -özellikle biber- konusunda deniz çatışmalarına yol açtı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Portekiz, deniz harekâtlarına devam edecek insan kaynağına sahip olmadığı için çabalarını bıraktı. Bundan sonra Avrupalı devletler, 19. yüzyılın sonuna doğru artan rekabetin neticesinde, kendi aralarında Afrika üzerindeki çatışmalarını önlemek için Berlin'de bir araya geldi. 1884-1885 yıllarında düzenlenen Berlin Konferansı'nda, aslında bir bakıma Afrika üzerinde sömürgecilik politikaları genel olarak planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Afrika, Osmanlı Devleti, Portekiz, Avrupa Sömürgeciliği.

---

* Prof. Dr.,Necmettin Erbakan Üniversitesi , Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, atyüksel@hotmail.com.

** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Bilim Dalı, xaashi3310@hotmail.com.

Makale Geliş Tarihi: 18.01.2021 Makale Kabul Tarihi: 02.03.2021

Abstract

In the mid-16th century, there was a resurgence of spice trade routes along the Red Sea and the Gulf of Adan. Portugal was building its eastern empire with considerable speed at that time. They were using their naval powers to occupy strategic locations and seize control of the Indian Ocean. The first navy crossed the coasts of South Africa in 1505 and entered the Red Sea, starting from Mozambique in East Africa, the Kilve Sultanate in the south of Tanzania, the Mombasa Sultanate on the coast of Kenya, the capital of Somalia, Mogadishu and other cities and their surrounding areas. The Islamic sultanates in the East African Region used to receive assistance and support from the Ottoman Empire against the Portuguese aggression at the time, and although the Ottoman Empire controlled the region from Somalia to Mozambique between 1585 and 1586, the superiority was lost to the Portuguese from 1589. Portugal managed to monopolize the flow of goods from Asia by blocking and directing materials through the Cape of Good Hope instead of the Mediterranean. This strategy posed a significant threat to the interests of the Ottoman Empire and led to naval conflicts over vital supplies. Eventually, both empires tried to reach an agreement by exchanging official letters. In the second half of the 16th century, Portugal abandoned its efforts because it lacked human resources to continue its naval operations. At the end of the 19th century, European states came together in a meeting in Berlin in order to prevent any kind of competition between them which could result in conflicts over Africa. The Berlin Conference was held in 1884-1885, in which the colonial policies on Africa were generally planned.

Keywords: East Africa, Ottoman Empire, Portugal, European colonial.

Giriş

Doğu Afrika, Afrika'nın doğu bölgesi olan Kızıldeniz'in güney girişini kontrol eden coğrafi konumu nedeniyle stratejik açıdan önemlidir. Bu önem orta çağın sonlarında ortaya çıkmıştır. Portekizliler Mısır'dan Suriye'ye, Yemen'e ve Hicaz'a kadar kontrol sağlamaya çalıştığı anda, Memlûk Devleti'ne doğrudan şiddetli darbe ve tahakkümle güneyden denize girmeye çalışmışlardır. O dönemde Doğu Afrika Bölgesi bu savaştan sonra önemli ve özel bir bölge olmuştur. Tıpkı 1839 yılında İngilizlerin Aden'e gelişi ile Avrupa sömürgeçinin ortaya çıkışındaki önemi gibi. Bugün bölgede önemli bir can damarı haline gelen, doğu ve batıyı birbirine bağlayan, Batı'daki emperyalist devletlerin arasını yakınlaştıran, Doğu bölgesinde sömürgelerini ve doğudaki nüfuzlarını koloni güçlerini yakınlaştıran Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla Doğu Afrika özel bir bölge haline gelmiştir.¹

¹ Celâl Yahya ve Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadıyyatü Şabi's-Sûmâl*, Darü'l-Maârif, Kahire 1981, s. 5.

Dünyanın her tarafında muhtelif gelişmelere bağlı olarak sınırların zaman zaman değişmesinden ötürü Doğu Afrika için kesin ve geçerli bir sınır belirtmek zordur. Birçok devletin hâkimiyetine giren ve sonra bu devletlerin yıkılışına şahitlik eden Afrika'nın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu tarafındaki kıyılarında günümüzde Cibuti, Somali, Eritre, Sudan, Etiyopya, Kenya ve Tanzania gibi belirli sınırlara sahip ülke ve dolayısıyla devletler bulunmaktadır. Uzak geçmişte genel olarak Habeşistan adıyla anılan bu bölgede tarihi Harar şehri merkez edinilerek Evfât (أوفات) ve Adel Sultanlığı gibi önemli sultanlıklar kurulmuştur. Arap yarımadası ile Doğu Afrika arasında tarih boyunca sürekli yoğun ekonomik ticaret ilişkileri söz konusu olmuştur.²

Doğu Afrika'da ticaretin yoğunlaştığı bölgeler, Kızıldeniz'in paralelinde yer almakta ve sahildeki liman kentlerinin ileriye doğru açılan bölgelerini kapsamaktaydı. Kızıldeniz ticaret yolunun Süveyş Kanalı açılmadan önce de önemi büyüktü. Buradaki Kalzûm limanına ulaştırılan Doğu Afrika'nın değerli ürünleri buradan sonra Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki limanı olan İskenderiye'ye kadar karayolu ile taşınırdı. İskenderiye ise üç kıtanın (Asya, Afrika ve Avrupa) birleştiren önemli güzergahların birleştiği bir merkezdi. Bu Doğu Afrika ve dolayısıyla Somali için de çok önemliydi.³ Arap yarımadası ile Afrika kıtası arasındaki ilişkilerde Doğu Afrika kıyılarındaki Zeyla, Sevvakin, Masavva, Berbera, Mombasa ve Zengibar liman şehirlerinin önemi tarih boyunca büyük olmuştur. Ticaretle uğraşan kişilere kritik öneme sahip imkanlar veren bu ticarete en önemli kalemleri şeker, hurma, fildişi, değerli taşlar, pamuk, mineraller, çeşitli boyalar, uzun lif yünü ve baharatlardır. Altın ticareti eskiden beri Habeşistan ve Sudan'ın ticari hayatında çok önemliydi. İhraç edilen altın ve diğer kıymetli madenlerin önemli bir kısmı Mısır'a geliyordu. Bu ülkelerin coğrafi yapısıyla uyumlu olarak madencilik iktisadî süreçte büyük bir yer teşkil etmekteydi. Hindistan'daki devletler direkt olarak Kızıldeniz'de bulunan Moha, Cidde ve Kuseyr liman bölgelerine sevk yapıyordu.⁴

İslâm dini 630 yılında bu bölgeye girdiği esnada Evfât İslâm Sultanlığı, doğuda Somali'de Zeyla'dan, Habeşistan'da Şava'ya kadar uzanan bölgeleri bir arada tutuyordu. 1300 – 1600 yılları arasında üç asırlık bir zamanda bölgede İslâm adına başka krallıklar da kurulmuş ve gelişmiştir. Bu dönemde bahsi geçen bölge, en büyük İslâm Emirliği'nin kuruluşuna ve sona ermesine tanık olmuştur. Bu emirlik “Zeyla” limanı ve “Harar” arasında bulunan bölgeleri içine almakta olup kuzey ve batı Somali ismiyle bilinen bölgeyi de kapsamaktaydı. Habeşistan fatihi Ahmed Gurey olarak tanınan Somalili komutan Ahmed İbrahim El-Gazi'nin 1543 yılında vefat etmesi o bölgede şahlanan bu büyük İslâm Emirliği'nin

² Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 110.

³ Eymen Fuad Es-Seyyid, *İskenderiye*, DİA, C. XII, İstanbul 2013, s. 574-576.

⁴ Kızıldeniz hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. Mustafa L. Bilge, “Kızıldeniz”, DİA, C. XXV, İstanbul 2013, s. 557-559.

çözülmesinin başlangıcı olmuştur.⁵ Genel olarak Doğu Afrika Bölgesi, uzun süre Darü'l-İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olarak kalmış, özellikle Yemen ve Körfez emirlikleri de dâhil olmak üzere, geriye kalan İslâm dünyası ile her zaman ilişki içerisinde olmuştur.

Doğu Afrika'da Portekiz Tehdidi ve Osmanlı Devleti'nin Konumu

Ortaçağın ikinci yarısında önemli bir gelişme oldu. 15. yüzyılın ikinci yarısında tüm baharat üretim merkezleri ve yolları Müslümanların eline geçti. Hindistan'daki Moğol Devleti, Malka'daki İslam Krallıkları, Memlük Devleti, Mısır, Şam, Yemen ve Doğu Afrika'nın İslam Sultanlıkları bu ülkelerdendir. Öte yandan, Avrupa tamamen, özellikle de Osmanlı'nın Anadolu da genişmesiyle ve Doğu Avrupa'nın merkezi olan İstanbul'un 1453'te fethinden sonra. İslam ticaretinin egemenliğinden kurtulmanın bir yolunu arıyordu.⁶

Avrupa, Doğu'dan ithal edilen ve Aden Körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz, oradan da İtalyan şehirleri vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşan baharatlara ve bitkilere son derece ihtiyaç duyuyordu. Ancak bu yol hattının önemli ölçüde İslam ülkelerinin hâkimiyetinde olması Avrupalıları, Doğu'ya ulaşmak için başka yollar bulma düşüncesine sevk etti. Bu bakımdan ekonomik faktörlerin coğrafi keşif hareketini yönlendirme ve yürütmede önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Portekiz ve İspanyollar 1271'den 1291'e kadar Marco Polo'yu Çin'in tanımını ve geniş zenginliği hakkında yazmaya teşvik etmiştir.⁷ Portekiz ve İspanyolların Marco Polo yolculuğu büyük bir servetle gerçekleşmiştir. Onun ulusal anlayışı dış ülkelere coğrafi yerlerin keşfedilmesi adı altında bu siyaseti genişletti ve uyguladı. Portekiz ve İspanya'da milli bir şuurun oluşmasına yardım etti. Örneğin Portekiz, Batı Afrika'daki Müslümanlara saldırmak için sloganlar üretti ve coğrafi keşif hareketinde buna ilişkin faktörler belirginleşti.⁸

14. yüzyılda Portekizliler keşif seferleriyle Hindistan'a deniz yoluyla ulaşabilmenin yollarını aramaya başladılar ve bunun sonucunda 1441 yılında Atlas Okyanusu'nda bulunan Yeşil Burun Adalarını ele geçirerek, 1471'de de ekvator hattını aşarak 1485'te Kongo'da büyük bir nehrin yukarı kesimini işgal ettiler. İki sene sonra Afrika'nın en güneyinde olan Ümit Burnu'na geçerek Afrika kıyılarına

⁵ Harar için bkz. Ahmet Kavas, "Harar", *DİA*, C. XVI, İstanbul, s. 107-109.

⁶ Saïd Abdifatah Âşûr, *el-Haraketu's-Salîbiyye Safbatun Muşrikatun fi Tarihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fi'l-Uşûri'l-Vusta*, c. 2, Mektepetu'l-Angalo el-Mısıriyye, Kahire 1990, s. 898.

⁷ C. Yahya / M. Nesri, *Müşkeletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadîyyatu Şabi's-Sûmâl*, s. 19-20.

⁸ Abdurrahîm Abdurahman, *Füsûl Min Tarih Mısır el-İktisadiyyî ve'l-İctimâ'îyyî fi'l-Asri'l-Osmanî*, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'ş-Şebâb, Kahire 1990, s. 119 -120.

ayak bastılar. Portekizliler çok zahmedli geçen uğraşlardan sonra yaklaşık yetmiş sene içerisinde Güney Afrika'nın güneyine ulaştılar.⁹

“1498 yılında bu kıyının kuzeye doğru, Zacibeze nehri, Mozambik ve Zancibar'a ulaştılar. Zengibar'da ele geçirilen bir Arap rehber, mevsim rüzgârları yardımıyla Portekizli denizcileri yirmi iki gün içinde, Hindistan bölgesinin batısındaki kıyılar üstünden Kalküta'ya götürmüştür.”¹⁰

Keşif Çağı olarak bilinen dönemlerde, İspanyol kaşifler Amerika Kıta sahanlığını ele geçirirken Henry'nin desteğiyle hareket eden Portekiz denizcileri, Afrika kıyıları ile Hint Okyanusu çevresindeki ülkelere ait belirli limanlara eriştikleri bilinmekteydi. Portekizliler, Müslümanlar tarafından kontrol edilmeyen Hindistan'a yeni bir deniz yolunun keşfedilmesi için 15. yüzyılın sonundaki coğrafi keşif hareketi yapan ilk Avrupa ülkesidir. Coğrafi keşif hareketinin başlangıcından beri, Portekiz ve onların planları ile ilişkili hedefleri, esas olarak Hint Okyanusu'nda küresel ticaret yollarının kontrolü için çalışmak ve Müslümanların elinden bu bölgelerin hâkimiyetini almaktır. Özellikle Aden Körfezi ile Kızıldeniz'i geçenler, bu planı gerçekleştirdiler. Portekizlilerin amacı Aden Körfezi'ni kontrol etmek ve bu yolları Müslüman tacirlere kapatmak ve aynı zamanda Doğu ticaretini tekelleştirme, İslam ekonomisini yok etme veya en azından çöküşe maruz bırakma imkânı sağlamaktır.¹¹

16. yüzyılda dini, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkisi altında Portekiz; Okyanusa yönelik, büyük ve sağlam gemiler yapmayı tercih ederken, gemi ve silah sayısını da artırmıştır. Gemilerin oluşturduğu filolar ile Afrika ve Hint Okyanusu kıyılarının zenginliğini kendi ülkesine taşımaya gayret göstermiştir. Bu dönem içindeki coğrafya keşfinin tabii sonucu olarak ortaya çıkan sömürge faaliyetleri, Portekiz devleti için daha çok Afrika kıyılarına ve Hint Okyanusu'na yöneliktir.¹² Dolayısıyla Portekiz Devleti baharatın en önemli ticaret yolu olan Kızıldeniz'e girmiştir. Portekiz donanması Cidde'ye yönelmeye çalışırken rüzgâr ters estiği için gemiler ilerleme imkânı bulamamıştır.¹³ Bu arada birbirinden bağımsız olan, Doğu Afrika'daki emirlikler, Portekiz donanmalarına karşı savunma imkânı bulamadığı önemli şehirleri olan Zeyla gibi yerler için Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. 1512'de I. Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti, etkili bir doğu

⁹ Portekizlilerin bu yoldaki çabaların için bkz- Kemel Beydilli, “*Portekiz (II. Tarib)*”, DİA., c. XXXIV, s. 328 – 331.

¹⁰ Mahamud Yıldırım, XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001, s. 19.

¹¹ Mohamed Habidi Es-Selmân, *el-Ğazvi el-Purtugâli li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîc fi'l-Fetretî mâ Beyne 1507 -1525*, Merkez Zâ'id li't-Turâs ve't-Târih, El-Ayn 2000, s. 17-18.

¹² Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108 -109.

¹³ Cengiz Orhonlu, “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarib Dergisi*, XII/16 (1961), 1 -25, s. 7.

ve güney siyaseti izlemiştir. Portekiz ve Osmanlı İmparatorluğu için iktisadi önemi büyük olan Hindistan'a ulaşarak baharat ticaretinin mihverini hatta kutsal toprakları bile hâkimiyeti altına sokmuştur.¹⁴ Portekiz dalgaları karşısında aciz duruma düşmüş olan Memlûk Sultanlığı ve onun idaresi altında bulunan Suriye ve Kuzey Mekke Emirliği ilk defa I. Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹⁵ Osmanlı Devleti, 1517'de Mısır'a hâkim olduktan sonra, Memlûk Devleti'nin idaresinde bulunan Yemen ülkelerini de egemenliği altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen ve Hicaz toprakları için ısrar etmesinin iki sebebi vardır. Birincisi; Hint Okyanusu'nda ve Kızıldeniz'de Müslümanları tehdit eden Portekiz tehlikesini savuşturmak, diğeri ise; İslâm Devleti olması sebebi ile Müslümanlara karşı korumacı politika izlemek ve Haremeyn-i Şerifeyn-i muhafaza etmektir.¹⁶

Osmanlı Devleti Mısır'ı aldıktan sonra Kızıldeniz'deki güvenlik sorunu çözmek ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle etkin bir şekilde savaşmak için 1525 yılında Süveyş bölgesinde "Mısır Kaptanlığı" veya "Hint Kaptanlığı" adında bir deniz üssü kurdu. Portekiz'in Arap Denizi, Aden Körfezi ve Hint Denizleri'nde Kızıldeniz üzerinden ticaret yapmasının verdiği zararın farkında olan Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz limanlarını eski haline getirmek için bu sömürge devletini Hindistan'dan sürmeyi gerekli gördü. Doğu ticaretinin eski canlılığı ve zenginliği bu sayede korunması planlanmıştı. Bu amaçla Mısır kaptanlığının başındaki Selman Reis'i donanma kaptanlığı göreviyle Hint Okyanusu'na sefere gönderilmesine karar verilmiştir. 1526 yılında Hindistan'a gitmek için Süveyş'ten ayrılan Selman Reis'in Kızıldeniz'den ayrılmadan önce komutanlarından biri tarafından öldürülmesinin ardından Portekizlileri hedef alan bu operasyon yavaşladı.¹⁷

Diğeri yandan, Osmanlı Devleti'nin bölgede Portekizlilere karşı mücadele etmesini salt kutsal motiflerle bezenmiş nedenlerle açıklamak yetersiz olabilir. Osmanlı maliyesi için önemli bir kaynak sağlayan Kızıldeniz'in ticaretinin Portekizlilerin eline geçecek olması bölgeye olan müdahalenin önemli bir meşruluk kaynağıdır. Hem stratejik hem de iktisadi olarak büyük bir önem teşkil eden Akdeniz'in Portekizlilerin tehdidiyle devre dışı bırakılması Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle olan mücadelesinde sahip olduğu gücü önemli ölçüde

¹⁴ Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (TED), (1994), S. 14, 87- 120, s. 89.

¹⁵ M. Yakup Mughul, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", *İÜEFY, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2 (1975), 38 – 46, s. 37-39.

¹⁶ M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 16.

¹⁷ Ertuğrul Önalp, *Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri 1550-1565, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, (2009), S. 25, 209 -226, s. 210.

zayıflatabilme potansiyeline sahipti.¹⁸ I. Selim tarafından 1517 yılında Mısır ele geçirildi. Sonrasında Doğu Afrika bir eyalet haline getirildi. Doğunun baharatlarının Mısır ve Suriye üzerinden Avrupa'ya gittiği ticaret yollarını kontrol altında tutmak isteyen Portekizlilerin egemenliğine son verme amacıyla Osmanlılar Kızıldeniz'i Portekizlere kapattı. Osmanlı Devleti Sevvakin, Zeyla ve Masavva limanlarında dahil olmak üzere belirli stratejik yerleri 1527'de aldı. Sevvakin'in alınması, Osmanlı Devletini Sudan'ın yerli gücü Funça Sultanlığı ile karşı karşıya getirdi ve bu iki güç arasında bölge hâkimiyeti için bir mücadele yaşandı.¹⁹

İlk olarak Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen Özdemir Paşa, 1554'te yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz'deki Sevvakin Adası ve batı sahilindeki Masavva İskeleyi ve Zeyla İskeleyi'ne kadar gitmiş ve Habeş Beylerbeyliği kurulmuştur. Bu sırada 5 Temmuz 1555'te Abdülvehhab isimli bir kişi buraya kadı olarak tayin edilmiştir. 1559'da vefat eden Özdemir Paşa Masavva'da adına yaptırılan caminin avlusunda toprağa verildi. Özdemir Paşa'dan sonra yetkiyi devralan oğlu Osman Paşa komutasındaki Türk askerleri bölgedeki Osmanlı nüfuzunu temsil eden önemli bir güç olmuştur. Hara Emirliği yerel bir güç olarak 19. yüzyıl sonuna kadar varlığını muhafaza ettirdi. Osmanlı Devleti ile Harar'ın ilişkileri Ahmed Gurey'nin vefatından sonra devam etti. Emir Nur Ibn Mücahid döneminde ise Osmanlı Devleti'ne Habeş Krallığı'na karşı destek gönderildi. Harar emiri Mohamed b. Nasır ülkesini dış tehlikelere karşı kuvvetlendirmeye başladı. Osmanlıların bölgedeki hâkimiyetiyle birlikte Hıristiyan Habeş krallarının Avrupalı devletlerden aldığı askerler başta olmak üzere birçok yardım da engellenmek istendi. Aynı zamanda Ortodoks ve Cizvit papazlarının bölgeye olan seyahatlerine izin verilmesi bölgede Hıristiyanlığın yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.²⁰ Doğu Afrika'nın coğrafi olarak Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminden uzak oluşu, ihtiyaç duyulan malzeme ve askeri ihtiyaçlar hususundaki isteklerin hatta siyasi sorunlara dair raporların merkeze gönderilmesinde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bir mektup, Zeyla, Sevvakin veya Masavva'dan gemi ile Süveyş'e, oradan kara yolu ile Akdeniz üzerinden İskenderiye'ye ulaştırılıp yine gemi ile İstanbul'a iletilmekteydi. Mısır, Yemen ve Habeşistan meselelerinin çoğu bu yol ile İstanbul'a bildirilmişti. Dolayısıyla raporların gidişi ve onunla ilgili talimatlar ve emirlerin gelişi çok zaman alıyordu.²¹ Habeş Eyaletine tayin edilen beylerbeyleri, buraya yakın idari bölgelerde çalışanlar arasından seçilmekteydi. Bunun en iyi örneğini bu eyaletin kurucusu olan Özdemir Paşa ile oğlu Osman Paşa döneminde görmekteyiz.

¹⁸ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 7

¹⁹ BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire. *Osmanlı idaresinde Sudan*, n.124, İstanbul 2013, s. 24.

²⁰ Ahmed Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskeleyinin Konumu", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2001), S. 5, 10 – 134, s. 112.

²¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996, s. 93.

Habeş Hristiyan Krallığı ve Portekizliler Arasındaki İttifak

Portekiz ile Habeşistan Krallığı arasındaki ilişkiler, Vasco dö Gama'nın Ümit Burnu'nu geçmesine kadar uzanmaktadır. 1487'de Portekiz Kralı, Pedro da Covilham ve Alfonso de Poir'a'yı efsanevi Kral Rahip John'un kayıp topraklarını bulmak için Afrika kıtasına gönderdi. Uzun yolculuklarının ardından 1490 yılında Habeş Krallığı'nın başkenti Aksum'a ulaşan bu iki kaşif, tüm hayatları boyunca bir elçi gibi kralın gözetiminde kaldı.²² Portekizliler Ümit Burnu'nu geçtikten sonra planlı bir şekilde Hindistan kıyılarına ve Kızıldeniz'e hakim olmak istedi. Amaçları, Hindistan'ın Avrupa'ya ticaret yolunu güvence altına almak, İslam dünyasını çevrelemek ve hatta kutsal Mekke ve Medine şehirlerini ele geçirmektir.

Şüphesiz, kendi deniz gücüne güvenen Portekizlilerin de hedeflerine ulaşmak için bölgede güçlü bir müttefike ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Portekiz, Habeş Krallığı ile ilişkileri geliştirmek istedi. 1508'de iki Portekizli büyükelçi, Fernao Gomes ve Joao Sanchez, bir Doğu Afrika limanı olan Malindi'den Habeşistan'a geldi. Habeş başkentinde, Portekiz büyükelçileri çoğunlukla, Kral Lebna Dengal gençken onun yerini alan annesi Kraliçe Haylana'dan destek aldı.²³

Kralın annesi, Müslümanlarla savaşlarda Portekiz ile işbirliği yapmak istedi. İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Portekiz Kralı'na, Habeşistan adına büyükelçilik olarak atadığı Ermeni tüccar Mattew başkanlığındaki bir heyetle birlikte önce Hindistan'a sonra da Portekiz'e hitaben bir mektup gönderdi.²⁴

Kraliçe mektubunun içeriğinde Hint Okyanusu'nda Portekiz ile mücadeleyi kaybeden Memlûk Sultanı'nın yeni bir ordu hazırlamakta olduğunu işittiğini, Portekizlilerin Kızıldeniz'e yapacakları bir saldırıya büyük bir kara ordusuyla destek olmaya hazır olduklarını, bu sayede Bâbü'l-Mendeb Boğazı, Cidde ve hatta kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin ele geçirilebileceğini belirtmiştir. Böylece Bâbülmendeb Boğazı, Cidde ve hatta şehirler olan Mekke ve Medine'nin ele geçirilebileceğini belirtti. Böylece sadece Memluk Sultanlığı'na değil İslam dünyasına da büyük bir darbe indirilebilirdi. Kraliçe Haylana, Portekizlilerin böyle bir işgal için yeterli kara gücüne sahip olmadığını farkındadır. Kendi ülkesi ise bir kara devlettir. Yapılacak ittifakla birlikte Portekizliler ihtiyaç duydukları kara gücüne kavuşacak, Habeş Krallığı ise sınırlarını sahillere kadar genişleterek bir kara devleti olmaktan kurtulacaktı. Ancak Portekiz yardımı ulaşmadan önce Kraliçe Haylana ölmüştür.²⁵

²² M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 27.

²³ Abdu Mohamed Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlaşış ve İşbirliğine*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 36.

²⁴ Seyyid Mustafa Salim, *el-Hükmu'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen*, San'a 2010, s. 135.

²⁵ İbrahim Mohamed Hassan, *el-Müslimîn fi'l-Habeşe: el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Kahire 2013, s. 35.

Portekiz Kralı I. Manuel, kısa süre sonra Habeş delegasyonunun taleplerini Kraliyet Yüksek Konseyi'ne sundu. Habeş delegasyonu, Yüksek Konsey, Habeşistan'ın Müslümanlara karşı savaşında askeri yardım anlaşmasını onaylayana kadar iki yıl Portekiz'de kaldı. Bu iki yıl boyunca Habeş heyetine başkanlık eden Mattew, Portekiz'e Ortodoks mezhebi ve özellikle Etiyopyalıların ekonomik durumu hakkında bilgi verdi.²⁶

1508'de Hürmüz, 1510'da da Bombay'ın güneyindeki Goa toprakları Hindistan'ın Portekiz valisi olan Albuquerque eliyle hâkimiyet altına alındı. Burası, Portekiz sömürge idaresinin merkezi oldu. Portekiz valisinin en büyük hırslarından biri, Kızıldeniz'e dayanan Haremeyn'i elde etmektir. Ancak doğu ticaretini kontrol etmek, stratejik noktaları ele geçirmek ve Portekiz donanmasının henüz bilmediği kıyıları keşfetmek gerekiyordu. Ayrıca Basra Körfezi'nin kontrol altında tutulması için Aden'in ele geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü Aden zaten Portekiz savaş gemilerinden kaçan Müslüman gemileri için bir sığınaktı; bu bakımdan müreffeh hale geldi ve Hint mallarının deposu oldu.²⁷

Portekizliler Kızıldeniz'in kapısının Sokotra değil, Aden olduğunu anlamışlardı. Albuquerque, Mısır'daki Memlûk Devleti'nin Hindistan'ı işgal amacına yönelik her hangi bir yeni planı varsa onu imha etmek amacı ile acele edip hazırlığını tamamladı. Şubat 1513'te Aden'i alıp Kızıldeniz'e girmek için Goa'dan yola çıktı. Daha sonra son derece sağlam olan Aden Kalesi'ni almaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Kutsal toprakları ele geçirdikten sonra, Albuquerque İslam'ı ortadan kaldırma ve tüm dünyayı Hıristiyan yapma hayallerinin peşinden koştu, sonra Cidde'ye ulaşıp oraya inmek istedi. Sonuç olarak ne çıkartma yapabildi ne de Cidde'ye yaklaşabildi.²⁸

İki yıldan kısa bir süre sonra, 13 Şubat 1520'de Portekiz Hindistan valisi olarak atanan Diogo Lopes de Sequeira komutasında 24 geminin taşıdığı 3000 kişilik bir birlik Hindistan'dan harekete başladı. Kızıldeniz'de onları karşılayacak bir Osmanlı donanması bulunmadığından dolayı seferin yönü Masavva'ya doğru kırdı. Habeşistan Krallığı'na gönderilmek üzere Portekiz büyükelçisinin yanına Masavva'ya indi. Portekiz'in Habeşistan Krallığı'na yardımı esas olarak bu tarihte başladı.²⁹ İmam Ahmed, 1531'de Habeş Krallığı'nın başkenti Axiom'u ve ardından Tigre, Madra, Gojam ve Nube topraklarını ele geçirdi. Daha sonra Sevari ve Sernin'de hakimiyeti ele aldı. Topraklarını ve başkentini çoğunu

²⁶ Gassan Ali Mohamed Er-Ramah, *Siran'l-Müslümin ma'al- Purtakaliyyin fi'l-Babri'l-Ahmer Hilâle'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdi*, Yüksek Lisans Tezi, Ümül'l-Kurra Üniversitesi, Mekke 1981, s. 98.

²⁷ Hulûsi Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1985), S.3, 50 – 77, s. 63.

²⁸ M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 30-31.

²⁹ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 6.

kaybettikten sonra iç kesimlere çekilen Lebna Dengel, Portekiz Kralı'ndan yardım talep etti. Portekiz Kralı da Hindistan'dan bir yardım kuvveti göndermeye karar verdi. Ama bölgede Osmanlı Devleti yeni bir güç olarak vardı. Osmanlı Devleti 1538'de Yemen'e hükmetti ve Aden'de içinde olmak üzere sahil ve şehirler boyunca kuvvetler bulundurmak için garnizon kurdu. Diğer taraftan Kızıldeniz'de kontrolü sağlayan bir Osmanlı filosu bulunmaktaydı. Ancak 1541'de Portekiz'in Süveyş baskınları esnasında Christopher da Gama yönetimindeki dört yüz asker Masavva'ya çıkmayı başardı.³⁰

Habeş ordusu da bu yardımla ateşli silah desteğine kavuştu. Lebna Dengel'in halefi olan yeni kral Galavdevos (Claudius, 1540-1559), ateşli silah üstünlüğü nedeniyle İmam Ahmed Gurey ile yapmış olduğu muharebelerde galip gelmeye başladı.³¹

Portekiz-Habeş kuvvetlerinin ilk hucumu 4 Nisan 1542'de yapıldı. Christopher da Gama, asker gücünü bir piyade birliğine dönüştürdü ve onları İmam Ahmed'in pozisyonlarına yöneltti. Ayrıca, peş peşe gelen Müslüman akınlarını tüfek ve top ile geri püskürttü. Yapılan muharebelerde, İmam Ahmed'in yaralanmayla Emirlik kuvvetlerinin geriye çekilmesi ile sonlanmış oldu. Portekizli ve Habeşli birlikler, kayıplara uğrayan dağınık Müslüman askerlere yeniden saldırdı. İlerleyen günlerde İmam Ahmed'in orduları yeni askerlerle takviye edildi. Çabuk harekete geçmenin gerekliliğini anlayan Christopher da Gama, 16 Nisan'da İmam Ahmed'in kampını hedef alan bir piyade saldırısı başlattı. İmam Ahmed'in süvarileri, Portekiz-Habeş birliklerine ait ordusunun düzenini bozdu. Muharebe sırasında İmam Ahmed'in atlılarını bir barut patlamasıyla, Portekiz birlikleri dağıttı. İmam Ahmed'in ordusunun güneye çekilmesinden on gün sonra iki ordu yeniden karşılaştı. Ancak yağmur mevsiminin başlaması da Gama'nın üçüncü kez İmam Ahmed'i kuşatmasını engelledi; Da Gama, Asenge Gölü yakınlarındaki Vofla'da hala düşmanın önünde bir kış kampı kurarken, İmam Ahmed, Zöbil Dağı'nda yeni bir kamp kurdu. Muharebede yara alan İmam Ahmed geriye çekilmek durumunda kaldı; ancak acil Osmanlı yardımı için haber göndermeyi başardı.³²

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki Adel Sultanlığına Yardımı

Osmanlı Devleti de bir müddet sonra güney komşuları ile başka bir şekilde ilgilenmeye başladı. Bu ilgileniş doğu ticaretinin emniyeti bakımından olduğu kadar Habeşistan'da bulunan Müslümanlar ile de ilgiliydi. Esasen Osmanlı Devleti

³⁰ A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 43.

³¹ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 20.

³² A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 44-45.

Yemen'in Zebid şehrinde bulunan idarecileri vasıtası ile güney bölgesindeki gelişmeleri takip etmekte Habeşistan içinde bulunan Müslümanların ve güneydeki mevcut Müslüman emirliklerini öğrenmekte idi. Habeşistan'da Müslüman ve Hıristiyan Habeş ahali arasında cereyan eden bir mücadele bu ülkede Portekizlere olduğu kadar Osmanlılara da iç işlerine müdahale imkânı vermişti.³³

Bu şekilde Osmanlıların omzuna İslam dünyası ve kutsal yerlerin korunması gibi devasa bir vazife yüklenmişti. Osmanlılar, kısa bir zamanda süreli de olsa Müslüman emirlikleri üzerinde hâkimiyetini başarıyla kurmuştu. Bu durum Hıristiyan Habeşistan hükümdarlarının üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Çünkü bu emirlikler kuzey doğu sınırları ve kıyı bölgelerinden bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Bu durum, bölge Müslümanları ve Habeşistan yönetimi arasında bir tür gerginlik yaratmıştır. Sonuçta bunların her biri kendi varlığı ve iktidarını korumaya çalışmıştır. Aralarında birçok savaş yapılmış; bu savaşlar, Habeşistan'da Süleymaniye hanedanının kurucusu Bekun Emlak döneminde (1270 -1285) ve daha sonra Siyon hanedanı döneminde (1314 - 1342) yeni bir şekil almıştır.³⁴

Bu aşamada Harar Sultanlığı'nın başında meşhur İmam Ahmed İbrahim Gurey bulunmakta ve Habeşistan'ın kontrolündeki bölgelere düzenli saldırılar düzenlemektedir. Bu savaşların gerçekleştiği 15. yüzyılın özelliği Müslümanların içerilere doğru büyük bir coşkuyla ilerlemekte olmalarıdır. Hâlbuki önceki savaşlarda mücadeleler Habeşistan sınırında yer alan bölgeleri geçmemekte idi. 15. yüzyılda Habeşistan ile İslâm Emirlikleri arasında yapılan savaşların özelliği, daha önce olduğu gibi yerel boyutlu mücadeleler olmasıdır. Bu arada Afrika'nın bu bölgesine yeni dış güçler de ilgi göstermeye başlamış olup çıkarlarının oraya girip kalmak veya bölgeyi yakından kontrol etmeye bağlı olduğuna inanmışlardı. Burada kastedilen, bölge için aralarında çekişmeye başlayan Osmanlı Devleti ve Portekizlilerdir. Bunların her biri Osmanlıların Avrupa ile meşgul oldukları bu dönemde Portekizliler, Kızıldeniz boyunca sahil kıyıları ile olan ilişkilerinin çok yönlü olarak geliştirmeye çalışmaktaydı. Memlûklerin Portekizliler karşısında 1509'da Hint Okyanusu'nda meydana gelen Duyu Savaşı'nda başarısız olması üzerine Osmanlılar bölge ile doğrudan ilgilenmelerinin zamanının geldiğine kanaat getirdiler. Şimdi onların Kızıldeniz sahilleri ve Babülmendeb Boğazı'nın ötekindeki Somali kıyılarında kendilerini göstermelerinin zamanı gelmiş bulunuyordu.³⁵

³³ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 23.

³⁴ Recep Mohamed Abdulhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Ustûri'l-Vusta*, Daru'n-nahda al-Arabiyye, Kahira 1985, s. 31.

³⁵ Nebil Abdulhayî Rıdvan, *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve Ğarbiyyu'l-Ceğirati'l-Arabiyye Ba'd İftitâhi Kanati's-Suways*(M.1869-1908/H.1286-1326),Yüksek Lisans Tezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde 1981, s. 7-8.

Mısır'ın fethi Osmanlı Devleti'ne göre, İslami cephenin oluşması, Müslümanların kutsal yerlerinin korunması, Kızıldeniz'i kontrol altına alıp nüfuzunun genişletilmesi ve orada olan ticaret merkezlerine hâkim olma hedefinin gerçekleştirilmesi anlamlarını taşımaktaydı. Ayrıca, Portekizlilerin ticaret yollarını kesip hareketlerini felç etmek, onları ortadan kaldırmak ve ondan sonra Hint ticaretini tekeline almayı kolaylaştırmak Osmanlı Devleti'nin hedeflerindendi. Osmanlı Devleti Kızıldeniz'deki planını uygulamaya başladı. Mısır'daki Memlûklerin son Kansu el-Ğuri hezimetinden sonra I. Sultan Selim kumandan Sinan Paşa'yı Arap ülkelerine gönderip yöneticileri ve liderlerini ona tabi kılmıştır. Bu sırada Osmanlılar Kızıldeniz'in doğu kıyısı üzerinde yer alan tüm limanları fethettikten sonra Osmanlı donanması Somali kıyılarına özellikle Zeyla şehrine ulaşıp Portekizli ticaret gemilerine saldırmak için orada 1519'da küçük bir filo inşa etmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti, Portekizlilerin nüfuzunu ortadan kaldırmak ve Doğu Afrika'daki İslami emirlikler yardım etmek için Yemen'de özellikle Aden'i stratejik bir merkez olarak seçmiştir. Bu durum İmam Ahmed İbrahim liderliğindeki İslami emirliklerin üzerindeki Portekiz baskısını hafifletmede büyük ölçüde başarılı olmuştur. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki gemilerine hizmet vermek üzere Süveys'te tersane, Asya ve Afrika'da -özellikle Afrika boynuzunda Hint Okyanusu'na ve Kızıldeniz'e bakan kıyılarına-Habeşistanlıların ve Portekizlilerin hareketlerini izlemek amacıyla bazı limanlar inşa etmiştir.³⁷ O zaman Osmanlı Devleti, Doğu Afrika kıyılarının bu kısmından tüm bölgeyi izlemeye başlamış ve İslâm emirlikleri ile güçlü ilişkiler kurmayı başarmıştır. Kızıldeniz'in batı kıyılarını kontrol ederek Hindistan ticaret yolu üzerindeki egemenliğini kurmuştur. Osmanlı Devleti, bölgede güçlü bir müttefik aramayı düşünürken İslâm emirliklerinin Emirleri de özellikle 1508'de Habeşistan'a karşı yaptıkları savaşlarda destek almak amacıyla müttefikler kazanmaya çabalamışlardır.³⁸

Bu durumda Portekizlilere karşı savaşmak için Afrika Boynuzu bölgesinde etkili olmak isteyen güçlü Osmanlı Devleti ile Habeşistanlılarının nüfuzunu ortadan kaldırmak ve bu bölgenin tamamı kontrol etmek isteyen Adel Sultanlığı İslâm emirliklerinin Emirleri arasında yeni ittifak kurulmuştur. Aralarındaki ortak çıkarı ve dini inançları nedeniyle iki taraf arasında ittifak kolayca sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in yeni cepheye liderlik yapabileceğini görüp ona para, adam ve ateşli silahlarla destek sağlamıştır. Osmanlı subaylarının İmam Ahmed İbrahim Gurey'in güçlerine

³⁶ Mohamed el-Mutesim Seyid, *Düvel İslâmiyye fî Şarki İfrîkiyâ Harar ve's-Sûmâl*, el-Meclis el-Alâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 4.b, Kahire 1964, s. 33 - 34.

³⁷ eş-Şâdir Bucîlî, "es-Sirâ' beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve Hükümeti'l-Portuğâl", el-Mecelletu't-Târihiyye, 12, s. 64-65.

³⁸ Ahmet Berhet Mah, *Vesâikü's-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, Şirketu't-Tupcî, 2.B, Kahire 1981, s. 170.

verdiği eğitimler, zaferlerin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Bu süreçte İmam Ahmed İbrahim Gurey'in güçleri durmadan Habeşistan'ı ele geçirmiş ve Habeş orduları bu ilerleyişi engelleyememiştir.³⁹

Savaş sürerken Yemen'de Osmanlı Valisi olan Mustafa Paşa en-Naşşar, tüfekler ve on ağır topla donatılmış 500-900 kadar asker göndermiştir. Yardım İmam Ahmed Gurey'e ulaştıktan sonra Adel İslâmi Sultanlığı, Portekizliler ve Habeşistanlılardan oluşan müttefikleri büyük hezimetle uğratmıştır. Ayrıca Portekizlilerin liderinin İmam Ahmed İbrahim Gurey güçlerinin eline esir düşmesi Portekizli askerlerin çoğunun yok olmasına neden olmuştur. Bu zaferden sonra Osmanlı güçleri Zubayda'ya geri dönmüştür.⁴⁰ Osmanlı ve Portekiz devletlerinden herbirinin kızıldenize hâkim olmayı ve oradaki ticari merkezleri kontrol altında tutmak hedefindeydiler. Osmanlılar hindistan ile ticareti kendi tekelinde tutmak için Portekizlilerin ticaret yolunu kesmeye çalışıyorlardı. Osmanlıların Batı Kızıldeniz sahillerine de egemen olmadan Hint icareti üzerindeki egemenliği bütünüyle sağlamış sayılmayacağı düşünülmektedir. Aynı anda Portekizliler doğu afrika sahillerinde ticari ilişkiler oluşturacağı şehirler arıyordu.⁴¹

Adel Sultanlığın'deki İslami güçlerin eline top, tüfek ve diğer savaş ekipmanlarından oluşan yeni silahlar ulaşırken, Habeşistanlılar halen kılıç, mızrak ve oklara bağımlı idiler. Habeşistan Kraliçesi, Adel Sultanlığı Emirlerinin yaptığı gibi büyük dış güçler ile ittifak yapmayı düşünüp Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki zaferlerini duyduktan sonra onlara yönelmiştir. Portekizliler, Hindistan'da yerleştikten sonra öneminden dolayı Doğu Afrika'nın bazı kısımlarında etkilerini genişletmeyi ciddi bir şekilde düşünmüşlerdir. Bu nedenle Habeşistan Kraliçesi, Portekiz Kralı'na davet göndermiştir. Portekizliler de Habeşistan Kraliçesi'nin davetine hızlı ve iyi bir şekilde yardımla cevap vermişlerdir. O zaman Osmanlı Devleti, yeni Habeşistan Portekiz ittifakının tehlikesini fark edip bu ittifakı kırmak ve onların hedeflerini durdurmak için Adel Sultanlığı Emirleri ile yaptığı anlaşmaların gerçekleşmesine hız verip onlara para, asker ve modern ateşli silahlarla yardım etmiştir.⁴² İmam Ahmed, 28 Ağustos 1542'de Afla Vadisi'ndeki savaşta Galavdevos ve müttefiki Christopher da Gama'yı Osmanlılardan aldığı yardımlarla mağlup etti. Portekizlilerin çoğu savaşta öldüğü için Christopher da Gama yakalandı. Geride bıraktıkları toplar ve diğer silah ve cephanelere el konuldu. Osmanlı'nın itirazına rağmen esir alınan Christopher da Gama'nın başı kesildi.⁴³

³⁹ Neval Hamza Yusuf, *el-Cihâdu'l-İslâmî fî Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Mîladî*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1987, s. 241.

⁴⁰ Ahmet Berhet Mah, s. 172.

⁴¹ Mohamed Ferit es- Seyyid El Hajaj, *Safahât an Tarihi's-Sumâl*, Daru'l-maarif, kahire 1983, s. 19.

⁴² Ahmet Berhet Mah, s. 170-171.

⁴³ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, s. 28.

Hint Okyanusu'ndaki en güçlü ordu komutanı olan Christopher da Gama'nın ölmesiyle Portekiz Devleti büyük darbe aldı. Ancak Habeşistan'ı tehdit eden İmam Ahmed'e karşı yeni girişimler olmaya başladı. İmam Ahmed, Habeşistan'ın doğu ve güneyinde geniş bir alanı fethetti.⁴⁴ Habeş-Portekiz birleşik güçleri, 28 Şubat 1543'te Batı Begemder'deki Voyna Dağı Savaşı'nda İmam Ahmed'in ordusuyla bir kez daha karşı karşıya geldi. İmam Ahmed bu savaşta şehit oldu ve oğlu Mohamed de yakalandı. Liderlerinin kaybının ardından, Birleşik Emirlikler ordusu da dağıldı. Şimdi dengeler değişti ve on dört yaşındaki Müslüman yönetim o zamandan beri neredeyse bir gecede çöktü.⁴⁵

İmam Ahmed İbrahim 1543'te vefat ettikten sonra Habeşistan'daki Müslümanların nüfuzu azalmaya başladı. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'in batı kıyısına önem verdiği halde Portekizliler özellikle İslâm ülkelerinde genişlemeye devam etti. İmam Ahmed İbrahim Gurey şehit düştükten sonra Portekizliler Somali'nin bazı kıyılarını işgal etti.⁴⁶ Ancak Osmanlı donanması Sinan Paşa liderliğinde 1554'te Portekizlileri hezimete uğratarak genel olarak Kızıldeniz'in batı kıyılarını ve özel olarak Zeyla ve Berbera gibi liman şehirlerini ele geçirerek Portekizlileri oradan çıkardı. Bu sırada Osmanlılar, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in mücadelesini ve Kızıldeniz'in Afrika kıyılarındaki İslami eserlerin taşınması, korunması ve bakımının yapılmasını tarihi bir miras olarak gördüler. Osmanlı Devleti, bu bölgeye hâkimiyeti 1263/1854 tarihine kadar sürdürdü. Doğu Afrika, özellikle Kızıldeniz'in batısındaki bölgeleri, Özdemir Paşa'nın kurduğu Habeşistan eyaleti Osmanlı hâkimiyetine tabi idi.⁴⁷ Bu vilayetin durumu kötüleştikten sonra Osmanlı Devleti'ne tabi olan Hicaz Valiliği'ne bağlanmış oldu. Osmanlılar, savaşa giden ve savaştan gelen ordularının istirahat etmesi için Zeyla, Berbera ve Masavva'yı deniz üssü olarak kullandı.⁴⁸

Avrupa Devletlerinin Doğu Afrika Bölgesini Ele Geçirmesi

Doğu Afrika'daki Avrupa sömürgeleştirmesinin başlangıcı Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Avrupa, o zamanlarda birçok tarihçi ve şair için hayal gücü kaynağı olan Habeşistan Hıristiyan Krallığı ile bağlantı kurma çabası içerisindeydi. Müslümanlar tarafından çevrili bu Hıristiyan krallığının savunması için birçok kitap yayınlandı. Bu düşünce temelinde Doğu Afrika bölgesinde Portekiz

⁴⁴ İbrahim Mohamed Hassan, s. 136.

⁴⁵ A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 46.

⁴⁶ Camil Abdullah el-Mısıfî, *Hâzırû'l-Âlamî'l-İslâmî ve Kadâyâ'l-Muâsıra*, c.2, el-Medînetu'l-Münevverâ 1987, s. 47.

⁴⁷ Abdul Hâdi el-Ata, el-Osmâniyyüne fi'l-Bahri'l-Ahmer, *Merkez Derâsât İfrikiyye, Jamiatu İfrikiya el-Âlemiyye, Edebiyat Fekültesi*, S. 37,1- 14, s. 5.

⁴⁸ Muhammet Salih Sarrar, *Tarihu's-Sûdân, Babru'l- Abmer, İklîmu'l-Becâ*, Beyrüt 1962, s. 110.

sömürge fikri kazanmaya başladı. Portekizliler savaşlarında Habeşistan ile ittifak ederken, Osmanlılar ise İmam Ahmed Gurey gibi bir fırsat bulmuşlardı. Böylece Zübeyde şehrinin valisi tarafından İmam Ahmed Gurey'e silah ve mühimmat yardımı yapıldı. Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, 1557'de Portekizlere Sevvakin ve Masavva arasında büyük bir yenilgi yaşattılar. Nitekim Portekizliler sonuçta bölgeden ihraç edildi. Bu durumda Kızıldeniz kıyılarında Osmanlı Devletinin egemenliği sağlanmış oldu.⁴⁹

Avrupa'nın yarışan devletlerinin özellikle Afrika'nın büyük bir kısmına ve doğu sahillerine sahip olması 1885 yılında Mısır'ın bu bölgede geri çekilmesine yol açtı. Avrupa politikasındaki bu hızlı değişim Afrika'ya 1880 yılında geldi. Bu yılda Afrika ve Doğu Afrika genel sahil kısımlarına, Avrupa ülkeleri politik kapsamı, siyasi ağırlığıyla girmeye başlamıştır. İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden sonra, Kızıldeniz ve Doğu Afrika kıyıları, İngiliz sömürgeciliğinin hedefleri haline geldi. Bu bölge yalnızca Britanya için değil, aynı zamanda Süveyş Kanalı Mali Komitesini denetleyen Fransa için de önemli idi. İki ülkenin stratejik ve ticari amaçları, İngilizlerin ve Fransızların ilgisini Doğu Afrika sahillerine çevirmekteydi.⁵⁰ İtalya o zaman gelişmekte olan bir ülke olup siyasi birliğini tamamlamıştı ve ayrıca Afrika'ya doğru genişlemeyi dört gözle bekliyordu. İtalya, ilk başlarda Tunus topraklarına el koymaya çalıştı. Ancak Fransa İtalya'nın Tunus'taki hedeflerine engel oldu. Doğu Afrika'daki Avrupa politikasındaki bu yeni trendin ilk izlerinden biri Britanya, İtalya ve Fransa'nın çıkarlarının bir bölgede olduğu Kızıldeniz kıyılarındaydı. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarıyla çakışıyordu. Bu ülkeler Doğu Afrika nüfuz alanları için yarışıyor ve bu üç taraftan her birini yanına alarak yeni bir sömürü kolonisi kazanmaya çalışıyorlardı.⁵¹ 1855 yılı Ekim ayında İngiliz seyyah Richard F. Burton, Müslüman kıyafetiyle Mekke'yi gizlice gezdikten sonra, aynı şekilde Doğu Afrika'nın merkezi olan Harar şehrini de görmek istedi.⁵²

“Türk kimliğiyle bu tarihi şehre girme düşüncesinden vazgeçme sebebini Türklere duyduğu nefretin Fransızlara duyduğu nefretten daha ileri seviyede olmasına bağlayan R. F. Bunton'un iddiaları bizzat Müslümanların Osmanlı Padişah'ına bağlılıkları ve sadakatlerini göstermek için gönderdikleri mektuplar ile çelişmektedir.”⁵³

Osmanlı Devleti ise Doğu Afrika'daki ilişkileri korumak ve işgalleri daha kolay engelleyebilmek için 27 Mayıs 1866 tarihinde bir fermanla Masavva idaresini Mısır Hıdivliğine verdi. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da Mısır vasıtasıyla bir kez daha hâkimiyetini genişleterek Zeyla ve Berbera limanlarıyla

⁴⁹ Ahmed Berhet Mah, s. 199.

⁵⁰ Mohamed el-Mutesim, s: 99.

⁵¹ Mohamed el-Mutesim, s. 100.

⁵² Aydoğan Köksal, “*Somali (II. Tarib)*”, *DİA*, C. 37, s. 372-373.

⁵³ A. Kavas, “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu”, s. 113.

Somali kıyılarını ele geçirdi. Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu sahilindeki Re'sül-Hafun'a kadar gönderdiği ordu tarafından buraya Osmanlı Bayrağı dikildi. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da, sömürgeciliğin bu kıtayı parçalamaya başladığı dönemde, bölgede geniş bir yayılma siyaseti izlemiş ve hatta Hıdiv İsmail Paşa, Uganda'ya kadar gitmiştir. Burada "Hattı-İstiva" adıyla bir vilayet kurulmuş ve 1887'de Emin Paşa vali olarak buraya tayin edilmiştir. Bu vilayet Doğu Afrika'nın iç bölgesinde Osmanlı tarafından ele geçirilen en ileri nokta olmuştur.⁵⁴ 10 Kasım 1867 tarihinde, Cafer Paşa Doğu Afrika Bölgesine ziyaret etti, bölge ile ilgili önemli bir rapor hazırladı ve bu raporda Kızıldeniz'in Süveys'ten Babülmendeb'e kadar batı kıyılarının Sevvakin, Masavva ve Sudan yakınlarındaki olan bütün adalara girmek isteyen Avrupa ülkelerden biri olmadığını belirtti.⁵⁵

Aslında Avrupalıların 19. yüzyıl başlarından itibaren Afrika kıtasının farklı bölgelerinde başlattıkları işgal süreci Kızıldeniz üzerinden Doğu Afrika topraklarına doğru bir yol izledi. Babülmendeb Boğazı'na Süveys Kanalı'ndan daha çok önem veren Avrupalı devletler 16. yüzyıldan itibaren bu uğurda mücadele ettiler. İtalya, Fransa ve İngiltere bu bölgede hâkim oldu. Fransızlar, Hindistan üzerinde İngilizlerle girdikleri rekabet dolayısıyla Aden limanına yaklaşımları yasaklanınca Mısır birliklerinin Doğu Afrika sahillerinden çekilmesini fırsat bilerek Cibuti iskelesine ağırlık vermeye başladılar. Nitekim bu bölge Fransızlar tarafından tamamen işgal edildi. Bölgede rekabet eden diğer bir devlet olarak İtalya da kendisine bir faaliyet alanı açmak istiyordu. Onun için Kızıldeniz sahilinde bulunan Assab İskelesi'ni 7 Temmuz 1880'de işgal etti. İngiltere ise 20 Temmuz 1887'de Somali'deki egemenliğini resmen ilan etti.⁵⁶ Avrupalı devletler içerisinde Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde en etkili olan unsur ise İngiltere idi. Ancak İngiltere önemli yerleri doğrudan işgal etmek yerine, buradaki Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp Hıdiv ile bir mukavele imzalayarak bölgede Osmanlı hâkimiyetinin olduğunu göstermek istiyordu. Çünkü kendisi dışında, Avrupalı başka bir güçlü ülkenin buralara yerleşmesini önemli bir tehdit olarak algıyordu. 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgali neticesinde Doğu Afrika özellikle Harar, Zeyla ve Berbera bölgelerinde idari boşluk oluştu ve 2.Abdülhamit'in özellikle Zeyla'nın doğrudan doğruya İstanbul'a bağlanmasını istemesi üzerine yapılan çalışmalar sonuçsuz kaldı. Mısır meselesi halledilmeden Zeyla'nın Osmanlı idaresine girmesi olanaksız görünüyordu. Ayrıca Zeyla İngiliz idaresi altında olmasına rağmen, vergisi Mısır maliyesi tarafından karşılanıyordu. Neticede Zeyla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden fiili olarak 1916 yılında çıktı.⁵⁷

⁵⁴ Şavkı Ata'ullhi el-Cemel, "Tarihü's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis(1486 -1969)", *el-Mashbu'ş-Şamil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dinukrâdiyye*, Bağdat 1982, s. 93-159.

⁵⁵ C. Yahya ve M. Nesri, *Müşkeletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadîyyatu Şabi's-Sûmâl*, s. 82.

⁵⁶ Mohamed Farid es-Sayyid Hajaj, s. 42.

⁵⁷ A. Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu", s. 134.

16. yüzyıl başında Doğu Afrika'da bulunan Müslüman emirlikler ile başlamış olan ilişki durumu devam eden asırlarla da süregeldi. Ayrıca 19. Yüzyıl başlarında sömürge güçlerinin tehtidinde bulunan Doğu Afrika Müslümanları ve sultanları Osmanlılarla olan ilişki durumlarını her zamanki durumdan çok daha ileri düzeyde önemsediler.

Sonuç

İslam âleminin himayesi görevini Memlûk Devleti'nin zaafa uğramasından sonra Osmanlı Devleti üstlenmiş ve güneyde fetihler yaparak bu durumu yönetmiştir. Bu doğrultuda Şam, Mısır, Yemen'i, hâkimiyeti altına alarak Aden Körfezi ve Kızıldenizi'ni Osmanlı gölüne çevirmiştir. Güney cihetindeki İslam dünyası sürekli ilerleyerek büyüyen Portekiz tehlikesiyle karşı ve karşıya kalmıştır. Müslüman dünyaya güneyden gelen bu tehdide karşı koymak için Osmanlı İmparatorluğu'nun Portekiz'e karşı mücadelesi, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun önderliğinde İslam dünyasının doğusunu ve batısını birleştirmeyi amaçlayan I. Selim'in projesinin bir parçasıdır. Özellikle de Afrika'nın doğusunda Portekizlilerin baskısı İslam ülkelerinin krallarının ve sultanlarının Osmanlı Devletine sığınmalarına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti Kızıldeniz'deki planını; Kızıldeniz'in doğu kıyısı üzerinde yer alan tüm limanları fethettikten sonra donanmasını Doğu Afrika kıyılarına özellikle Zeyla şehrine ulaştırıp burayı kontrol altına alarak nüfuzunu genişletme ve orada bulunan ticaret merkezlerine hâkim olma biçiminde gerçekleştirmiştir. Aynı anda Portekizli ticaret gemilerini engellemek için orada 1519'da küçük bir filoyu da inşa etmiştir. Portekizliler, Hristiyan Habeş Krallığı üzerindeki gayelerine ulaşmış, bölgedeki dini ve iktisadi hedeflerine erişmek ve bunları gerçekleştirmek için Habeşistan Krallığı ile anlaşmışlardır. O esnada Osmanlılar da orada Ahmed İbni İbrahim önderliğindeki Emirliklere Hristiyanlarla olan cihatlarında para ve ateşli silahlar göndermiştir. Daha sonra Habeşistan içinde devam eden yerel bir çatışma uluslararası bir çatışmaya dönüşerek Osmanlı ve Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir. Buna ilaveten Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği fetihler, Osmanlı devletini uluslararası fiyatların yükselmesi neticesinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve bölgedeki ekonomik krizin çözümünün bir parçası durumuna getirmiştir. O kriz de Habeşistan'daki altın madeninin tekelinden kaynaklanmıştır. Ayrıca bir başka neden olarak da Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarında yer alan diğer ekonomik ve ticaret unsurları ve stratejik öneminin temini de gösterilebilir.

Kızıldeniz'in batısında yer alan Cibuti'ye yerleşen Fransızlar ve buranın hemen kuzeydeki Assab'ı işgal eden İtalyanlar bu iskelelere silah getirerek ileride Osmanlı Devleti'ni yıllarca meşgul eden isyanlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti ve Doğu Afrika ilişkileri doğrudan doğruya 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın sonuna doğru Doğu Afrika'da Osmanlı

Devleti'nin tüm eyaletlerinde olduğu gibi Avrupa'nın sömürgesi altında kalmış ve böylece Osmanlı Devleti ile Doğu Afrika ilişkisi sona ermiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Afrika'daki topraklarını Avrupa, Asya ve Afrika üzerinde egemen güç olarak, tüm dünyadaki Müslümanların temsilcisi ve kurtarıcısı sıfatıyla Avrupa sömürgeciliğine karşı savunmuştur.

Bundan sonra Avrupalı devletler, 19. yüzyılın sonuna doğru artan rekabetin neticesinde, kendi aralarında Afrika üzerindeki çatışmalarını önlemek için Berlin'de bir araya gelmiştir. 1884-1885 yıllarında düzenlenen Berlin Konferansı'nda, aslında bir bakıma Afrika üzerinde sömürgecilik politikaları genel olarak planlanmıştır. Konferans sonucunda kıtanın paylaşılmasının yanı sıra bugünkü sınırlar da çizilmiş ve özellikle kıyı devletlerinin uyması gereken kurallar belirlenmiştir. Dolayısıyla Afrika, kendi insanının geleceğinin belirlendiği konferansta bulunamamıştır.

Kaynakça

- ABDULHALİM, Recep Mohamed, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Ustûri'l-Vusta*, Daru'n-nahda al-Arabiyye, Kahira 1985.
- ABDURRAHİM, Abdurahman, *Füsûl Min Tarih Mısır e'l-İktisadiyyi Ve'l-İctimâ'iyi fi'l-Asri'l-Osmanî*, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li's-Şebâb, Kahire 1990.
- ALİ, Abdu Mohamed, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlaşış ve İşbirliğine*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- ÂŞÛR, Said Abdilfatah, *el-Haraketu's-Salibiyye Safhatun Müşrikatun fi Târihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fi'l-Ustûri'l-Vusta*, C. 2, Mektebetu'l-Angalu el-Mısriyye, Kahire 1990.
- EL-ATA, Abdilhâdi, *el-Osmâniyyüne fi'l-Babri'l-Ahmer*, Merkez Derâsât İfrikiyye, Jamiatu İfrikiya el- Âlemiyeye, Edebiyat Fakültesi, S. 37,1- 14,
- BİLGE, Mustafa L., “Kızıldeniz”, *DİA*, C. XXV, İstanbul 2013, s. 557 – 559.
- BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire. Osmanlı İdaresinde Sudan, n.124, İstanbul 2013
- BUCİLİ, Eş-Şâdir, “*es-Sirâ' beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve Hükümeti'l-Purtuğâl*”, el-Meceletu't-Târihiyye, 12, s. 64-65..
- EL-CEMEL, Şavkı Ata'ullhi, “*Taribu's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis(1486 -1969)*”, *el-Mashbu'ş-Şâmîl li-Cumbûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, Bağdat 1982.
- EMECEN, Feridun, “*Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme*”, Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), (1994), S. 14, 87- 120.
- EL- HAJAJ, Mohamed Ferit es-Seyyid, *Safahât an Taribi's-Sûmâl*, Daru'l-maarif, kahire 1983.

- HASSAN, İbrahim Mohamed, *el-Müslimîn fi'l-Habeşe el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Kahire 2013.
- KAVAS, Ahmed, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- , “Doğru Afrika Sabilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskeleyinin Konumu”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S.5 (2001), s. 109-134.
- , “Harar”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 2013, s. 107 – 109.
- KÖKSAL, Aydoğan, “Somali (II. Tarih)”, *DİA*, C. XXXVII, s. 372 – 376.
- MAH, Ahmet Berhet, *Vesâik es-Sûmâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, Şirketu't-Tupcî, 2.B, Kahire 1981.
- EL-MASRÎ, Cemil Abdullah, *Hâzru'l-Âlami'l-İslâmî ve Kadâya'l-Mu'âsarab*, c. 2, el-Medinetu'l-Münevvera 1987.
- MUGHUL, M. Yakup, “Portekiz Teblikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri”, İÜEFY, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VI/1-2 (1975), s. 38 – 46.
- ORHONLU, Cengiz, “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sabilinde Osmanlılar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XII/16, 1961, s. 1-25.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.
- ÖNALP, Ertuğrul, “Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri 1550-1565”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, (2009), S. 25, s. 209 -226.
- ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ER-RAMÂH, Ğassan Ali Mohamed, *Srâu'l-Müslimîn Ma'a'l-Purtuğaliyyin fi'l-Babri'l-Ahmer Hilale'l- Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Yüksek Lisans Tezi, Ümmül-Kurra Üniversitesi, Mekke 1981.
- RIDVAN, Nebil Abdullhay, *ed-Devletu'l-Osmaniyye ve Ğarbiyyu'l-Cezâirî'l-Arabiyye Ba'd İjtütâbi Kanatî's-Sıvays(M.1869-1908/H.1286-1326)*,Yüksek Lisans Tezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde 1981.
- SALİM, Seyyid Mustafa, *el- Hükmü'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen*, San'a 2010.
- SARRAR, Mohamed Salih, *Tarihu's-Sûdân, Babru'l- Ahmer, İklîmu'l-Becâ*, Beyrut 1962.
- ES-SELMÂN, Mohamed, *el-Ğazvu'l-Purtuğâlî li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîcî fi'l-Fetretî mâ Beyne 1507-1525*, Merkez Zâid li't-Turâs ve't-Târih, El-Ayn 2000.
- SEYYİD, Mohamed el-Mutesim, *Düvel İslâmiyye fi Şarki İrîkiyâ Harar ve's-Sûmâl*, el-Meclis el-Alâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 4.b, Kahire, 1964
- ES-SEYYİD, Eymen Fuad, *İskenderiye*, *DİA*, C. XII, İstanbul 2013,s. 574 - 576
- YAHYA, Celâl / NESRÎ, Mohamed, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, Kahire 1981.
- YAVUZ, Hulusi, “XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri?”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1985), S. 3, s. 50-77.

YILDIRIM, Mahmud, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

YUSUF, Neval Hamza, *el-Cihâdu'l-İslâmî fi Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Mîlâdî*, Doktora Tezi, Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1987.

BEKİR KOÇ; OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE MİDHAT PAŞA: TUNA VİLAYETİ MECLİSLERİ VE YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, İSTANBUL, 2021, 301 + EKLER- KAYNAKÇA 368 SAYFA

Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN*

Prof. Dr. Bekir Koç'un *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* başlıklı çalışması 2021 yılı Ocak ayında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından çıktı. Kitap Önsöz (s. XI-XIII), Giriş (s.1-26), üç bölüm (s. 27-295), Sonuç (s. 297-301), Ekler (s.303-340), Kaynakça (s. 341-357) ve Dizin (s. 359-368) kısımlarından oluşmaktadır. Koç'un bu eseri, Midhat Paşa'yı dönemin diğer valilerinden farklılaştıran uygulamaların öne çıkarıldığı "Midhat Paşa: 1822-1884" başlıklı doktora teziyle¹ 2002 yılında başlayan süreci tamamlar niteliktedir.

Yazarın doktoradan sonra Midhat Paşa araştırmalarını devam ettirerek birkaçı ıslahhanelerle (2006², 2007³, 2010⁴) ilgili olmak üzere, Tuna vilayet

---

*Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkeskin@gmail.com

¹ Bekir Koç, *Midhat Paşa, 1822-1884*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman Prof. Dr. Yücel Özkaya), Ankara, 2002, 234s.

² Bekir Koç, "Islahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 20. Sayı, Güz 2006, ss. 185-196.

³ Bekir Koç, "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 2007, s. 36-50.

⁴ Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'nde Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (MTAD)*, 7 (2), 2010, s. 197-217.

gazetesi (2015⁵), vilayetteki posta, ulaşım (2015⁶) ve iskân faaliyetleri gibi (2017⁷) birçok konuda ayrıntılı monografiler yayımladığı görülmektedir. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* kitabı, temel olarak Midhat Paşa'nın Tuna Valisi olarak görev yaptığı 1864-1868 yıllarını konu almaktadır.

Giriş (s. 1-26), Tuna vilayetindeki meclisler ve Midhat Paşa'nın uygulamalarına dair kapsamlı bir ön değerlendirme niteliğindedir. Burada, Tuna vilayetinin idari taksimattaki yeri, nüfusu, coğrafyası, sosyoekonomik ve politik önemi, Midhat Paşa'nın özgeçmişi, aldığı görevlerle 'İdare Meclisleri', 'Vilayet Umumi Meclisi', 'Belediye Meclisleri', 'Yargı Meclisleri /Mahkemeler', 'Temsilcilerin Belirlenmesiyle İlgili Prosedür' alt başlıkları altında Midhat Paşa'nın Tuna'daki uygulamaları aktarılarak analiz edilmiştir.

Tuna'daki yeni vilayet nizamının uygulayıcısı Midhat Paşa ne ölçüde başarı kazanmıştır? Olumsuzluk veya sınırlılıklardan başlarsak, çiftçi yardımlaşma sandıklarının sermayesini toplanması ile yol ve köprü inşaa faaliyetlerinde angaryaya varan uygulamalara girişilmesi, Midhat Paşa'nın eleştiriyeye açık yönlerini oluşturur. Tüm kasabalarda karma eğitim yapacak birer rüştiye ile yedi liva merkezinde birer idadının açılması isteği, merkezden karşılık bulmamıştır ki şu durumda, Midhat Paşa'nın çok önemseydiği eğitim meselelerinde arzı ettiği seviyeye ulaşamadığının kabul edilmesi gerekir. Midhat Paşa'nın arzı edip de gerçekleştirmediği bir diğer uygulama, kasabalarda bekim istibdam edilmesidir.⁸

Midhat Paşa'nın başarılı kabul edilebilecek icraatlarıyla ilgili olarak şu temel hususların vurgulandığını görmekteyiz. İlki, devletle halk arasındaki ilişkilerin güvene dayalı, rasyonel ve hukuki bir zeminde gelişmesi için sarf edilen çabalar. İkincisi, katılımın yaygınlaştırılması konusundaki uğraşlarıdır. Yurttaş ile devlet arasındaki ilişkileri daha çağdaş hale getirecek katılım uygulamalarına özel önem veren Midhat Paşa, ayrıca liberal uygulamalarla devletin sosyal alanla ilgili temel sorumluluklarını dengeleme mahareti göstermişti. Sosyal sorumluluk projeleriyle çocuk, yaşlı, fakir ve kimsesizlere yönelik birçok koruma mekanizmasını hayata geçirmişti. Dengeli bir âdem-i merkezîyet anlayışıyla, bir yandan Bulgarların güvenini kazanmaya çalışırken, öbür yandan da Bulgar okullarına Türkçe dersleri koydurarak, ortak vatan bilinci ve eşit yurttaşlık anlayışını hâkim kılmaya

⁵ Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868)", Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), 34(57), 2015, s. 121-158.

⁶ Bekir Koç, "Beş Tahta ve Dört Tekerlekten, Camlı ve Körüklü Faytonlara: Tuna Vilayeti Araba Şirketi", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, s. 163-177.

Makale Geliş Tarihi: 28.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 04.05.2021

⁷ Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa", *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), Mart 2017, ss. 55-70.

⁸ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2021, s. 24-25.

çalışmıştı. Tuna'daki uygulamalarının yararları görüldüğünden 1865-1866'dan itibaren düzenleme Bosna, Suriye, Halep, Edirne ve Erzurum'da da uygulanmaya başlanmış ve 1867'de tüm ülkede yaygınlaştırılmıştı. Kuşkusuz getirdiği yeni uygulamalarda kendisinden önceki dönemlerde yapılan ıslahatların etkisi vardı ki birinci bölümde devralınan bu mirasın tarihi koşulları anlatılmıştır⁹.

“Osmanlı Modernleşme Çabalarının Zamanı, Koşulları ve Niteliği Üzerine” başlığını taşıyan Birinci Bölümde (s. 27-90), 18. yüzyılın son çeyreğinden Paşa'nın Tuna Valisi olduğu 1860'lara kadar geçen dönem çok kapsamlı olarak analiz edilmektedir. ‘Nizam-ı Cedid’ten Yeni Vilayet Nizamına’ başlığı altında ‘Avrupa’nın ‘Nizam-ı Cedid’ine Dair Birkaç Söz’, ‘Taarruzdan Daima Savunmaya: Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler’, ‘III. Selim ve Nizam-ı Cedid’, ‘II. Mahmud ya da Çöküşe Çok Yönlü Müdahale’, ‘Abdülmeccid ve Tanzimat Dönemi’ ve Midhat Paşa’yı Tuna’ya vali olarak atayan Sultan ‘Abdülaziz ve Yeni Vilayet Nizamı’ değerlendirmesiyle birinci bölümün ilk kısmı (s. 29-80) sona ermektedir.

Birinci Bölümün ‘Tuna Valiliğine Giden Yol’ başlığını taşıyan ikinci kısmı (s. 81-90) ise Tuna Valiliği öncesi ‘Midhat Paşa’nın Erken Dönem Hayatı ve Meslek Yaşamı’ ve ‘Niş Valiliği (1861-1864)’ konularına hasredilmiştir. Niş Eyaleti’nde vali olarak önce sorunları tespit etmiş, ardından *yol, vergi, çiftlik sahiplerine olan borçlar, güvenlik ve ticaretle ilgili sorunlara kısa sürede çözüm bulunacağına halkı ikna ederek devlet adına güvence vermiş ancak onlardan da icraatlarına destek sözü almıştı*¹⁰. Halkın her zaman dinlenebilmesi amacıyla ‘Merkez Odası’nı faaliyete geçirmiş, buraya iletilen sorunların takipçisi olmuştu. Ardından asayiş ve güvenin sağlanması konusunda kısa sürede önemli mesafeler kat edilerek karayolu yapımına hız verilmiş, ana yollar şose olmak üzere, yüzlerce kilometrelik yol ve onlarca köprü inşa edilmişti. Hızlı Yol Yapma Kılavuzu, Teftiş Memurluğu, Tahsildarlık, Vergilerin Taksitle Tahsili, Nikâha Dair Düzenleme, Fayton Şirketi, Menafî-i Umumiye Sandıkları ve ıslahaneler gibi uygulamaları önce Niş’te başlatmıştı¹¹. Niş’teki icraatların yararları görüldüğünden, Tuna vilayeti başta olmak üzere, daha sonra belli başlı vilayetlerde de yaygınlaştırıldığını görmekteyiz. 1861-1864 yılları arasında görev yaptığı Niş valiliğinde hayata geçirdiği uygulamalarla Babîâlî’nin takdir ettiği valilerden biri olarak Âli ve Fuat Paşaların üzerinde çalıştıkları Vilayet Nizamnamesi’ne katkıda bulunmuş ve çok geçmeden bu düzenlemenin ilk uygulanacağı yer olan Tuna’ya vali olarak atanmıştı¹².

“Eyaletten Vilayete Osmanlı Taşrası ve Tuna Vilayeti” başlıklı İkinci Bölümde (s. 91-148), Vilayet Nizamnamesi öncesinde çeyrek asırlık bir kurumsal tecrübeye sahip olan taşra meclislerinin, Osmanlı yenileşme çabalarının idarî,

⁹ Bekir Koç, a.g.e., s. 25-26.

¹⁰ Bekir Koç, a.g.e., s. 88.

¹¹ Bekir Koç, a.g.e.s, 89.

¹² Bekir Koç, a.g.e.s, 90.

malî, hukukî ve temsili yönüne yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. İkinci Bölümün ‘Vilayet Nizamnamesi Öncesinde Yeniden Yapılanma Çabaları ve Meclisler’ başlıklı ilk kısımda (s. 93-110), önce taşra meclislerinin kuruluş süreci ile Osmanlı mali uygulamaları arasında bağa dikkat çekilmiştir. Muhassıllık, Memleket meclislerinden sonra merkezî yönetimin yeniden yapılandırılmada başvurduğu uygulamalar muhtarlık teşkilatının kurulması, kaza müdürlerinin yöre ileri gelenleri tarafından seçimle işbaşına getirilmesi, İmar Meclislerinin kurulması, Şehreminiyle birlikte çalışacak Şehir Meclisi’nin kurulması gibi uygulamalara dikkat çekilmektedir. Vilayet Nizamnamesi’nin ilanına giden süreçte gerek meclisler gerek temsil pratiklerinin merkezin kontrolünde ve daha da yaygınlaştırılmasına etki eden gelişmeler olarak karma mahkemelerin kurulması, gayrimüslimlerin eyalet ve meclislerinde temsili, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de üye bulundurmaları ve devlet işlerine istihdam gibi konuları da içeren 1856 Islahat Fermanı hükümleri belirtilmektedir.

İkinci Bölümün ‘Vilayet Nizamnamesi ve Meclisler’ başlıklı ikinci kısmında (s. 111-147) Osmanlı taşra yönetiminin önemli düzenlemelerinden olan Tuna Vilayet Nizamnamesi’nin Âli, Fuad ve Midhat Paşaların katkılarıyla 7 Kasım 1864’te ilan edilmesiyle başlayan süreç anlatılmıştır. *Nizamname genel itibarıyla üç temel hedefe odaklanmıştır: Merkezin denetiminde taşrada yetkileri artırılmış ve iyi işleyen çoğulcu bir mahalli idare kurmak; hukuki ve idari yapıyı birbirinden ayırarak, hukuk alanında Batı tarzı bir sistem ve yargı birliği sağlamak; her kesimden halkın- din ayrımı yapılmadan- tebaa bilinciyle refah ve barışı elde etmek konusunda çaba sarf etmelerini temin etmekte*¹³. Vilayet Personeli ve Birimler (s. 127-131), Tuna Vilayeti Meclisleri (s.132-139), Meclislere Üye Seçilmesi (s.140-147) konuları arşiv belgeleri ışığında aydınlatılmıştır. Önemine binaen arşiv belgelerinden Rusçuk Sancağı, Silistre Kazası’nda yapılan seçim evrakı 4-a, 4-b, 5-a,5-b, 6. eklerinde ve Rusçuk Sancağı Kaymakamının meclislere seçilen üyelere gönderdiği Buyruldu ise 7. Ekte sunulmuştur. Muhassıllık meclisleriyle başlayan sonrasında Memleket, Eyalet ve Taşra Meclisleri adlarıyla Osmanlı mahalli idaresinde faaliyetlerini sürdüren bu meclislerin, 1840’lı yıllardan itibaren birlikte sürdürdükleri idare ve yargı işlevlerinde 1864 Vilayet Nizamnamesiyle radikal bir ayrışma ve uzmanlaşmaya girdiğine yer verilmektedir¹⁴. Eskiden taşra meclislerinde birlikte icra edilen idare ve yargı görevleri birbirinden ayrılmış, hukuk ve ceza davası ayrımı ile dereceli mahkeme anlayışı getirilmiş, temyiz uygulamasının kurumsallaşması sağlanmış, kamu davası fikrinin gelişmesinin önü açılmış, hiçbir suçun cezasız kalmaması ilkesinin hâkim kılınması konusunda gayret gösterilmişti¹⁵.

İkinci bölümün ilk iki kısmını Vilayet Nizamnamesi öncesi ve sonrası olarak ayıran Tuna Vilayet Nizamnamesi 3. Ekte sunulmuştur.

¹³ Bekir Koç, a.g.e.s, 117.

¹⁴ Bekir Koç, a.g.e.s, 143-144.

¹⁵ Bekir Koç, a.g.e.s, 145.

“Osmanlı Modernleşmesine Tuna’dan Açılan Pencere” adını taşıyan Üçüncü Bölümün (s. 149-295) ilk kısmında, ‘Midhat Paşa’nın Tuna Vilayetindeki Faaliyetleri ve Meclisler’ genel başlığı altında Nizamnamenin öngördüğü meclisler sisteminin önemli bileşenlerinden olan vilayet idare meclisinin faaliyetleri irdelenmiştir. ‘Osmanlı Taşrasında Belediye Meclislerinin Faaliyete Geçirilmesi’ alt başlığı altında ilk olarak 1865 sonbaharında Rusçuk, Varna, Köstence, Tulça, Niş, Sofya, Vidin ve Tırnova’da faaliyete geçirilen belediyelerin çalışma esasları, personel ve bütçe olanaklarına değinilmiştir.

Devamında önce liva merkezlerinde sonrasında da birçok kazada işlevsel hale getirilen belediyelerin, sokak ve caddelerin düzenlenmesi, yol ve kaldırımların yapılması her iki tarafının ağaçlandırılması, mahallelerin fenerle donatılması, bahçe ve parkların yapılması, mezarlıkların etrafının çevrilmesi, çarşı ve pazarların belli bir düzene kavuşturularak esnafın denetlenmesi gibi uygulamalar ‘İlk Taşra Belediyelerinin Bazı İcraatları’nda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

‘Teftiş Memurluğu Uygulaması’, ‘Merkez Odası’, ‘Tahsildarlık Uygulaması’, ‘Vergilerin Uzun Vadeli ve Güvenli Bir Yolla Ödenmesi’, ‘Kıpti Vergisine Dair Düzenleme’, ‘Çiftçilere Uygun Kredi Olanağı’, ‘Zahire Pazarlarının Kurulması’, ‘Tüccar ile Köylü Arasında Yapılan Ürün Sözleşmelerinin Güvenli Hale Getirilmesi’, ‘Hayvan Hırsızlığının Önlenmesine Dair Sertifika Uygulaması’, ‘Misafir Kâğıdı Uygulaması’, ‘Köylülerin Mültezim Öşrünü Nakletmesine İlişkin Düzenleme’, ‘Hızlı Yol ve Köprü Yapma Kılavuzu’, ‘Daha Konforlu Bir Kara Ulaşımı’, ‘Vilayet Geçici Celep Şirketi’, ‘Para Cezalarının Tahsiline İlişkin Düzenleme’, ‘Mahkemelerce Tahsil Edilen Harç ve Vergilere Dair Düzenleme’, ‘Tapu İşlemlerine İlişkin Talimat’, ‘Zaptiye Yardım Sandığı’, ‘Fakir ve Kimsesiz Erkek Çocuklara Barınma-Meslek Edinme İmkânı’, ‘Fakir ve Yaşlılara Ücretsiz Hastane, İmarethane, Eczane İmkânı’, ‘Rusçuk Kadın Hastanesi’, ‘Tasarrufta Bulunacakların Teşvik Edilmesi’, ‘Evlilik Masraf ve Prosedürlerinin Azaltılması Çabaları’ ve ‘Tuna Vilayet Matbaası ile Gazetesi’ gibi çok çeşitli uygulamalar Üçüncü Bölümün ilk kısmında (s.151-255) ayrıntılarıyla belgelere dayalı incelenmektedir. Bu kısımdan evliliklerde ortaya çıkan masrafların çokluğu gibi sorunlar ve çözümlerin dile getirildiği İlanname’nin *Tuna Gazetesi’nde* yayınlanan nüshası 1. Ekte verilmiştir. Ayrıca 2. Ekte Menâfi-i Umûmiye ya da Memleket Sandıklarının Rusçuk, Vidin, Niş, Sofya, Tırnova, Varna ve Tulça livalarında kuruluş tarihleri ve bilançoları verilmiştir.

Üçüncü Bölümün ‘Vilayet Umumi Meclisi ve Midhat Paşa’ başlıklı ikinci kısmında (s. 257-295), Midhat Paşa’nın gerek 1866 Martı’nda toplanan ilk mecliste gerek 1867 Ekim’inde toplanan ikinci meclisteki konuşmaları ve alınan kararlar söz konusu edilmiştir. Çiftçilerin borçlarının ertelenmesinden ormanların korunmasına; okul ve yol yapımından endüstri bitkilerinin yetiştirilmesine, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesinden kasabalarda hekim istihdamına, çarşı pazar düzeninden köylerin kalkındırılmasına, Avrupa’dan modern tarım araç

gereçlerinin getirilmesinden fabrika yapımına kadar alınan birçok karar ayrıntılı sayılabilecek başlıklar halinde bölümdeki yerini almış durumdadır.

Bilindiği gibi, ilk olarak 1864 yılında Tuna'da oluşturulan ve vilayetlerin ihtiyaçlarını, sorunlarını ve nelerin yapılması gerektiği konusunda bize kıymetli bilgiler sağlayan Vilayet Umumi Meclislerinin (İl Genel Meclisleri) kararlarının çok azına ulaşabilmekteyiz. Tuna Vilayeti Umumi Meclisinin Birinci ve İkinci Toplantılarında alınan kararların ele alınması, daha sonra yapılacak çalışmalarda karşılaştırılmalar yapılabilmesine imkân verebilecek olmasıyla, bu alandaki çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır. Vilayet Umumi Meclislerinin ülke genelinde nasıl çalıştıklarına dair elimizde bulunan sınırlı örneklerden işleyişlerine dair bilgimiz vardır. Dolayısıyla hem ilk oluşturulan Vilayet Umumi Meclisi olması hasebiyle hem de daha sonra yapılacak çalışmalarda karşılaştırma yapabilmemizi sağlayacak olması hasebiyle idari tarihimize sunacağı katkı önem arz etmektedir. Söz konusu Meclisin Birinci ve İkinci Toplantılarında Midhat Paşa'nın yapmış olduğu konuşmalar 8. ve 9. Ekte yer almaktadır.

Sonuç bölümünde (s. 297-301) *ıslahatçı geleneğin başarılı temsilcilerinden*¹⁶ Midhat Paşa'nın yeni vilayet düzenlemesince yapmış olduğu icraat ve uygulamaları, öncülük ettiği girişimleri, faaliyetleri ve yeniden yapılanmada sarf ettiği çabalar özetlenerek değerlendirilmektedir. Ardından Ekler kısmı yer almaktadır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerle, matbu vesika ve süreli yayınlar ile araştırma ve inceleme eserleri olarak kitap, makale ve tezlerden oluşan zengin Kaynakça ve Dizin ile çalışma sona ermektedir (s. 303-368).

Eser, Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği dönemini (1864-1868) sosyal, politik, ekonomik, idari, hukuki, kültürel tüm açılardan ele alarak Paşa'nın yapmış olduğu uygulamalarla katkısını belgelere dayanarak başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa* isimli eser Midhat Paşa'nın Tuna vilayetindeki faaliyetlerini yeniden yapılanma çabalarının başarılı ve özgün bir örneği ve devamı olarak takdim etmektedir.

---

¹⁶ Bekir Koç, a.g.e., s. 300.

MEHMET GENÇ'İN ARDINDAN: HER DAİM “GENÇ” KALAN

Tayfun ULAŞ*

Muhterem hocamız, kıymetli insan, iktisat tarihi uzmanı ve mütefekkir Mehmet Genç, 18 Mart 2021 tarihinde 87 yaşında dâr-ı bekâya irtihal etti. İstanbul'da Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından caminin haziresinde, Ahmet Cevdet Paşa, Ali Emîrî Efendi, Halil İnalçık, Semavi Eyice ve Kemal Karpat'ın yanında, Tarihçiler Sofası'nda sırlandı. “Âlimin ölümü, âlemin ölümüdür”. Rahmetli hocamız, ömrünü ilme adayan, düşünceyi ve düşünen insanları önemseyen, son nefesine kadar çalışmaya devam eden, hasbîliği, tevâzu ve zerafeti ile müstesna bir şahsiyetti.

Hocamızın akademik yaşantısı da kendisi gibi nevi şahsına münhasır idi. 1934'te Artvin Arhavi'de dünyaya gelmiş, 1953 yılında İstanbul'da Haydarpaşa Lisesi'ni bitirmişti. 1958'de Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nü bitiren hocamızın “Mülkiye”deki eğitimi süresince “en iyi arkadaşı” Sezai Karakoç olmuş. Bir konuşmasında, Mülkiye'de okurken çeşitli fikirlere sahip Mehmed Şevki Eygi, Cemal Süreya, Mete Tunçay ve Taner Timur gibi “entelektüel” arkadaş ve gruplar arasında çok verimli sohbetler gerçekleştirebildiklerini ifade etmişti. Mülkiye günlerini son sınıftayken “tüberküloz” teşhisi konulduğu dönem hariç her daim güzel anardı.

Mehmet Genç, Mülkiye'den mezun olduktan sonra kısa bir süre Ankara Valiliği'nde maiyet memurluğu ve Şereflikoçhisar'da kaymakam vekilliği yapar. Tekrar ilim hayatına dönmek isteyen Genç, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Türk İktisat Tarihi Enstitüsü için asistanlık sınavına girip Türkiye'de iktisat tarihinin kurucularından olan Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın yanında çalışmaya başlar. Doktora tezi için “Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Sanayiine Etkileri” konusunu seçer. Doktora süresi nihayete erdiğinde kendisini tatmin etmeyen bir metni sunup “doktor unvanı”nı almak içine sinmez. Hocası Barkan enstitüde kalıp araştırmasına devam etmesini isteyince Genç, 1965'den 1982 yılına kadar aynı enstitüde “İktisat Tarihi Uzmanı” olarak çalışır ve Osmanlı Arşivi'nde yoğun mesaisi başlar. Bu süre zarfında Barkan vefat etmiştir. 2000 yılında *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* başlığıyla yayımladığı kitabının önsözündeki “Hac Yolunda Bir Karınca” başlıklı yazısında bu süreci şu şekilde

---

* Araştırma Görevlisi,Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tayfunulas@osmaniye.edu.tr

kaydeder: “(...) Bu arada rahmetli hocam Ömer Lütü Barkan 1973’de emekli oldu; 1979’da vefat etti. Onun ayrılmasından sonra doktora tezini yazıp verecek bir merci kalmadığı gibi iklimi de geçmiş bulunuyordu. (s. 25)”¹

1983 yılında Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi’nde “İktisat Tarihi” ve “Tarih Metodolojisi” dersleri, 1985-2002 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerine Tarih ve Sosyal Bilimler dersleri verir. 1999 yılında emekli olduktan sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi’nde dersler vermeye devam eder.

Mehmet Genç’in, doktora tez çalışmasından yola çıkarak hazırladığı ve 1973 yılında Türkiye İktisat Tarihi Semineri’nde sunduğu “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi” isimli çalışması akademik çevrelerce, haklı olarak, büyük kabul ve takdir görür. “10 sayfasını yazmak 15 senemi aldı” dediği ve tüm mesaisini hasrettiği çalışmalarını, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* başlığı altında titizlikle bir araya getirir (2000). Kitap aynı yıl, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından “Fikir” dalında ödülle taçlandırılır.

Merhum Hocamız ciddi bir mütefekkir idi, bunu iktisat tarihi çalışmalarına da yansıtarak Osmanlıların iktisadî dünya görüşünü; “iaşecilik (provizyonizm)”, “gelenekçilik (tradisyonalizm)” ve “fiskalizm”² ilkeleri ile temellendirdi. Osmanlı malî sisteminin temellerini anlamaya ve anlamlandırmaya dair çok önemli ve özgün tespitlerde bulunarak 18. yüzyıla “değişim ve dönüşüm” bakış açısıyla yaklaşmanın gerekliliğini gösterdi. Uluslararası kitaplarda yazmış olduğu bölümlerle ve katıldığı seminerlerle Osmanlı iktisadî yapısına dair önemli tespit ve tahlillerini paylaştı.

“18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma” başlıklı çalışması, 18. yüzyıldaki Osmanlı iktisadî yapısını anlamak ve iktisadî verileri doğru şekilde anlamlandırmak açısından rehber niteliğindedir.³ Kanaatimce söz konusu makale, hocanın henüz değeri layıkıyla tam teslim edilmemiş çalışmalarının başında gelir. Ayrıca Prof. Dr. Erol Özvar ile birlikte derlediği *Osmanlı Maliyesinde Kurumlar ve Bütçeler* kitabı iki cilt halinde 2006 yılında yayınlandı. Kitapta, Osmanlı maliyesine ait bütçeler ve bunların anlamlı hale getirilmesi bahsinde malî kurumlar ve gelişmelere dair müstakil çalışmalar mevcuttur.

¹ Bu arada Hocamız, “Hac Yolunca Bir Karınca” başlıklı giriş yazısında tüm bu süreçleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

² “(...) En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir (...)”, Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/1 (1989), s. 182-183.

³ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 143-183.

Vefatından kısa süre önce yayınlanan *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar - I* başlıklı kitabı⁴ ise Prof. Dr. Erol Özvar ile Mehmet Genç'in katılmış oldukları panel ve konuşmalardan, soru-cevap kısımlarından meydana gelmektedir. Serinin ilk cildi olarak tasarlanan kitapta, Osmanlı iktisat tarihine dair yapılan değerlendirmeler ve tespitler son derece ilgi çekici.

Hocamızın bir de "Mehmet Sırrı Gezgini" müstear ismiyle yapmış olduğu çeviriler bulunmaktadır. İtalyan iktisat tarihçisi Carlo Maria Cipolla'nın *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*⁵ ve Ahmed Djevad'ın *Yabancılar Gözüyle Türkler*⁶ isimli kitabı bu meyanda zikredilebilir. Cipolla'nın kitabı özellikle iktisat ilminin geçmişten günümüze aynı iç devinimlere sahip olarak insanın doğasında yer aldığını göstermesi bakımından ilgi çekici. Ayrıca zirai ve sanayi devriminin etkilerini yerinde tespitler ile sentezleyerek geniş bir bakış açısı sunmakta.

Bu bahiste hocamızın çalışmaları üzerine daha fazla kelâm ederek haddimi ziyadesiyle aşmak istemem. Umarım değerli iktisat tarihi hocalarımız, Mehmet Genç hocanın çalışmalarını daha kapsamlı analiz edip geniş bir değerlendirme kaleme alacaklardır.

* * *

Bu kısımda, Mehmet Genç Hoca ile tanışıklığımdan ve görüşmelerimiz esnasında edindiğim bazı izlenimleri paylaşmak istiyorum. Hoca ile 2013 Yazı'nda Yalova Belediyesi ve Halil İnalçık Enstitüsü tarafından Yalova'da tertip edilen *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu*'nda tanışma imkânına eriştim. O zamanlar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'nde talebeydim. Sempozyumda öğleden önceki oturumlar sona erdikten sonra öğle yemeğine geçilmişti. Bu esnada Mehmet Hoca'nın yanına gidip kendimi arz ettim. Hocamız çok derin bir sıcaklık gösterip kabul etti. Sohbet esnasında, okuldaki bir dersimin sınavında kendisinin anlattığı anektodu iktibas ettiğimi belirttim. "Hangisidir acaba, efendim" dedi. "Hocam, Wagner'in müziği ve Osmanlı kurumlarının ne zaman ortaya çıktığı hakkındaki ifadeniz" dedim. Tebessüm etti. "Wagner'i çok seviyorum, dinlemekten hiç sıkılmadım bu zamana kadar" dedi. Sohbet akabinde bana iletişim bilgilerini vererek irtibat halinde olmamızı istedi. Aradan zaman geçti, Dil-Tarih'ten mezun olduktan sonra Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans eğitimime başladım.

---

⁴ İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.

⁵ İngilizce olarak "*The Economic History of World Population*" başlığı ile 1962 yılında Penguin Books tarafından basılmıştır. 1980 yılında çevrilen kitabın ismi "Ekonomi ve Nüfus" olarak yer almış (İstanbul, Tur Yayınları, 1980); fakat daha sonra Ötüken Neşriyat tarafından yapılan yayınında "*Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*" (1992) başlığı tercih edilmiştir.

⁶ Kitap son olarak 2013 yılında Kitabevi Yayınları'ndan çıkarken çevirmen olarak Mehmet Genç ismi yer almaktadır.

14-17 Ekim 2015 tarihlerinde Sakarya’da düzenlenen *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*’nde Mehmet Genç Hoca ile tekrar bir araya gelme imkânı buldum. Kendisine yüksek lisans tezim için çalışmak istediğim konuyu anlattım. Hocamızla sohbetimizin akabinde yüksek lisans tez konum için cesaret ve özgüven bulmuştum. Tez yazım sürecinde ise takıldığım konularda kendisine danışabileceğimi teklif etmesiyle büyük bir imkân bahşetmişti bana.

Tez sürecim devam ederken emr-i Hakk vaki oldu, danışmanım muhterem Prof. Dr. Halil İnalçık Hocamız Hakk’a yürüdü. Mehmet Genç Hoca bu süreçten sonra ilgi ve alakasını benden ve tezimden esirgemedi. Tez nihayete erdiğinde İstanbul’a gelip burada doktora eğitimine başlamamı önerdi. İstanbul’da doktora eğitimine başladıktan sonra Hocamızın bütün derslerine katıldım. Dersleri inanılmaz keyifli ve öğretici geçirdi. Her daim zarif, nüktedan, mütebessim ve takdirkârdı. Ders esnasında telefonla arayan *televizyoncuların* program davetlerine verdiği nezâket timsâli cevapları hariç, kimseyi reddettiğine şahit olmadım.

“Osmanlı Paleografyası” dersinde okuttuğu belgelerden önce, “ben bile bu harfleri ve yazıyı sonradan öğrendiğime göre, siz hayli hayli öğrenirsiniz, sadece çaba gösterin, göreceksiniz kendiliğinden çözülecek belgeler” derdi. Her daim teşvik edici sözlerle öğrencilere özgüven aşıları. İnanılmaz keyifli anılarını ve hayat tecrübelerini çok cömertçe paylaşırdı. Öğrenmeye her daim açık olan, ilmî ahlâkı çok önemseyen ve kendisine şîâr edinmiş bir mütefekkir idi. Entelektüel birikiminin daima tarihçiliğini beslediği çok açıktır. Kanaatimce hocamızın Osmanlı iktisat tarihine dair tespitlerinin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlayan amillerden biri de budur.

Mehmet Genç, yaptığı çalışmalar ve tespitlerle tarihçiliğimizin düşünce ufku olmuş idi. Osmanlıların “gerileme” dönemine dair şu tespiti bu meyanda zikredilebilir: “Osmanlıların Avrupa’daki genişlemesi 329 yıl (1354-1683), geri çekilmesi ise 239 yıl sürmüştür (1683-1922). Osmanlıların Sanayi Devrimi’ni gerçekleştirmiş olan Avrupa karşısındaki bu geri çekilmesini, genişlemeden daha başarılı görmek gerekir. Osmanlıların düşüşü, yükselişlerinden daha muhteşemdir”.⁷

Merhum Hocamız, yazmaktan çok okumayı, araştırmayı severdi. Kendisinin Albert Einstein’dan Nietzsche’ye uzanan geniş bir ilgi ve bilgi yelpazesi vardı. Son çıkan kitapları takip eder, kütüphaneler aracılığı ile bunların getirilmesi hususunda çok çaba sarf ettiğini dile getirirdi. Yeni çıkan kitap haberlerini ders öncesinde hocayla paylaştığımızda büyük bir sevinç ve merakla sorardı hemen, “Okudunuz mu, nasıldır acaba?”.

⁷ Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” başlıklı konuşması, 29 Nisan 2002, *BİSAV*, İstanbul. Hocamızın bu konuşması internet üzerinden erişilebilir.

Son olarak her daim “Genç” kalan ve “İnsan hakikati ararken tevâzuyu da öğreniyor” diyen Hocamızın en sevdiğim sözlerinden birisiyle bitirmek isterim:

“Nietzsche, ‘uçurumun içine bakarsan uçurum da senin içine bakar’ diyor. Ben Osmanlı Uçurumu’nun içine baktım. O da bana baktı ve neticede kaynaştık.”⁸

Hocamıza rahmet niyazıyla, tüm sevenlerinin, öğrencilerinin ve milletimizin başı sağ olsun.

*“Hayy!” de kalk ey müverrih bak ne yazar taşında,
Genç Hoca melek oldu seksen yedi yaşında. (1442)⁹*

---

⁸ Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” başlıklı konuşması, 29 Nisan 2002, *BİSAV*, İstanbul.

⁹ Sayın Halit Özkan’ın rahmetli Hocamızın vefatına düştüğü tarihtir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (OTAM) DERGİSİ

OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Hakemli olan dergide Osmanlı tarihi ile ilgili özgün ve bilimsel makaleler, çeviriler, kitap tanıtımları yer almaktadır. Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir.

OTAM Dergisi'ne gönderilecek yazılar, daha önce yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere sunulmamış olmalıdır. Yazarlar telif hakkı kendilerinde olmayan materyaller için gerekli izni almaktan sorumludur.

OTAM Dergisine gönderilecek yazıların özgün ve bilimsel olması, mevcut literatüre katkı sağlaması beklenir. Özgün araştırma ve inceleme makaleleri yanında, çeviri, belge yayını, haber, nekroloji, kitap tanıtımı gibi yazılara da yer verilir. Yayına kabul edilen yazıların telif hakkı Ankara Üniversitesi OTAM Müdürlüğü'ne aittir.

OTAM Dergisi yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, elektronik olarak otam@ankara.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar kabul edilmez. Yazının bir nüshası, yazar(lar)ın imzasının bulunduğu "Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi" ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye/ANKARA.

OTAM Yayın Kurulu, yazıların esasına yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Kuralları

Yazılar sırasıyla başlık, özet, anahtar kelimeler, metin, tablolar, resimler, kaynakçadan oluşmalı, MS Word programında, Garamond yazı karakteri ile yazılmalıdır.

1. Başlık: İçerikle uyumlu ve onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Büyük harflerle ve 16 punto yazılmalı ve ortaya hizalanmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında daima 6nk aralık bırakılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad-soyadı başlığın altında, sağ köşede 11 punto ile yazılmalı ve (*) işareti ile yazar(lar)ın unvanı, akademik durumu, görev yaptığı kurum, e-posta adresi 10 punto ile italik olarak dipnotta verilmelidir.

Örneğin: * Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.

3. Özet: Çeviri, haber, nekroloji ve kitap tanıtımı dışındaki yazılara konuyu tam olarak yansıtan en fazla 300 ve en az 150 kelime içeren Türkçe ve İngilizce özetler eklenmelidir.

4. Anahtar kelimeler: Özetlerin sonunda makalenin ana konusu ile ilgili en az 4 ve en fazla 6 anahtar kelime bulunmalıdır.

5. Metin: Metin 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üstten: ve alttan 5,6 cm, sağdan ve soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf girintisi 0,75 cm olmalı, paragraflar arasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar genel olarak (resimler ve tablolar dışında) 10,000 kelimeyi aşmamalıdır. Daha uzun bir metin için editöre başvurulmalıdır.

6. Alıntı: Alıntılar iki satıra kadar paragraf arasında tırnak içinde italik olarak verilmeli; iki satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak sağ ve soldan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 10 punto ile yazılmalıdır.

7. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı ve akışı sağlamak üzere ara başlıklar kullanılabilir. Ara başlıklar, ilk harfleri büyük, 11 punto ve koyu karakterde yazılmalıdır.

8. Tablo ve Resimler: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Resimler, yüksek çözünürlüklü (300 dpi), baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resimlere numara ve isim verilmelidir. Resim numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; resim adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplamı yazının üçte birini aşmamalıdır.

9. Dipnot: Dipnotlar, sayfa sonunda 10 punto tek satır aralığıyla ve girintisiz olarak yazılmalıdır. Bir eser ilk defa atıf yapıldığında tam künyesi ile yazılmalı, sonrasında kısaltma olarak gösterilmelidir. Dipnotta gösterilen bir eser, hemen bir önceki dipnot ile aynı ise a.g.e. (kitap için) ya da a.g.m. (makale, ansiklopedi maddesi için) şeklinde kısaltmalar kullanılabilir. Eserler dipnotlarda şu şekilde gösterilmez:

Kitap:

1- Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev.. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, s. 12.

2- H. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 14.

3- *A.g.e.*, s. 12.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.

1-Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), s. 575.

2-H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 577.

3- *A.g.m.*, s. 577.

10. Kaynakça: Metnin sonunda kaynakça kısmı bulunmalı ve burada sadece metin içinde atıf yapılan eserler gösterilmelidir.

Kitap:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.:

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), s. 575-610.

Adres:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

ANKARA UNIVERSITY JOURNAL OF THE CENTER FOR OTTOMAN STUDIES

OTAM Journal is a peer-reviewed journal published biannually in SPRING and FALL. Original and scholarly articles (10,000 words max.), translations, book reviews on any aspect of Ottoman history are accepted for publication provided that they are approved by referees. Strict anonymity is accorded to both authors and referees.

Articles may be written in Turkish, English, French or German.

Articles submitted to the ***OTAM*** Journal must not have been previously published nor is under consideration for publication anywhere else. It is the responsibility of authors to obtain the necessary permission to use material that is not their own. The copyrights of the articles and reviews accepted for publication are transferred to the Directorate of Ankara University *OTAM* unless otherwise specifically agreed.

Manuscripts complying with the journals GUIDELINES should be sent via e-mail to **otam@ankara.edu.tr**. Articles not conforming to the guidelines may be rejected. A PRINTED COPY of the article together with the “TRANSFER OF PUBLICATION RIGHTS” bearing the signature of the author(s) must be sent to the following address:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye ANKARA.

OTAM holds the right to make minor changes in the articles accepted for publication. Articles not accepted for publication cannot be returned to authors.

AUTHOR'S GUIDELINES

Submitted works should be written using MS Word program in Garamond and follow the order indicated below:

Title, Abstract, Key Words, Text, Tables, Illustrations/Photos, Works Cited.

1. Title: The title must be written in 16 point capital letters and centered. There must be 6nk space between the sub-headings and paragraphs.

2. Affiliation: The Author's name(s) must written in 11 point and appear below the title on the right hand. An asterisk footnote (*) following the last name should provide the author's affiliation and correspondence e-mail written in 10 point.

Example: * Instance: **Prof. Dr., Ankara University , Faculty of Letters, Department of History, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.*

3. Abstract: Works apart from book reviews, translations and news must include abstracts of 150-300 words in both **Turkish** and **English**, and placed after the title.

4. Keywords: The Turkish and English abstract should be followed by 4-6 key words.

5. Main Text: The main text of the article must be written in 11 point, single-spaced. Pages must be numbered and have the following margins: Top – Bottom: 5.6 cm; Right–Left:4.5cm; Paragraph indent 0,75; 6nk space between paragraphs.

Articles should generally be no more than 10,000 words in length (plus figures and tables).

Authors of larger manuscripts should contact the Editor for advice.

6. Quotations: Quotations of up to two lines in length should be given within the body of the text in quotation marks and italics. Quotations longer than two lines should be given as a separate paragraph, indented 1cm on both sides, single-spaced and written in 10 point.

7. Section Titles: Section titles may be used to provide an orderly flow of information in the article. Section titles must be written in 11-point bold, and the first letter of each word in the title must be capitalized.

8. Tables and Pictures: Tables must be numbered and titled. Table numbers must be at the far left and non-italic. The title must be in italics with the first letter of each word in the title capitalized. Tables should be placed in the body of the text.

Pictures must be sent as separate attachment to the article, scanned in high resolution (300 dpi) print quality. Pictures must be numbered and have a caption. Diagrams, tables and pictures must not exceed one-third of the total space of the article.

9. Footnotes: Footnotes should be written in 10pt. The first time a work is cited in a footnote, the full citation must be given. Subsequently, the citation may be shortened. If the work to be cited in the footnote is exactly the same as the work cited in the footnote immediately before it (with no intervening footnotes), you may use *Ibid.* or *Ibid.* with a page number. For instance:

Book:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, p. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, p. 14.

3-*Ibid.*, p. 577.

Article, encyclopedia entry, etc.:

1- Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575.

2- H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", p. 577.

3- Ibid., p. 577.

10. Works Cited: Only cited works should be listed in the following format:

Book:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Article, encyclopedia entry, etc.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575-610.

Address:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

CAN, MUSTAFA; ALTINOVA ŞAHİN AYŞEGÜL

Osmanlı Elçileri ve Karantina/Ottoman Ambassadors and Quarantine 1

DAYAR, EVREN

Osmanlı İmparatorluğu'nda Memur Kefalet Nizamnameleri/ Surety Regulations for Civil Servants
in the Ottoman Empire 35

KUŞKU, ONUR; KARATAŞ, MURAT

Çanakkale Savaşları ile İlgili Türk Tarih Yazımının Oluşumu (1915-1922)/Formation of Turkish Historiography
Related to Dardanelles Wars (1915-1922).....55

MEVSİM, HÜSEYİN

Bir Rus Subayın Gözüyle 1835 Yılında Bursa Mütesellimliği/Bursa Mütesellimliği in 1835 From a Russian Officer's
Perspective.....73

NASIROV, ALİM

Anatolia in the Chronicle of Ramon Muntaner 91

SARIBAL, İSMET

İkbal ve İltimas: Hüseyin Remzi Paşa/Prosperity and Favoritism: Hüseyin Remzi Paşa.....105

TUNA, OZAN

Balkan Savaşı'nda Hamidiye Kruvazörünün Yunan Donanmasına Karşı Ege Denizi, Adriyatik Denizi
ve Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri/ The Operations of Hamidiye Battlecruiser against the Greek Navy
in Aegean Sea, Adriatic Sea and East Mediterranean during the Balkan War 125

YALÇIN, AYHAN

19. Yüzyılda Taşucu İskelesi/ Taşucu Pier in the 19th Century 139

YÜKSEL, AHMET TURAN; HASHİ YUSUF İBRAHİM

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesiyle İlişkileri (1550-1885)/ Ottoman Empire Relations With
East Africa Region (1550-1885) 159

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

ERCOŞKUN, TULAY

Bekir Koç; Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları 179

VEFEYAT/OBITUARY

ULAŞ, TAYFUN

Mehmet Genç'in Ardından: Her Daim "Genç" Kalan 185

ISSN: 1019-469X